PH
2582
S5A7

914/96
2dl comit

SZLÁV JÖVEVÉNYSZAVAINK.

I.

BEVEZETÉS ÉS A KÜLÖMBÖZŐ RÉTEGEK KÉRDÉSE.

ASBÓTH OSZKÁR

R. TAGTÓL.

(Felolvasta a M. Tud. Akadémia 1907. április 8-iki ülésén.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1907.

PH
2582
S5A7

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

Szláv jövevényszavaink. I.

ELŐSZÓ.

Csak nehezen és jó későn szántam el magamat, hogy Melich János nagy művének eddig megjelent részeihez hozzászóljak. Jobban szerettem volna, ha végig zavartalanul kifejti álláspontját és ha legalább még a II. kötet megjelenését megvárhattam volna a «Szláv jövevényszavaink hangtaná»-t (l. Melich programmját Szláv jövevényszavaink I : 1 : 26), mert ámbár M. úgy tünteti föl a dolgot, mintha az előzetes kérdésekkel végezhetnénk a szláv nyelvek hangtanának behatóbb ismerete nélkül is, sőt munkájának eddig megjelent részeiben többször egyenesen annak tanújelét adja, hogy maga még nem is foglalkozott behatóbban a hangtani kérdésekkel, mégis a finomabb részletek megvitatásánál gyakran el nem kerülhető a hangtani mozzanatok mérlegelése. M. azonban még annyit igér programmjában, hogy beletelhetik 10 esztendő is, míg igéretét teljesen beváltja, az én hallgatásom pedig talán már eddig is félreértésekre adott okot, el kellett tehát magamat, ha nehéz szívvel is, határoznom, hogy a szerzőnek sok igen fontos kérdésről táplált véleményének ismerete nélkül is hozzá fogjak munkájának bírálatába.

Ebben az I. értekezésemben a különlenyomatban 1903-ban megjelent I. kötet 1. részével kívánok foglalkozni, a melynek alczíme «az óbolgár nyelvemlékek szókészlete és a magyar nyelv szláv jövevényszavai». Minthogy ennek tartalmáról részletes jelentést igértem az *Archiv für Slavische Philologie* című folyóirat számára, nem tartom szükségesnek, hogy ezt itt is lépésről-lépésre kisérjem; elegendő, azt hiszem, ha az első, bevezető feléből csak egy pár, akár a szerző módszerére jellemző, akár az

egész kérdésre kiválóan fontos, részletet emelek ki és csak a második felét (85—181. l.) követem híven.

Szövétnek.

Egyre azt reméltem, hogy erről a szóról nem kell magamnak írnom, rájön M. majd maga is nagy botlására és helyreigazítja; elegendőnek véltem, ha csak ujjal rámutatok, de — csalódtam: az 1905-ben megjelent I. köt. 2. rész végén található «Sajtó és egyéb értelemzavaró hibák» lajstromában hiába keressük a *szövétnek* szót. Különben is mintha egyenesen kerülné a szerző az alkalmat, hogy újra a szó tárgyalásába bocsátkozzék, mert az I. köt. 2. rész vége felé a 404. l. [= NyK. 35 (1905): 34] így kezdi mindössze két mondatból álló fejtegetését: *szövétnek*. Egyházi úton elterjedt kifejezésnek tartom, de mivel nem egyházi term. technicus, eredete megírásától elhelyen elállok. Hogy M. nem olvasta volna figyelmeztetésemet, azt kizártnak tartom, hiszen egy egyenesen neki szánt czikk végén olvasható, l. a *Perelni* czikkemet a Nyr. 31. kötetében [1902.], a mely M.-nek ugyanabban a kötetben ugyanaz alatt a czím alatt megjelent fejtegetéseiből indul ki; hogy a figyelmeztetés elég nyomatékos is volt, hogy gondolkodóba ejthette volna szerzőnket, annak hiteléül ide iktatom azokat a szavakat, a melyekkel czikkemet befejeztem: «M. állításának tehát semmi alapja sincs, az csak olyan könnyedén odavetett ötlet, és a *per-szapora* abba a bokrétába való, a hol egyebek közt a *klad*-gyökérből magyarázott *kaloda* (l. Nyr. 28: 397. és 442. l.) meg a szerb *vijati*-ból magyarázott oláh *vîjiesc* (l. Nyr. 29: 147. és 196. l.) díszlenek és a hová majd annak idejében a *szövétnek* gyönyörűséges magyarázatát (l. Ny. Közl. 32: 48) is oda fogom illeszteni» i. h. 312. l.

De nézzük, mit is mond M. a *szövétnek* szóról. Az összefüggést nem érintő rövidítésekkel okoskodása így hangzik: A m. *szövétnek* egy szláv nyelvi *světnik* (régibb **světьnikъ*, v. ö. Ásbóth, NyK. XXX. 219.) átvétele. Ha azonban valaki azt hiszi, hogy ez a szó az óbolgár nyelvből való, nagyot csalódik. Az óbolgár nyelvemlékekben nagyon gyakran kerül elő ez a szó, de soha más alakja mint свѣтилникъ (свѣтло «lux») nincsen. S külön is ki kell emelnem, hogy a megfelelő helyeken a magyar nyelv-

emlékekben mindíg *szövétnek* áll. De *světьnikъ* «szövétnek» jelentésben nem is bolgár alak, mert óbolgárul csak *věštьnikъ* lehetne, ez azonban a mi emlékeinkben mindíg «gyertyatartó»-val van fordítva. Az óbolg. **съкѣтьникъ** (**съкѣтъ** «tanács» szóból): decurio, consiliarius meg nem lehet az átvett alak, mert hisz ennek jelentése «tanácsos». 10. s k. l.

Mindenek előtt egy első pillanatra talán meglepő és nehezen érthető helyhez kivánok egy kis fölvilágosítást adni. M. azt mondja: «De *svetьnikъ*: «szövétnek» jelentésben nem is óbolgár alak.» A nemszakértőt talán zavarba hozza, hogy egy szó bizonyos «jelentésben» nem lehet óbolgár — «alak». M.-et e mondat sajátságos szerkesztésére egy kifejezésre nem jutott gondolat vezette, az a gondolat, hogy igenis vannak újabbkori egyházi szláv forrásaink, a melyekben a **съкѣтьникъ** tanácsos szó csakúgy mint a föltehető **světьnikъ* «szövétnek» *sv*-én kezdődik; hogy ezt valaki fejére ne olvashassa, külön hangsúlyozza, hogy szövétneket jelentő **světьnikъ* szó az óbolgárban hangtani lehetetlenség, ez «óbolgárul csak *věštьnikъ* lehetne». M. véleménye tehát, egészen röviden összefoglalva, az, hogy volt a szláv nyelvekben egy **světьnikъ* szó, a melyből a magyar *szövétnek* lett, de a magyar szó nem kerülhetett a bolgár nyelvből, mert ebben egy **světьnikъ*-nak csakis *věštьnikъ* felelhetne meg. Bármilyen szörnyűséges ez az állítás, hiába forgatjuk M. szavait ide is, oda is, más azokból ki nem olvasható; szörnyűséges pedig ez az állítás azért, mert azt mutatja, hogy M. a legeslegfontosabb szláv hangtani törvényt sem ismeri annyira, hogy egyes esetre alkalmazni tudná. Igaz, hogy a 62. lapon maga is érinti, mikor azt mondja, hogy «Az ősszláv *tį*, *dį* helyén a bolg. **шт**, **жд** áll», de észre nem veszi, hogy a *světьnikъ* szóban nincs dolgunk ősszláv *į*-vel, hanem rövid hangzós *i*-n alapuló **ь**-vel, a mely előtt az óbolgár *t* változatlan marad, a mit M. akár a szintén idézett **съкѣтьникъ**-*sъvětьnikъ* «tanácsos» szóból is megtanulhatta, ha ugyan addig nem tudta: valamint *sъvětъ* «tanács»-ból az óbolgárban *sъvětьnikъ* lett, szakasztott úgy lett volna *světъ* «világ»-ból ugyanazzal a képzéssel **světьnikъ* «szövétnek». Azon lehet vitatkozni, hogy a bolgár nyelvben megvolt-e valaha a *světъ* szóból ez a képzés, de azt mondani, hogy a képzés igenis megvan, de *svěštьnikъ*-nek hangzik, az már a szláv nyelvészet abc-jének a

nemismerésére vall. Minthogy nemszlavisták előtt tárgyalom a kérdést, kénytelen vagyok, bármennyire restelem is a dolgot, ebből az abc-ből egy kis előadást tartani e helyen. Az óbolgár *svêštьnikъ* «gyertyatartó» szóban a képző, illetőleg képzőbokor szakasztott ugyanaz, akár a **svêtьnikъ* «szövétnek», akár a *sъvêtьnikъ* «tanácsos» szóban, de nem a képzőbokor élén álló ь okozta az óbolgár alakot annyira jellemző *št* keletkezését, hiszen a *svêštьnikъ* szó nem származik közvetetlenül a *svêtъ* «világ, világosság» szóból, hanem az abból képezett már is *št*-vel hangzó *svêšta* «gyertyá»-ból, a mely **svêtja*, ill. **svêtja*-ból lett. Ha az óbolgár *svêštьnikъ* valamennyi szláv nyelvben tükröződnék, azt tapasztalnók, hogy a bolgár *št* helyén minden szláv nyelvben más hang hallatszik, de nincs mit sajnálnunk, hogy ez a képzés nem található meg mindenütt, teljesen ugyanazt a szolgálatot teszi nekünk a tőszó összevetése is, hisz az *št* amúgy sem az *-ьnikъ* képzőbokor hozzájárulása következtében keletkezett, hanem megvolt már a *svêšta* gyertya szóban, a melynek a többi szláv nyelvekben íme ezek a szavak felelnek meg: or. *svêča*, szlov. *sveča*, horv. szb. *svijeća*, ill. *sveća*, *svića*, tót *svieca*, cseh *svíce*, lengy. *świeca*, lauz. szb. *swěca*. Mikor tehát M. azt mondja, hogy **svêtьnikъ*-ból csakis **svêštьnikъ* lehetett volna az óbolgárban, nemcsak hogy nem vette észre, hogy a pár sorral alább idézett óbolgár *sъvêtьnékъ* «tanácsos» szóban csodálatos módon nem változott a *tь* *št*-vé, de azt sem vette számba, hogy egy ób. *svêštьnikъ*-nek egyetlenegy szláv nyelvben sem felelhetne meg *svêtnik*, a magyar *szövétnek* szó magyarázata tehát «egy szláv nyelvi *svêtnik*» régibb *svêtьnikъ*-ből e szerint merő képtelenség volna és legföljebb annak bizonyítékául szolgálhatna, hogy M. nemcsak a bolgár nyelv hangtani fejlődését nem ismeri, hanem a többi szláv nyelvekét sem. M. elég óvatos volt, hogy meg nem nevezte azt a szláv nyelvet, a melyből hát a *szövétnek* szavunk kerülhetett volna, ha nem lehet bolgár, később pedig, az I. kötet 2. rész végén, a mint hallottuk, «eredete megírásától» egyelőre («e helyen») «elállt»; én türelmesen megvárom, míg majd talán a III. kötetben, a mely tartalma a «szláv jövevényszavaink abc sorrendben» lesz, rátér a kérdésre, nekem egyelőre a *szövétnek* szó igazán csak szövétnekül szolgált, a melylyel kicsit meg akartam világítani azt a készültséget, a melylyel a szerző mun-

kája e részének a megírásához fogott, a melyen vörös fonálként végig húzódik az a folyton ismételt állítás, hogy ez meg ez «nem lehet bolgár».

Hol érintkeztek a magyarok a bolgárokkal?

Félreértések elkerülése végett előre kell bocsátanom, hogy ha bolgárokról, a magyar nyelvre hatott bolgár nyelvről beszélek, a bolgár szót mindig a mai értelemben veszem, azaz szláv népet, szláv nyelvet értek rajta. Nem tagadom, hogy abban van valami visszásság, hogy olyan népet, a mely magát aligha nevezhette bolgárnak, nyelvét bizonyosan nem nevezte bolgárnak, ezzel a később kialakult terminussal illetünk, de nyelvész létemre és minthogy a nyelvből merített bizonyítékokból indulok ki, egyszerűbb, félreértésekre kevésbbé okot adó kifejezést nem találok. Történeti forrásokban természetesen ezeket a «bolgárokat» hiába fogjuk keresni, ha körülbelül biztosnak vehetjük, hogy bolgároknak nem nevezték magukat, és ha sejtelmünk sincs, hogy mikép nevezték magukat. Az egyetlen biztos kiinduló pont tehát az a kétségtelen tény, hogy a magyaroknak igenis kellett ilyen bolgáros szlávokkal már jó korán érintkezniök, mert a magyar nyelvben olyan szláv alakokat találunk, a melyek mások, mint bolgárok nem lehetnek: semmilyen más szláv nyelvből ki nem magyarázható a magyar *mostoha*, *pest*, *rozsda* és *mesgye* szavak, l. Asbóth *A szláv szók a m. nyelvben* 12. l. Hogy tehát bolgárokkal érintkeztek a magyarok, az egészen kétségtelen; a mi vita tárgya lehet, csakis az, hogy mikor érintkeztek velük, a honfoglalás előtt vagy után, és hol, valahol az őshazában vagy útközben, vagy pedig a mai hazában. Ha *Pest* városának a neve bolgár, ha a német *Ofen* annak egyszerű fordítása (Pestnek régente a Duna jobb partján levő telepet nevezték), ha tehát a *Pest* név és a *pest* szó azonosak, e város elnevezése is bolgáros szlávoktól eredhet és az itt talált bolgáros nyelven beszélő szlávoknak emléke lehet.

Ez volt az én okoskodásom. M. nem tagadhatja a bolgár hatást, de e hatás helyére és korára nézve eltér tőlem. A magyar nyelvbe került szláv szavak közt több réteget különböztet meg, «e rétegek közt, folytatja, kétségtelen, hogy van bolgár is, s e bolgár eredetű szavak a Cyrill és Method nyelvéhez hasonló

bolgár nyelvjárásból valók (Asbóth)». 81. l. Valamivel később azt a sajátságos kijelentést teszi, hogy «a *kereszt* a görög szertartású egyház kifejezéseiből való . . . mi a keresztény bolgárokkal érintkeztünk honfoglalásunk előtt; a Vita Methodii-ban szó van arról, hogy szent Methodot egy aldunai magyar úr rendkívül nyájasan fogadta s távozásakor kérte, hogy emlékezzék róla imáiban». 85. l. M. nem fejtegeti közelebbről, hogy ez érintkezés alatt mit ért, a magyarok délfelé irányuló hadi kalandok közt történt futó, ellenséges összecsapásokat-e, vagy talán a Duna torkolatánál való békés szomszédos forgalmat; amaz természetesen nem magyarázná meg a bolgár nyelvnek a magyar nyelvre gyakorolt hatását, ez merő föltevésen alapulna és egy nagy nehézségbe ütköznék, abba a kétségtelen ténybe, hogy a magyarok nyelvére a bolgár nyelvnek nem a keleti, hanem a nyugati nyelvjárása hatott. A Vita Methodii-ra pedig jobb lett volna nem is hivatkozni, mert milyen kapcsolat lehet Melich hite közt, hogy «mi a keresztény bolgárokkal érintkeztünk honfoglalásunk előtt» és a legendában említett esemény közt, a hol bolgárokról egyáltalában szó sincs, legföljebb egy bolgár emberről, ha ugyanis Method bolgár volt és nem görög, a hogy rendesen hiszik; mi köze van egy bolgár embernek «egy magyar úr»-ral való futó találkozásának a magyaroknak és bolgároknak a honfoglalás előtt való «érintkezéséhez?» Ez is M. könyvének sok csodás részletének egyike, a melyekkel az ember igazán nem tudja, hogy mit kezdjen. De ne veszítsük el türelmünket és haladjunk tovább; nézzük, mikép magyarázza M. *Pest* nevének a keletkezését. Ha jól értem M.-et, mert bizony nem mindig könnyű dolog M.-et megérteni, *Pest* városának nevét bolgáros szlávnak tartja, csakúgy mint én, a mint ez műve I. kötetének ugyan nem első, itt tárgyalás alatt levő, de igenis második részéből kitűnik, a hol ezt mondja: «*Pest* neve kétségtelenül bolgár szó, Anonymus világosan mondja, hogy lakói Taksony idejében jött bolgár telepesek.» I : 2 : 87. De a város neve az ő véleménye szerint nem bizonyít semmit sem itt talált bolgárok mellett, mert Anonymus azt meséli, hogy Taksony vezér idejében «Bulár földről jövének némely nagy nemes urak, az izmaeliták nagy sokaságával, kiknek . . . a vezér Magyarország különböző helyein adott földeket, s azon kívül azon

várat, melyet *Pest*nek neveznek, örökre átengedé.» Minthogy pedig «ez az adat hiteles l e h e t ... *Pest* városának neve ezektől a bolgár izmaelitáktól származ h a t i k», l. I : 1 : 4. — a magyarok természetesen idejövetelükkor nem találhattak bolgáros nyelven beszélő szlávokat! «Hogy *Bular* földön, mondja M., tulajdonkép a Volga melletti Bulgáriát kell-e értenünk, az a dolgon nem változtat semmit sem, mert még a X. században a szláv nyelvű bolgárok közt is voltak mohamedánok.» I : 2 : 87. és ezzel igazi kígyósimasággal csúszik át egy nagy nehézségen, de azt teljesen elfelejti még csak meg is említeni, hogy még Anonymus e m e s é j e sem állítja egy szóval sem, hogy e *Bular* földről jött emberek, a kik Anonymus szemében bizonyosan nem voltak szlávok, nevezték el Pestet *Pest*nek, hisz Taksony kész várat enged át nekik, a melynek neve már is lehetett, sőt valószínűleg volt is: «várat, melyet *Pest*nek neveznek», vagyis Anonymus szavaival: castrum, quod dicitur *Pest*.

Egyébiránt M. sem tagadja, hogy voltak bolgárok Magyarországon, de ezeket az ország keleti részében keresi, Erdélyben és tőszomszédságában, és ottlétüket igen eredeti módon bizonyítgatja: «Néhány helynévből, mondja, a milyen a krassó-, bihar-, alsófehérmegyei *Preszáka*, biharmegyei *Rogoz*, beszterczenaszódmegyei *Jád*, *Kerlés* (v. ö. Kisch: Nösner Wörter und Wendungen 77, 83.), *Gyalui* havasok, *Vervu* hegy, *Bucsa*, nekem az a meggyőződésem, hogy bolgár nyelvű lakosság a honfoglalás idejében csakis Erdélyben és a vele határos megyékben volt», l. 5. l. Tehát a *Preszáka*, *Rogoz*, *Jád*, *Kerlés*, *Bucsa* helynevek meg a *Gyalui* havasok és a *Vervu* «hegy» szó elegendők, hogy bebizonyítsák, hogy bolgárok laktak az ország keleti részében, mikor a magyarok bejöttek, sőt azt is megtudjuk tőlük, hogy «ez a bolgár lakosság keleti bolgár nyelvjárást beszélt, ezt bizonyítja a *Preszáka*-beli *á*, ezt a *Gyalu*-beli *a*, *ch* helyett *f*, *v*.» Az ember alig hisz a szemének, mikor ezeket a különös dolgokat így szépen sorjában elolvassa és csodálkozása még csak növekszik, mikor a jegyzetből megtudja, hogy M. sejti, hogy honnan fenyegeti e könnyedén fölépült elméletét a legnagyobb veszedelem. Mikép is bizonyíthatnák a *Preszáka*, *Rogoz*, *Jád*, *Gyalu*, *Vervu* azt, hogy ilyen vagy olyan bolgárokat találtak a honfoglaló magyarok az új hazában, mikor azok egytől-egyig

közkeletű — o l á h szavak. Hogy ezek a közkeletű oláh szavak, az egy *Gyalu* (illetőleg oláh *deal·ul*) szót kivéve igenis bolgár eredetűek, egy cseppet sem fokozza bizonyító erejüket, hisz tudvalevő dolog, hogy a bolgár nyelv igen erősen hatott az oláh nyelvre, ha pedig egy-egy bolgár szó átment az oláh nyelvbe, az oláh maga is erre keresztelhetett egy helységet és a történeti kutatásnak igazán elemeihez tartozik, hogy az ember más bizonyítékok híján ne keressen ott bolgárokat, a hol o l á h község neve közkeletű oláh szó, ha ez a közkeletű oláh szó utolsó sorban mindjárt bolgár eredetű is. No de hátra van még *Kerlés* és *Bucsa*, a melyekre nem lehet ráfogni, hogy oláh szavak, hátha ezek megmenthetik M. elméletét. Nem lehet M.-nek szemére vetni, hogy az idézett helynevekről e helyen nem szól bővebben, hisz a helynevekkel egy külön kötetben, a negyedikben, kiván foglalkozni, a melynek címe lesz «Szláv jövevényszavaink s szláv eredetű helyneveink kapcsolata», külön meg is említi a jegyzetben «Részletesen l. majd a helyneveknél»; de mi kénytelenek vagyunk addig is, míg ez a meglepetésekben bizonyosan nagyon gazdag kötet majd évek mulva megjelenik, egyes helynevekkel foglalkozni és már most is találgatni, hogy mi is bírhatta rá M.-et arra, hogy egy-egy helynévből olyan egészen különös következtetést vonjon le. A *Kerlés* névben bizonyára a legnagyobb szlavista sem ismerhet föl valami bolgáros vagy akár csak egyáltalában szláv vonást, nagyon helyén való volt tehát, hogy M. zárjelben egy kis útmutatást adott, hogy milyen nyomon haladt, mikor ebben a névben bolgár elemet vélt föltalálhatni: «*Kerlés* (v. ö. Kisch: Nösner Wörter und Wendungen 77, 83.)» Az első idézet, a «77.» l., a *Kerlés* előtt álló *Jád*ra vonatkozik és csak annyiban érdekes, mert belőle kitűnik, hogy Kisch tudta, a mit M. nem tudott, hogy a *iad* közkeletű oláh szó («rum. und slav. *iad* heisst «Hölle»), hogy a *Jád* helynévből tehát nem lehet bolgár lakosságot kikövetkeztetni; a 83. l.-on pedig azt olvassuk Kischnél: *kirjalês* (– ⏑ –) Kyrieleis, magy. Kerlés (mhd. kirieleis! altchristlicher Bittruf zu Gott um Erbarmen, gr. Kyrie eleeson! vgl. die imperat. O. N. Mariahilf, Isten segíts).» Kisch legújabb munkájában (*Vergleichendes Wörterbuch der Nösner (siebenbürg.) und moselfränkisch-luxemburgischen Mundart*, l. Arch. d. Ver. f. siebb.

Landesk. 30 köt. 1 f. 5—273. l.) annak támogatására, hogy a szóban levő helység neve — n é m e t, megfelelő német vezetékneveket is említ föl: «Vgl. auch den westmitteld. F. N. *Kirieleis*, vgl. P. N. Bechthold *Kyrieleyson* (Weistümer 3, 419), zsgz. *Cyrlis.*» A Kischre való hivatkozás tehát nem volt valami szerencsés, annyi bizonyos, hogy sokkal könnyebb lesz M.-nek *Kirieleison*-t német forrásban megtalálni, mint bolgárban; ugyancsak meggyűlik tehát majd a baja, ha a IV. kötetben komolyan hozzálát annak igazolásához, a mit itt olyan könnyedén odavetett. Hátra van még az egy *Bucsa* név. Valóságos szerencse, hogy M. egy folyóiratból idézi azt a bolgár szót, a mely a *Bucsa* név bolgár voltát hivatva volna bebizonyítani, no meg ráadásul azt is, hogy Bucsán — bolgárok laktak, mikor őseink bejöttek ebbe az országba, mert Duvernois nagy bolgár-orosz szótárában alaposan félreértette a szót és — pulykakakast csinált az erdős hegycsúcsból. Így tehát megtudjuk, hogy a bolgár *buče* járatlan erdővel boritott csúcsot vagy völgyet jelent. Hogy azonban *Bucsa* helység nevében valóban bolgár *buče* rejlik-e, az azért természetesen még korántsem bizonyos, hisz a *Csucsa* szomszédságában fekvő biharmegyei oláh Bucsán kívül van Zalamegyében is *Bucsa* község — vajjon ott is bolgárok laktak-e valaha? És azután miért épen bolgárok, miért nem inkább szerbek, hisz maga M. csakis Bulgária északnyugati részéből, Vidin és Vraca vidékéről, mutatja ki a *buče* szót, hasonló nevű bolgár helynevet pedig egyáltalában nem ismer, szerb területen pedig *Bučje*-val váltakozó *Buče* helynév is akárhány van!

Hogy tehát bolgár lakosság volt Erdélyben és a határos megyékben, azt az idézett helynevekből és szavakból senki ki nem olvashatja, a ki olvasni tud. De M.-nek szerencsére mindezekre nincs is szüksége, neki elég a legapróbb jel is, ő hisz legendának, krónikának, «Kean bolgár fejedelem» gyönyörűségesen összeházasul az oláh nevű *Jád* faluval, a melynek «legrégibb előfordulása 1334», és a Kyrie eleeson-ból lett német *Kerlés*-sel, meg az «ugyanezen a vidéken» fekvő *Kajántó*val (Kaján természetesen = *Kean*) és — «tény az, hogy e területeken a X. század végén és a XI. elején bolgár nyelvű keresztény nép lakott, a mely Bulgáriával összeköttetésben állt!» l. 57. l.

A következő lapon a szerző újra emlegeti a *Preszáka* hely-

nevet és most sem veszi észre, hogy ez közkeletű oláh szó, sőt a székely *marázsa* szóból is szeretné azt a vallomást kicsikarni, hogy Erdélyben valamikor keleti nyelvjáráson beszélő bolgárok laktak, ámbár mint igazságos bíró előre is figyelmezteti, hogy nem köteles vallani («A *marázsa* lehet oláh közvetítés is»!!) és mindezeket a teljesen alaptalan okoskodásokat azzal fejezi be, hogy «ez a mi kutatásainkhoz végtelenül fontos». A mi pedig első sorban fontos ezekhez a kutatásokhoz, az óvatosság és — egy jó oláh szótár, arról teljesen megfeledkezik. Hja az óvatosság! Ha az csak kis mértékben meglett volna, nem állíthatta volna M., hogy nemcsak a bolgár nyelv hatott erősen a magyarra, hanem viszont a magyar is a bolgárra: «Számtalan régi szavunk van nekünk is nem csupán a bolgár nyelvemlékekben és nyelvjárásokban...» 81. l. Micsoda? magyar szó a bolgárban, «számtalan régi szavunk... a bolgár nyelvemlékekben és nyelvjárásokban?» Az embert e szavak olvasása egészen fölvillanyozza és kíváncsian lesi e nagy mondásnak az igazolását, de rettenetes a csalódása, mikor nyomban rá ezeket olvassa: «(v. ö. az 1350 tájáról való középbolgár szerkesztésű *Trojanska priča*-t, a hol *úr* = magnas, dominus, *rusag* = ország)». Tehát csak ebben a zavaros forrásban találunk «számtalan» magyar szót és a «számtalan» az annyi mint — k e t t ő?!*) Hogy a *Trojanska priča* az összes bolgár források közt teljesen magában áll, hogy ebben a horvát forrásból szolgai módon bolgárra átültetett elbeszélésben olyan dolgok olvashatók, a melyek más tiszta bolgár forrásban egyenesen hallatlanok és lehetetlenek, azt valahogy M. is sejti. «Igaz, mondja a 83. l., hogy e nyelvemlék eredete homályos, az is igaz, hogy e kiejtés sohasem volt bolgárföldi az idegen nevekben, de tényleg megvan és e ténynyel is számolni kell», a 93. lapon pedig egyenesen elutasítja a *Trojanska priča* tanuságtételét: «Ezek után kimondhatom azt, hogy a bolgár nyelvtörténetben (a Troj. *priča* adatait itt figyelmen kívül kell hagynunk)...», sőt egy megjegyzése egyenesen azt a gyanút

*) A mi M.-nek «számtalan», az Jireček «einige wenige»: «Auch einige wenige Worte wurden aus dem Magyarischen übernommen: rusag Reich (ország), urove Boljaren (úr)» Const. Jireček *Geschichte d. Bulg.* 1876, 381. l.

kelti, mintha munka közben jónak látta volna a *Trojanska priča* tüzetesebb jellemzését a források közül törülni, mert méltán gondolkodóba ejtette ez a furcsa nyelvemlék.*) A mióta a *Trojanska priča*-t közelebbről ismerjük, l. Conevnek 1892-ben a Sbornik Minist.-ban megjelent czikkét, azt remélhettük, hogy vége lesz a sok dőreségnek, a mit a benne előforduló *urъ* szó kapcsán német, magyar és tudom is én még milyen nemzetiségű tudósok írtak (l. Šišmanov *Kritičen prêgled na vъpros za proishoda na prabъlgaritê* 59, 61, 79. és 166. l), de legkevésbbé várhattuk volna a forrásnak ilyen visszás fölhasználását egy embertől, a ki a bolgár nyelvemlékeket mégis ismeri némileg és a kit már Miklosichnál az EtWb.-ban olvasható figyelmeztetés is («Das Wort is spät aufgenommen»**) visszatarthatott volna elhamarkodott következtetésektől. Hogy a magyar nyelv közvetetlenül nem hatott a bolgár nyelvre, mert nem hatott, azt egészen könnyen megértjük, ha fölteszszük, hogy az az erős hatás, a mely viszont a magyar nyelvet kétségtelenül a bolgár nyelv részéről érte, olyan a mai értelemben vett bolgár nyelven beszélő szlávoktól eredt, a kik már akkor is különváltak a Balkánfélszigetre vonult törzsrokonaiktól, úgyhogy ha az ő nyelvükre hatott is a magyar nyelv, ennek a mai bolgár nyelvben semmi nyoma sem észlelhető, mert ez a nyelv amazokétól teljesen elszigetelten fejlődött tovább más idegen, előbb a görög és oláh, később a török hatás alatt. Hogy ezek a bolgáros szlávok a mi hazánkban érintkeztek-e a magyarokkal, vagy a magyarok egy régibb lakó helyén, az e kérdés szempontjából teljesen közömbös, csak egy lehetőség van kizárva: a magyarok és bolgárok sűrű érintkezése nem mehetett végbe a bolgárok mai hazájában, mert külömben a magyar hatás nyoma alig mosódhatott volna el teljesen.

*) A 83. l. ugyanis erre vonatkozólag azt olvassuk: «részletesebben lásd a források közt», de a források közt a *Trojanska priča*-t épen csak hogy megemlíti 70. l. 7. sz. a.

**) Én egyébiránt Miklosichnak még ezt a megszorító meghatározását is csak úgy tudnám aláírni, ha azt úgy értjük, hogy a szó belekerült egy aránylag későn, 1350 körül, írt bolgár forrásba (nem magába a bolgár nyelvbe!), a mely külömben is csakúgy hemzseg a más bolgár forrásokban merően ismeretlen idegenszerűségektől.

Félreértések elkerülése végett ki kell jelentenem, hogy azzal, hogy M. bizonyítását, különösen, a mennyiben a helynevekre és a magyar nyelvnek a bolgár nyelvre való hatására hivatkozik, teljesen elhibázottnak tartom, korántsem akarom azt mondani, hogy Erdélyben nem lehetett bolgár lakosság. Én M.-chel e tekintetben úgy vagyok, mint MUNKÁCSIval voltam, mikor azt vitatta, hogy a szláv jövevényszavaink nagyobb része már Oroszországban került a nyelvünkbe, azért idézem azokat a szavakat, a melyek MUNKÁCSInak voltak ugyan szánva, de mutatis mutandis MELICHre is ráillenek: «Ő egy nehéz problema megoldásához olyan könnyedén fogott hozzá, hogy még azt sem sikerült neki, ha mindjárt akarata ellenére is, bebizonyítani, hogy az ő fölfogása nem lehet helyes», l. NyK. 30 : 36. l. Mondanom sem kell, hogy e szavakat nem akarom MELICH egész művére alkalmazni, hanem tisztán csak arra a könnyelműségre, a melylyel szláv eredetű o l á h helynevekből azt következteti, hogy ott bolgárok laktak valaha. Erdélyben lakott szláv lakosságot egész biztossággal csak olyan helynévből lehet kiolvasni, a mely nem egyúttal az oláh nyelv közismert szava, sőt még itt sem árt az óvatosság, mert az oláh vándor nép, elhozhatott régibb, délibb hazájából egy-egy szülőföldjén megkedvelt tiszta szláv helynevet is és Erdélyben arra keresztelhette új lakóhelyét. A ki ezt a lehetőséget nem meri kereken tagadni, az még olyan esetekben is roppant óvatos lesz, ha a nyilvánvaló szláv név az oláh nyelvben mint közszó ismeretlen; szóval itt a legnehezebb problemák egyikével állunk szemben, a melyhez nem illik avatatlan kézzel hozzányúlni: ez csaknem egész emberi életre való nagy nehéz föladat.

Valaki talán csodálkozhatnék azon, hogy M., a ki tagadja, hogy a bolgár nyelv a honfoglalás után hatott volna a magyar nyelvre, azt vitatja, hogy Erdélyben és a szomszédos megyékben volt bolgár lakosság, én meg, a ki épen mostani hazánkban képzelem a bolgár hatás végbemenetelét, nem akarok M.-nek hitelt adni. Először is én nem tagadom, hogy lehettek az említett területen bolgárok, csak azt állítom, hogy M. ezt be nem bizonyította, mert bizonyítékai nem tudományosak. Másrészt nem szabad elhallgatnom, hogy MELICH, igaz egészen hibás alapon, azt állítja, hogy a szóban lévő bolgárok a keleti nyelvjáráson

beszéltek, pedig a magyar nyelvre kétségtelenül a nyugati bolgár nyelvjárás hatott. Tehát M. álláspontját azok a bolgárok nem gyengítenék: «Ilyen nyelvjárásból, mint Ásbóth is mondja, nem kerülhettek a mi szavaink», l. 5. l. Szívesen elismerem, hogy M.-nek annyiban is igaza lehet, hogy Erdélyben és szomszédságában a bolgár lakosság, ha ugyan volt ott bolgár lakosság, a mi épen nem lehetetlen, sőt első pillanatra is nagyon valószínűnek látszik, de a mit tudományosan még senki be nem bizonyított, keleti nyelvjáráson beszélt, de ezt nem lehet három, ha mindjárt szláv eredetű — oláh szóval bebizonyítani, mert ezek a szavak, a melyek megvannak a romániai oláhok nyelvében is, alig kerültek épen Erdélyben vagy épenséggel a vele szomszédos megyékben az oláh nyelvbe, azokból mást következtetni nem szabad, minthogy az oláhok valamikor valahol a bolgárokkal sűrűn érintkeztek, mikor és hol, az részben összefügg egy másik nehéz kérdéssel, azzal ugyanis, hogy az oláh nép hol alakult meg és honnan került mai lakóhelyeire.

Szlovének Nyitra és Pozsony megyében.

Bolgárokat, a mint láttuk, M. csak országunk keleti részében, leginkább Erdélyben, ismer el, ez a bolgár lakosság azonban keleti bolgár nyelvjárást beszélt, szláv jövevényszavaink pedig nyugati bolgár nyelvjárás hatására vallanak; a bolgár hatás, a melyet különben M. sem tagad, sőt tetemesnek tart, meggyőződése szerint a honfoglalás előtti korszakba esik. Az új hazában más erős szláv hatás érte nyelvünket: «A milyen kétségtelen, mondja M., a bolgár, épp oly kétségtelen régi réteg a hazai szlovén-horvát is.» 81. l.

A különböző szláv nyelvekben egyes szavak, sőt egész szócsoportok gyakran annyira egyeznek, hogy még most is vallom azt, a mit 14 évvel ezelőtt hirdettem, hogy «soha sem fog nekünk sikerülni éles határt vonni a különböző szláv nyelveknek a magyar nyelvekre gyakorolt hatásai*) közt», l. A szláv szók a m. ny.-ben 18. l., azaz mi mindig csak egyes szavakra, nagy ritkán egyes szócsoportokra fogjuk kimutathatni, hogy ebből vagy abból a szláv nyelvből kellett kerülniök és csak általános

*) «határai» sajtóhiba.

valószínűségek szerint fogjuk azután megállapíthatni, hogy ezekkel együtt kerülhettek át talán más jelentésbeli rokonságnál fogva közel álló szavak, még ritkábban fog nekünk sikerülni a szláv szavak földrajzi elterjedése alapján egy-egy szláv eredetű magyar szónak forrását közelebbről meghatározni. Épen ebben az utolsó pontban különbözik fölfogásom élesen M.-étól és épen ezért nem érthetek egyet az első résznek az eredményével, mert meggyőződésem szerint a szláv szavak földrajzi elterjedése, ha csak nincs szó egy később idegen hatás alatt keletkezett terminologiáról, mint pl. a keresztény terminologiáról, nem elég biztos alap a különböző rétegek kimutatására, a mely kimutatás pedig itt M. főczélja: «Ez első részben e rétegek meglételének a bizonyítása a czélom.» 81. l. Sokkal biztosabbnak, természetesebbnek tartottam volna, ha a rétegek megkülömböztetését első sorban hangtani mozzanatokra fektette volna, és ha már ebben az első bevezető részben a hangzók quantitásával is foglalkozott volna, a rövid és hosszú hangzóknak a különféle szláv nyelvekben észlelhető elosztásával; ezzel egyúttal egy nagy hézagot pótolt volna, a melyet a részletek megbeszélésénél folyton fájdalmasan érezünk. Minthogy M. ezt elmulasztotta, egyelőre meg kell egy olyan tág körrel elégednünk, a «szlovén-horvát»-tal, a melyben egy-egy szónak gyakran 2—3-féle kiejtése is lehetséges, úgy hogy nem tudjuk, hogy valóban egy egységes nyelv, illetőleg nyelvjárás hatásáról van-e itt szó, vagy valóságos mozaiknyelvről, a melynek hol ezt a darabocskáját jó előszedni, hol amazt. M. e helyett e bevezető részben inkább annak a kimutatására törekszik, hogy a szlovének Magyarországon régebben nagyobb területet foglaltak el, mint ma. «Néhány helynévi bizonyíték, mondja a 36. l., a mellett tanúskodik, hogy Nyitra-, Pozsonymegyében tényleg volt szlovén, tehát délszláv lakosság is». Láttuk már, hogy M.-nek két szó (*úr* és *ország*) «számtalan régi szavunk», ne akadjunk tehát azon föl, hogy «nehány helynévi bizonyíték» — egy helynévvé zsugorodik össze a következő lapon, mert talán M.-nek sincs az ellen kifogása, ha *Ilavá*-ról nem szólok, nem azért, mivel «trencsénmegyei»; tehát nem «Nyitra-, Pozsonymegyei», hanem mert M. csak föltételesen tekinti bizonyítéknak vagy talán föltételesen sem, mit tudom en, hisz olyan szerényen biggyeszti oda a bekezdés végére: «Ugyanilyen szempont alá esik a trencsén-

megyei *Ilava* is, ha jelentése Agyagfalva», és olyannyira hihetetlennek látszik, hogy valaki még ebből is szlovén lakosokat tudna kimagyarázni. Tehát mondjuk ki bátran, egy nyitramegyei falucska, *Lancsár*, a melynek 1900-ban 248, csaknem kivétel nélkül tót lakosa volt, azt bizonyítja, «hogy Nyitra-, Pozsonymegyében tényleg volt szlovén, tehát délszláv lakosság is». Erre én csak azt mondhatom: legyen a hite szerint, mert az csak nyilvánvaló, hogy ott már nem lehet közönséges tudományos bizonyításról szó, mikor valaki azt állítja, hogy egyetlenegy apró falucska nevéből mindjárt két megyére szóló szlovén lakosságra meríthetünk kétségtelen útmutatást olyan vidéken, a hol eddig ilyesmiről nem is álmodtunk. Azzal a kérdéssel tehát nem fogok foglalkozni, vajjon «Nyitra-, Pozsonymegyében tényleg volt szlovén lakosság is», azt végezze el M. a maga tudományos lelkiismeretével, én sokkal kisebb, egészen kis, apró kérdéssel akarok egy perczig foglalkozni, azzal a kérdéssel, hogy egészen bizonyos-e, hogy Lancsáron «tényleg» szlovén volt a lakosság. Nézzük, hogy bizonyítja ezt M.: «Nyitramegyében van egy falu, neve *Lancsár* (1262-ben *Kuerencher* = *Gerencsér* volt a neve, Tagányi, Nyitram. Közl. VIII. évf. 16. szám), a mely annyit jelent, mint *Fazekas*-falva. Mivel mármost a fazekast csakis szlovénül és szerb-horvátul hívják *lončar*-nak, következik, hogy e helynév nem lehet tót.» 37. l. Ehhez csak egy kérdést szeretnék fűzni: Ismerjük-e a *Lancsár* név keletkezésének korát, körülményeit annyira, hogy rá olyan merész és első pillanatra ugyancsak erőltetettnek látszó föltevést építhetünk? Hátha nem egész szlovén telep volt ott vagy került oda, hanem egyetlenegy *Lončar* nevű szlovén vagy (!) horvát-szerb ember, tegyük egy «fazekas», és ez adott a helynek nevet, a minthogy épen M. hite szerint egy egész sereg helység személytől kapta nevét? Az tagadhatatlan, hogy ép a helynevek magyarázata egészen sajátságos nehézségekkel van összekapcsolva, a kutató nem lehet elég óvatos, ha helynévből, még hozzá egészen elszigetelt helynévből akar általános következtetést vonni; hogy M. szemmel tartotta-e ebben az esetben ezt a szükséges óvatosságot, annak megítélését a nyelvészekre és történészekre bízom, én talán elfogult vagyok, talán túlságosan óvatos.

Én elegendőnek találtam, hogy M. okoskodásaiból egy ránk

nézve különösen érdekes pontot kiragadjak, abba a kérdésbe, vajjon Cyrill és Method, illetőleg tanítványainak irataiban találni-e olyan kifejezéseket, a melyeket a szlovén nyelvből lehet legkönnyebben kimagyarázni, a melyek tehát talán arra vallhatnak, hogy működésük területe részben szlovén volt, itt nem bocsátkozom, mert óvakodnom kell, hogy a részletkérdések el ne térítsenek attól a föladatomtól, a melyet itt első sorban kitűztem magamnak; az Archiv f. slav. Philol. című folyóirat számára tervezett bírálatban azoknak is szoríthatok majd helyet, mert ott csupa szlavistához szólva, elég lesz egy-egy odavetett megjegyzés M. állításainak megdöntésére.

Gazofilanciom és Komárom.

Mielőtt a szóban levő első rész főtartalmára áttérek, kiragadok még két részletet a tarka-barka bevezető fejtegetésekből, a melyek alkalmasak éles világítást vetni a szerző módszerére. Kezdem a *gazofilanciom*mal.

Hát igaz, hogy ennek a *gazofilanciom*nak nincs semmi köze a szláv jövevényszavainkhoz amúgy általában véve, de már Melichnek szláv jövevényszavaihoz igenis van köze, mert ha keresve-keresnénk, sem találhatnánk egykönnyen alkalmasabb példát annak kimutatására, hogy M. milyen sajátságos utakon vezet bennünket. Halljuk csak: «A Münch.-k fordítója, mondja a 15. l., nem tudja visszaadni a lat. *gazophylacium*-ot, mert mindig meghagyja a latin szót. Mivel a fordítók a megfelelő helyeket *szekrény*-nyel (és *kamrá*-val), Károlyi meg *ládá*-val fordítja, mi e fordítatlanul hagyott kifejezésekből következtetjük azt, hogy a fordító a *szekrény*, *láda* szavakat nem ismerte.» Szegény müncheni codex fordítója! Mit is kellett volna neked tenned, hogy ne keveredjél M. előtt abba a gyanúba, hogy nem ismerted anyanyelved mindennapos kifejezéseit? Ha lefordítod a *gazophylacium*-ot mondjuk *szekrény*-nyel; M. rád fogja, hogy nem ismered a *láda* szót, ha *ládá*-val fordítod, akkor is baj, mert akkor nem ismered a *szekrény* szót, meg a *kamra* szót; mégis csak okosan tetted, hogy szépen meghagytad a latin *gazophylacium*-ot, így majd csak akad széles e hazában méltányos ember, a ki azt mondja: A müncheni codex fordítója egy görög terminus technicust, a melyet a latin fordító is érin-

tetlenül hagyott, le nem fordított, mert úgy érezte, hogy ez nem közönséges szekrény vagy láda, vagy kamra. M. mindenfélére gondol, csak erre nem, a mi pedig, azt hiszem, az első gondolat, a mely egészséges ember agyában támadhat; M. képes volna ráfogni a biblia latin fordítójára, hogy még a — *nuntius* szót sem ismerte, mert íme a görög ἄγγελος-t nem fordítja le, hanem meghagyja *angelus*-nak! Hát ilyen úton-módon, igaz, a legkülönösebb eredményekre lehet jutni, csak az a kérdés, van-e köszönet benne. De hogy M.-nek halvány sejtelme sincs, hogy milyen veszedelmes utakon jár, azt hadd bizonyítsa egy összefoglaló ítélet, a melynek eleje még ugyanannak a lapnak a végén olvasható: «Nem idézek több példát; czélom csak az volt, hogy bebizonyítsam, hogy a fordítatlanul hagyott kifejezések az illető nyelvemlék szókincsére s a fordító nyelvjárására döntő fontosságúak». Nekem a nyelvtudomány és a józanész nevében hangosan tiltakoznom kell ez elmélet ellen, ámbár annak alkalmazásától egy cseppet sem félek, mert mit árthat az én álláspontomnak, ha M. ki is mutatja, hogy Cyrill nyelvében, azaz első sorban Szaloniki nyelvében, ez vagy az a kifejezés nem élt, mikor én azt soha sem állítottam, hogy a magyarok Cyrill bibliafordításából fordították a szentírást, vagy Szaloniki vidékéről szedték a bolgár szavakat; a milyen bizonyos, hogy a magyar nyelvben a *szekrény*, *láda*, *kamra* szavak megvoltak ugyanakkor, mikor az egyik vagy másik bibliafordító helyettük más kifejezést használt, olyannyira nevetséges Cyrill bibliafordítására, azaz Szaloniki bolgár nyelvjárására olyan módon hivatkozni, a mint azt M. teszi, mikor a napnál is világosabb, hogy a magyar nyelvbe került bolgár szavak bizonyosan nem ebből a forrásból eredtek.

De nézzünk egy szláv példát, hogy M. eljárása még világosabb legyen előttünk. M. egy helyen azt mondja: «Nincs más hátra, mint e nyelvi tények előtt beismerni, hogy Pannoniában és Morávíában a Cyrill és Methodtól magukkal hozott bolgár nyelvjárás nem volt e területeken beszélt nyelv, hanem e területeken más szláv nyelvű népek laktak.» 34. l. Én azt hiszem, nem akad elfogulatlan olvasó, a ki ezt nem úgy érti, hogy M. ezzel azt akarja mondani, hogy Pannoniában és Morávíában nem laktak bolgárok, hanem más szlávok (=«más szláv nyelvű

népek»), aligha jut valaki arra a gondolatra, hogy M. ezzel azt akarta volna mondani, hogy itt csak más, de mégis bolgár nyelvjárást beszéltek. Mérget is mernék rá venni, hogy M. maga sem gondolt ilyesmire, de a mi nyomban erre következik, annak mégis csak így van értelme, tehát — nincs értelme. «A hogy a nyelvemlékek szókincséből, folytatja M., megjelöltük a helyi kifejezéseket, ugyanígy kimutathatjuk ez állítás igazságát e területek helyneveiből is. Így pl. ha igaz az állítás, hogy *Komárom* városa neve a szláv *Komárno*-ból való s annyit jelent, mint «Szúnyogos», akkor ez nem lehet a Cyrill és Method-féle óbolgár nyelv szava. A Cyrill és Method-féle nyelvben a «szúnyog»-nak nem комаръ, hanem мъшица volt a neve (v. ö. Máté XXIII. 24. és Jagić Zur Entst. II. 65.), s a Cyrill és Method-féle evangeliumfordításokban csakis ez fordul elő. Igaz ugyan, hogy a комаръ a bolgárban megvan, sőt *Komarovo* bolgár hely is van, de Cyrill és Method e szót nem ismerték, mert a legrégibb, tőlünk származó fordításokban nem fordul elő.» 34. s k. l. Tehát a bolgár ember a szúnyogot még ma is rendesen *komar*nak nevezi, *Komarovo* helynév is található Bulgáriában, de a Szalonikiból származó szláv apostolok nem ismerték e szót, mert — egy helyen *mъšica*-nak mintegy «legyecske»-nek (v. ö. *mucha* «légy») fordítják a görög κώνωψ szót. Ebből pedig következik, hogy — no igazán nem tudom, hogy ebből mi következik, ezt M. legyen oly szíves és mondja el még egyszer egészen világosan, mert úgy, a mint most elmondta, nincs ember fia, a ki megértené. Mert ha azt mondanám, hogy ebből az következik, hogy Komáromban olyan — bolgárok laktak, a kik úgy mint ma is a bolgárok legnagyobb része a szúnyogot *komar*nak hítták, de mégis más nyelvjáráson beszéltek, mint Szalonikiban, M. talán megharagszik rám és azt találja mondani, hogy csúfot űzök belőle, pedig mit tehetek, mikor nem vagyok elég okos e lépten-nyomon ismétlődő titokzatos kijelentések megértésére.

Mi pedig áttérhetünk immár ennek az első résznek a főtárgyára, a melynek tárgyalását híven végig fogom kisérni egyetlenegy ott tárgyalt szó kihagyása nélkül. A bevezető rész igazán olyan tarka, a benne található botlások megmagyarázása nemszlavisták előtt gyakran olyan körülményes lett volna,

hogy attól tartottam, hogy kifárasztom az olvasót, mielőtt ahhoz a tárgyhoz elérkezem, a melyet a szerző maga ebben a részben tulajdonképeni föladatának jelölt ki.

A rétegek kimutatása.

Ha valaki emlékszik arra, hogy a szerző azt mondta, hogy «Ez első részben a rétegek meglételének a bizonyítása a czélom» 81. l., és most már azt várja, hogy valóban az egyes rétegek, ha mindjárt csak nagy vonásokban való rajzát találja M. könyvében, hogy hangtani kritériumok, fogalomcsoportok és végre egyes szavak összefoglalásával a szerző kimutatja, hogy íme igenis van egy szlovén, van egy horvát-szerb, egy tót, talán egy rutén réteg, a melyeknek körvonalai a dolog természeténél fogva nem jelölhetők meg élesen, de a melyek létezése mégis biztosan kimutatható, akkor nagyot csalódik. M. még az állítólag igen erős «hazai szlovén-horvát» réteg jellemző vonásait sem gyűjti sehol sem egybe, pedig erről azt kell hinnünk, hogy egyenesen vetekedik a bolgár réteggel: «A milyen kétségtelen a bolgár, épp oly kétségtelen régi réteg a hazai szlovén-horvát is», mondja a szerző a 81. l., egy pár lappal, mielőtt a rétegek kérdésének a részletes tárgyalásába fog, mégis ennél egy negativ szempontból indul ki és e szerint ő nála a fölírás nem az, hogy «a rétegek kimutatása», hanem: *Közkeletű magyar szavak, a melyek nem lehetnek bolgár eredetűek.* E negativ mozzanaton kívül a most következő apró fejezetecskék még csak külső kiállításukban mutatnak valami közös vonást, csaknem mindegyik végén egy csinos térképecskét találunk, a mely nyilván a nemszakértők számára készült. M. tárgyalása, mi tűrés-tagadás, rendesen roppant unalmas, elmondja p. o. mindjárt az első czikkecskében, hogy az *ablak* szó előfordul Apost. csel. XX. 9. és idézi a helyet a Jord. codexből, a vulgatából, a görög bibliából és több szláv kéziratból, előfordul a szó II. Kor. XI. 33. és újra ránk zúdul a sok idézet, előfordul az *ablak* még Dániel VI. 10., Jochel II. 9., Sofon. II. 14., Jerem. IX. 21., Ezékiel XL. 16., Ezsai. LX. 8. Nem csoda, ha a nemszakértő e száraz fejtegetéseket nem olvassa végig, hanem azt hiszi, hátha elég, ha megnézi a szó tárgyalása végén található térképecskét, a melyet a szerző bizonyosan

nem is mellékelt volna, ha abban nem foglalhatta össze láthatóan egész tárgyalásának az eredményét. Szegény ember, ha sejtené, mennyi hamisítás rejlik e szemre való képecskékben. M. tanítása szerint a bolgár szavak, a melyek az ő meggyőződése szerint is szép számmal vannak meg a magyar nyelvben, a honfoglalás előtt kerültek a nyelvünkbe, hogy hol, azt nem mondja meg, de azt talán szabad már az ő érdekében is föltennem, hogy a magyarok azokat nem vették föl a mai Bulgáriában. És mégis mit látunk a térképeken? Csaknem kivétel nélkül a mai bolgár szó van bele rajzolva a térképbe, valamint a többi szláv nyelveknek mindig csak a mai nyelvhasználata van föltüntetve, és a bolgár szó mindig olyan helyre van írva, a mai Bulgáriába, a hol természetesen nem hathatott sem ma, sem 1000 és több évvel ezelőtt a mi nyelvünkre. Így e térképek valóságos csúfot űznek a jámbor olvasóval és egészen nyilvánvaló — hamisítványok. Ez kivétel nélkül minden egyes térképre szól, erről tehát csak itt-ott teszek majd még említést, a hol különösen kirí ez eljárásnak visszássága. Magukat a tárgyalt szavakat, melyekről M. azt állítja, hogy «a bolgár nyelvben soha sem voltak meg», l. 85. l., abban a sorrendben tárgyalom, a melyben M. fejtegeti, és könnyebb ellenőrzés végett folyószámmal látom el.

1. Ablak.

Mindjárt az első szó tárgyalásánál ki fog tűnni, hogy milyen óriási a távolság kettőnk közt, úgyhogy kölcsönös megértésről alig lehet szó. Azért kísérletet sem teszek Melich meggyőzésére, én tisztán csak többi nyelvésztársaim előtt kívánom fölfogásomat kifejteni és igazolni, ez pedig talán sikerülni fog nekem, bármennyire bonyolult is a kérdés épen itt, a hol a haladó művelődéssel alakban és névben olyan erősen és néha olyan gyorsan és gyakran változó tárgyról van szó.

M. abból indul ki, hogy az ablaknak volt egy közszláv neve: *okno* és hogy a mellett egy kis területen egy *oblok* kifejezés keletkezett. «Ha mi már most, fejezi be fejtegetéseit, az *oblok* geografiai elterjedését nézzük, akkor sem lehet a szó más, mint horv., szlovén vagy pedig tót eredetű. Bolgár eredetű semmiesetre sem lehet, mert az *ablak*-ot csak néhány szláv nép

nevezte az *oblъ* «rotundus» szó *oblokъ* származékával. Mivel tehát ma és a multban a szláv *oblok* a szerb-bolgár-oroszban sohasem volt meg, következik, hogy a magy. *ablak* csakis olyan nyelvből való, a hol a szó ma is, a multban is járatos volt.» 88. l. Ez okoskodás végső akkordja borzasztóan sérti a fülemet: «a magy. *ablak* csakis olyan nyelvből való, a hol a szó ma is, a multban is járatos volt.» Hogy beszélhet nyelvész így? hogy beszélhet különösen olyan szó tárgyalásánál így, a mely szinte rákényszeríti az embert annak fölismerésére és elismerésére, hogy a tárgyak nevei változhatnak, hogy egy régi név elveszhet. A szerző művének több helyén, igaz, úgy beszél, mintha erről sejtelme sem volna, mintha ezt kereken tagadná, de ilyen merev álláspontot mindig csak akkor foglal el, ha be akarja bizonyítani, hogy egy szó nem lehet bolgár, mihelyt ez a merev álláspont csak egy kicsikét is zavarná, úgy elillan, mintha nem is ugyanaz az ember szólana hozzánk. Nem tudom, sikerült-e M.-nek, a ki olyan bátran következteti az oláh *Preszáka* helynévből, hogy Erdélyben és szomszédságában keleti nyelvjáráson beszélő bolgár lakosság volt, valahol egy bolgár *prêsêka* szót fölkutatni, a melyből az oláh szó eredhetett, de azt tudom, hogy M.-nek már volt bátorsága magyar szót olyan szláv szóból magyarázni, a mely valamennyi szláv nyelvből eltűnt volna, úgy hogy M.-nek azt nagy nehezen föl kellett a halottakból támasztania: a magyar *szëg* «angulus, vicus» szót egy föltett, de sehol még nyomaiban sem kimutatható szláv **stьgъ* szóból magyarázza, l. Nyr. 31 : 496—500. Hogy ez a magyarázat helyes-e, nem-e, teljesen közömbös, tény az, hogy még M. hite szerint sem múmiák a szláv nyelvek, a melyekben szó ki nem vész, a hol a XX. század nyelvkincse híven fedi akár a X. század nyelvkincsét, úgy hogy csak be kell állítani a fotografáló gépet (természetesen jobbat, mint a M.-ét, mert az nagyon rossz) és az ember a mai nyelvkincset föltüntető térképről leolvashatja kényelmesen a régmúlt idők történetét! Tehát nekem sehogy sem tetszik M.-nek az az állítása, hogy a magyar *ablak* csakis olyan szláv nyelvből való lehet, a hol a megfelelő szláv *oblok* «ma is... járatos», ellenben készségesen elismerem, hogy ha «a szláv *oblok* a szerb-bolgár-oroszban sohasem volt meg», a magyar *ablak* igenis nem lehet se szerb, se orosz, se

bolgár. A szerb és orosz nyelv engem ezúttal közvetetlenül nem érdekel, de azt a nyelvészt mégis csak szeretném látni, a ki nem nekem, hanem akármilyen szlavistának be tudná azt bizonyítani, hogy az ablak neve a bolgárban nem lehetett soha sem *oblokъ*. M.-nek, igaz, roppant kis véleménye van mindenről, a mi a szemmel látható, füllel hallható adatokon túlmegy és azért itt is kijelenti, hogy «vitatni e szó meglételét az óbolgár nyelvben tisztán elméleteken alapuló játék, a melynek semmi pozitiv alapja nincs.» 87. l., de elvégre nem őt kivánom meggyőzni, azt igenis magam is lehetetlenségnek tartom, mert az álláspontunk annyira különböző, de egyébiránt a kérdés megvitatását nem tartom sem «játéknak», sem valami nagyon nehéznek. Az én erős meggyőződésem, hogy a szláv nyelvekben nemcsak az *okno* kifejezés volt valaha általános, hanem az *oblokъ*-féle is. M. megemlíti, hogy az *oblokъ* szó *oblъ* «rotundus»-ból származott, de elhallgatta, vagy észre nem vette, hogy az *oblъ* > *oblokъ*-féle képzés olyan ritka a szláv nyelvekben, hogy több mint merészség kellene annak föltevésére, hogy nemcsak egy, hanem mindjárt h á r o m*) szláv nyelvben külön képződött volna egy «rotundus»-t jelentő melléknévből egy ilyen régies képzéssel szó, a mely véletlenül mind a három nyelvben mindig «ablak» jelentést öltött. Vagy a szerző talán el akarja velünk hitetni, hogy a tót, a hazai szlovén és a horvát valamikor oly szoros egységet alkotott, hogy közösen megalkották a többi szláv nyelvekben ismeretlen *oblok* szót? Reménylem, hogy ezt nem akarja, mert ez mégis csak némi nehézségekbe ütköznék. M. hiába szabadkozik a «tisztán elméleteken alapuló játék» ellen, merő önámítás, ha azt hiszi, hogy ő mindig és mindenütt szorosan a tényekre épít. Hát nem elmélet az, ha valaki azt állítja, hogy egy szó soha meg nem volt, meg nem lehetett egy nyelvben, lehet azt egyáltalában elméleti fejtegetés nélkül nem bebizonyítani, de okos ember létére még csak ki is mondani? Nem elmélet-e az, ha azt mondom, hogy az *oblok* szó szláv képzés,

*) Én készakarva csak három nyelvet említek, ámbár M. a 87. l. még a kisoroszból is említ *oblok* alakot, de minthogy ezt a 88. l. egyszerűen elsikkasztja és a térképbe sem rajzolja bele, úgy teszek, mintha észre sem vettem volna a kisorosz *oblok*-ot.

de olyan képzés, a melyet még a szlovéneknek is csak egy egészen elenyésző kis része ismer és ismert, a mely megvan a horvát nyelvben, de meg nincs és soha meg sem lehetett a szomszéd szerbben, a melyet a tótoknak csak egy része ismer, de a másik része nem ismeri és nyilván M. szerint nem is ismerte soha, csakúgy a mint a vele olyan szoros rokonságban levő cseh nem ismeri és nem ismerte. Hát ez bizony «tisztán elméleteken alapuló játék», de olyan játék, a mely a tények logikájába ütközik és azért egészséges eredményre nem vezet. Mi csodálatos is volna abban, hogy két meglevő kifejezés közül az eredetileg, úgy látszik, minden nyílást jelentő *okno* (v. ö. a belőle lett magyar *akna* szó jelentését!) és az eredetileg csakis kerek ablakot jelentő *oblokъ**) közül csak az egyik maradt meg, még pedig épen az általánosabb jelentésű? Hogy az *oblokъ* a bolgár nyelvben megvolt valamikor, azt józan észszel nem is lehet tagadni, a ki azt tagadja, azzal egyáltalában bajos a szláv nyelvek fejlődéséről, régi és mai életéről vitatkozni. Hogy nem mutatható ki bolgár forrásból, az legföllebb azt mutathatná, hogy nagyon korán elveszett, de minthogy a bolgár szavak multjáról alig is tudunk valamit, ha csak véletlenül a szó bele nem került a szaloniki nyelvjárásra fordított egyházi irodalomba, még ezt sem állíthatjuk. Annyi bizonyos, hogy fölötte meglepő az a tagadhatatlan tény, hogy a régi specialis *oblok* elnevezés sehol sem tudott az *okno* vagy más általánosabb jelentésű név mellett megállani, elveszett nyomtalanul, kivéve — a magyarok közelében: a hazai szlovéneknél, a tótok és horvátok egy részénél és a ruténeknél. Hát én ebben hajlandó vagyok azt látni, hogy az *oblok* szó, a mely kétségtelenül megvolt valamikor az összes szláv nyelvekben, vagy mert a kerek ablakok eltűntek, vagy mert egy kifejezés elegendőnek látszott, vagy mert idegen befolyás érvényesült, lassanként eltünedezett és hogy csakis a magyarok közelében maradt meg, mert a magyar nyelvben rég meghonosodott és egységes *ablàk* kifejezés támogatta a szláv nyelvek egy régibb korszakának ezt az emlékét. Meglehet, hogy M. ebben «tisztán elméleteken alapuló játék»-ot lát, de az ő kedveért a

*) A tót nyelvben, úgy látszik, még most is helylyel-közzel azt jelenti, l. Šembera Dialektologie 64. l.

tudomány le nem mondhat arról a kisérletről, hogy a föltünő jelenségek mélyebb megértésére törekedjék.

Hogy csak némi sejtelmet keltsek az olvasóban, mennyire szorithat ki idegen hatás is egy-egy régen megvolt szót, a minek figyelembe vételénél M.-nél alig találjuk halvány nyomát is, Murkónak egy fölötte érdekes és tanulságos nagy értekezéséből idézek egy helyet, a mely épen ablakról szól: «Höchst Lehrreiches wird von der Insel Veglia ebenfalls über die Fenster berichtet. In Vrbnik haben die Häuser heute *poneštri* (sg. *poneštra* aus it. *finêstra*), ebenerdige nur eine oder gar keine *poneštrica*. Häuser mit Stockwerken haben natürlich mehr solche Fenster, aber auf der Stirnseite und im Erdgeschosse noch *okno:* to je poneštrica na kolo. Solche runde Fenster besassen früher die alten Häuser (stare kuće su imivali okno namesto poneštri). Die neuen, von den Italienern entlehnten Fenster verdrängten auch die Worte für einzelne Bestandteile der alten Fenster«, l. *Zur Geschichte d. volkstümlichen Hauses bei den Südslaven*» 105. l. megjel. Mitteil. d. Anthrop. Ges. in Wien XXXV. és XXXVI. k.

Most pedig, minthogy először bukkanunk rá egy térképecskére, hadd igazoljam azt a fönt odavetett itéletemet, hogy a szerző fotografáló gépe, a melylyel a mostani nyelvkincset fölveszi, nagyon rossz. A rutén *oblok* hiányzik a képen, a dalmát tengerparton csak *fuiestra*-t látni, egy alakot, a melyet a szerző a szövegből szerencsésen kifelejtett, a szövegben ellenben azt olvassuk: «a saját megfigyelésem az, hogy az egész Vinodolon le Záráig, Raguzáig *puneštra* a népies kifejezés», l. 87. l., mikor pedig a 88. l. «egyéb kifejezések»-et (azaz *okno* és *oblok*-on kívül használtakat) állit össze, horvát *ponistra*-t említ, a melyet szintén hiába keresünk a térképen. A szerző Boszniába és Szerbiába *okno*-t rajzol, a melynek ebben a jelentésben való használatáról Vuk szótára nem tud semmit sem, okno-t ir bele Bulgáriába is, még pedig egyedül és a szövegben sem említi egy árva szóval sem, hogy a bolgár az ablakot országszerte *prozorec*nak hijja, a mi a Belgrád alatt látható *prozor*-hoz képest kicsinyitő.*) Hogy

*) A szerb *prozor* mintegy «átlátó», vö. *pozor* odalátás: figyelem, *obzor* körültekintés: szemle; a szerb *prozor*, bolg. *prozorec* azért érdekes, mert bizonyítja, hogy nemcsak idegen szavak felejtethetik el a tárgyak régi neveit, hanem újonnan keletkezettek is!

M. anyaga mennyire megbizhatatlan, azt legfényesebben épen ez a bolgár *okno* mutatja, a mely szövegben és térképen egyaránt az «ablak» egyetlen bolgár nevéül szerepel, pedig a szerző az *okno*-t mindössze egyetlenegy helyen találta ehhez hasonló jelentésben. Az idézett hely szerint *okno*-nak hijják nyugati Bulgáriában, a Timok és Iszker folyó közt «az egyetlen nyilást a gunyhóban, a mely ajtóul és ablakul is szolgál», vagyis bolgárul: *oknó* edinstvenoto otverstie v izbata, koeto služi i za vrata i za prozorec». M. igaz, csak utal erre a helyre, de természetesen nem idézi, mikor azt akarja velünk elhitetni, hogy a bolgár az ablakot *okno*-nak hijja, ebből a helyből pedig az világlik ki, a mit különben amúgy is mindenki tud, a ki ismeri a bolgár nyelvet, hogy az ablak neve a bolgárban — *prozorec!*

No de ez mind semmi ahhoz képest, a mi, hogy visszatérjünk a horv.-szerb nyelvhez, a Duna és Száva közt olvasható. A szövegben fönt még valahogy igazolható a *pengyer* irás: «szlavón-horv. pengyer (Bjellost., Relkovich Gram.)», mert ott az ember még ámithatja magát azzal, hogy M. tudja, hogy a régibb források egy része olaszos helyesirással a *dzs* hangot *gi*-, illetőleg *gy*-vel jelzi, de egy a szavak mai elterjedését föltüntető térképen a *pengyer* — egyenesen botrány! Magának a törökből átvett *pendžer* szó elterjedéséről a szerzőnek fogalma sincs, arról tehát nem szólok.

2. Asztal.

Egész kis értekezést kellene irnom, ha a szláv *stolъ* eredeti jelentéséről, jelentésfejlődéséről, elterjedéséről egészen tiszta képet akarnék adni és a mellett még mindazt a furcsaságot is tekintetbe akarnám venni, a melyek M.-nél az *asztal* czimszó alatt olvashatók, azért csak a legszükségesebbekre fogok szoritkozni. Kezdem a legvégén és csak a kép kikerekitésére térek vissza és térek ki más dolgokra is. M. igy fejezi be sajátságos czikkecskéjét: «Ha e hosszú fejtegetés után megrajzolom az *asztal* = szláv *stol* geografiai térképét, az fog kiderülni, hogy az *asztal* lehet orosz, szerb-horv., hazai-szlovén-tót-cseh-lengyel eredetű, csak éppen bolgár nem, mert itt sohasem hívták az *asztal*-t *stol*-nak, hanem *trapeza*-nak, *masa*-nak, míg a *stol* itt ‚széket'

jelentett.» 94. l. Hát ebből, megvallom, egy árva szót sem értek. A bolgárokkal M. elmélete szerint a magyarok a honfoglalás előtt érintkeztek, akkor egy rakás szót is vettek át tőlük, az *asztal* szót azonban nem vehették át tőlük, «mert itt sohasem hívták az asztalt *stol*-nak, hanem *trapeza*-nak, *masa*-nak, míg a *stol* itt ‚széket' jelentett.» Honnan tudja ezt M.? Nézzük csak sorjában: 1. a görög eredetű *trapeza* a régi egyházi iratokban fordul elő, tehát azt bizonyítja, hogy Szalonikiban a IX. században talán úgy hívták az asztalt; 2. «a hazánkon kívüli bolgár nép nyelvében az *asztal*-nak ma *masa* a neve, a mi török eredetű szó», u. o. Tehát ma *masa*-nak hívják az asztalt, ez a szó pedig M. saját külön nyelvtudománya szerint nem a latin *mensa*-ból egészen szabályosan fejlődött oláh szó, hanem oszmanli török, tehát legjobb esetben a XIV. században kerülhetett a bolgár nyelvbe; 3. «a *stol* itt széket jelentett.» Miért «jelentett», miért nem jelent? Hisz maga M. azt állítja, hogy «a legrégibb szerkesztésű óbolg. nyelvemlékekben *stolъ* nem kerül elő, a fiatalabbak közül is csakis a Cod. Supr.-ben van *stolъ*-ról szó, de ez ‚thronus' jelentésű», 90 l. Tehát, hogy a *stolъ* a bolgárban mit «jelentett», azt nem tudjuk. Hogy a *stolъ* szónak a különböző szláv nyelvekben, sőt néha egy és ugyanabban a szláv nyelvben is majd «szék», majd «asztal» jelentése van, az szorosan összefügg a régibb, primitivebb állapotokkal, a melyekben tényleg egy és ugyanaz a tárgy egyaránt szolgálhatott székül meg asztalul is. Hirt legújabb nagy művének nemrég megjelent II. kötetében azt mondja: «Die kleinen niedrigen dreifüssigen Tische, die zugleich als Stuhl dienen, sind noch heute bei den Südslaven allgemein verbreitet, wenigstens habe ich nie anders gegessen.» *Die Indogermanen* II: 697, behatóbban szól erről a kérdésről Murko a már említett, ránk nézve is fölötte érdekes nagy tanulmányában, a melyben külön fejezet foglalkozik az asztal alakjaival és elnevezéseivel, l. VI. Der Tisch bei den Südslaven i. h. XXXVI: 113—129. Murko annyira tanulságos fejtegetéseiben egyebek közt azt mondja: «Es gehen also noch heute bei den Kroaten und Serben die Bedeutungen Tisch und Stuhl durcheinander», u. o. 120. l. Az a szoros kapcsolat, a mely valamikor szék és asztal közt fönnállt, még szépen tükröződik a horv.-szb. nyelvben, a hol a *stol*, illetőleg a belőle

rendes hangtani fejlődés következtében keletkezett *stô*, a hol használatos, rendesen asztalt jelent, ámbár «szék» jelentése is él még, a belőle származott *stolica* meg rendesen széket jelent (egy kis horvát területről ismerjük asztal jelentését is: «ein übertragbarer kleiner Esstisch», l. Murko 119. l.). Idegen fogalmat viszünk be azokba a kezdetleges viszonyokba, a melyekben a *stolъ* szó a közös szlávságban élt, de nem bánom, tegyük föl, hogy a «szék» jelentése eredeti és az «asztal» jelentés csak ebből fejlődött. Még akkor sem volna kizárva, hogy egészen természetes fejlődés útján kaphatta volna a bolgárban a *stolъ* szó az «asztal» jelentést, a mint a lauziczi szorb nyelvet kivéve az északi szláv nyelvekben valamennyiben, az oroszban, lengyelben, cseh-tótban, vagy a déli szláv nyelvek egy kis részében.*) Már az északi szláv nyelvek sem mutatnak egységes fejlődést, hisz a szorb *stoł* széket jelent, ha azonban az északi szláv nyelvek «asztal» jelentésével épenséggel a déli szláv nyelvek egy szorosan meghatárolt területén találkozunk újra, már épenséggel nem gondolhatunk arra, hogy az «asztal» jelentés mindenütt, a hol található, későbbi közös fejlődésen alapulhatna, az «asztal» jelentés csakis azért jelentkezhetik a «szék» jelentés mellett itt is, ott is, sem most, sem hajdan össze nem függő területen, mert a *stolъ* szóban benne volt az «asztal» fogalom csirája, mert *stolъ* eredeti jelentéséből mindenütt könnyen fejlődhetett újra meg újra az «asztal» jelentés, tehát a — bolgárban is. Igen ám, de nem fejlődött! Honnan tudja ezt M.? Hisz ő csak azt tudja, hogy Szalonikiban, ebben a görög-bolgár városban a IX. században a görög *trapeza* kiszorította az eredeti bolgár kifejezést, hogy a *stolъ* akkor mit jelentett Szalonikiban, arról sejtelme sem lehet, mert nem fordul elő a régi egyházi forrásokban. A többi Bulgáriáról még ennyit sem tud, legrégibb forrása, a melyben a *stolъ* szót találta — 1840-ből való, mert az 1350

*) Murko a horvát-szerb szóról azt mondja: «*Stol*, *stô* als moderner Tisch ist hauptsächlich in den nordwestlichen, dem abendländischen Kulturkreisen angehörigen Gebieten bekannt ... *Sto* aus *stol* ist heute in der serbokroatischen Literatursprache, in die es hauptsächlich durch die Kroaten eingeführt wurde, allgemein üblich und war wohl auch früher in verschiedenen Gegenden mehr bekannt, als ich nachweisen kann, doch führt noch Vuk Karadžić als erste Bedeutung Stuhl an» i. h. 119. l.

körül írt *Trojanska priča* tanúságát itt egészen okosan figyelmen kívül hagyja («itt figyelmen kívül kell hagynunk», 93. l.), azt csak akkor fogadja el, a mikor olyan régi magyar szavak átvételét kell bizonyítania, a melyekről sem az élő nyelv, sem semmi néven nevezendő más bolgár forrás nem tud semmit sem. De fogadjuk el, hogy a *stolъ* szó, a mely Bulgáriában ma «széket» jelent, régebben sem jutott el ebben az országban az «asztal» jelentéshez, mivel az eredeti fejletlenebb asztal-szék-féle tárgy mellett a fejlettebb kultura területén nyomban két idegen szóhoz fűződött egy nyilván idegenből kapott tárgy kapcsán a specialis «asztal» jelentés, az oláhból átvett *masa*-hoz és a görögből átvett *trapeza*-hoz, a melyekhez még később hozzájárult a törökből átkerült *sofra* is. De reménylem, M. nem keresi a magyarok és bolgárok érintkezését a mai Bulgáriában, én pedig meg is mondom, hogy hol keresem, a mai Magyarországban, a hol az oláh és görög hatás híján az asztal-szék-féle kezdetleges bolgár *stolъ* csakúgy öltheteti inkább «asztal» jelentést, mint akár a horvátoknál, vagy a legtöbb északi szláv nyelvben. De hogy valaki olyan balga lehet, hogy az asztal m a i szláv neveiből meg akarja állapítani, hogy az *asztal* szavunk 1000 és több évvel ezelőtt melyik szláv nyelvből kerülhetett és melyikből nem kerülhetett, azt az ember el sem hinné, ha M. világosan meg nem mondaná: «Ha megrajzolom az *asztal* = stol geografiai térképét, az fog kiderülni, hogy ... csak éppen bolgár nem lehet, mert itt sohasem hívták az asztal-t *stol*-nak, hanem *trapeza*-nak, *masa*-nak, míg a *stol* itt «széket» jelentett.» Minthogy e térképről egészen nyilvánvaló, hogy régi nevek elvesznek és hogy ebben az esetben föltűnő módon vesztek el (v. ö. bolg. *masa*, *trapeza*, a szlovén *miza*, a szb. *astal*), engedje meg nekem M., hogy föltehessem, hogy a *stol* «asztal» szó nemcsak a szerbek egy részénél elveszett volna, hanem az egész szerb területen és hogy a magyarból átvett *astal* szorította volna ki az egész területen. Ha ezt nekem kegyesen megengedi, olyant olvasok ki a térképéről, a min maga is mulatni fog. M. Belgrád fölé *astal*-t ír, Szerbiába is, Belgrádtól délre, csak *astal*-t jegyzett be, ebből a fönt kért és reménylem megkapott engedelemmel én most már azt olvasom ki M. térképéről: A magyar *asztal* nem lehet szerb, mert az asztalt szerbül *astal*-nak hijják, ez pedig a ma-

gyarból átvett szó! Hogy lehet egy később kiveszett szóból azt következtetni, hogy ez előbb, mikor még megvolt, nem hatolhatott-e egy másik nyelvbe, kinek és minek rajzolta tehát a szerző azokat a térképecskéket, a melyekből semmit, de semmit sem lehet kiolvasni, mert nem tekintve igen pontatlan voltukat, rendesen csakis a szavak mai elterjedését és mai jelentését tüntetik föl.

Áttérek a kirívóbb furcsaságokra. M. soha sem indul ki a pezsgő életből, a nyelv életével, szerkezetével egyáltalában nem is törődik, az ő útja egészen más, egészen sajátságos. Ha azt fürkészi, melyik szláv nyelvből származhatik a magyar *asztal* szó «Az óbolg. evangélium-, zsoltár- és egyéb fordításokban», l. 89. l., keresi a latin «mensa» megfelelőjét. «Ez idézetekből az derül ki, hogy a magy. *asztal* = 1. tisch, mensa, óbolg. *trapeza, trepeza, trъpeza;* 2. pénzváltó-asztal, rechenbank, abacus, óbolg. *dъska*». 90. l. Ehhez azután azt a meglepő következtetést fűzi: «A magy. nyelv a maga *asztal* szavát csak olyan nyelvből vehette, a hol a *stolъ* jelentése: «tisch, mensa; rechen-bank, abacus volt.» U. o. Ilyen nyelvet szerencsésen meg is talál: «A latin-betűs horvát (dalmácziai) népi biblia-fordítások közül a Zárai és a Bernardin-féle lectionariumok kivétel nélkül *stol*-nak fordítják az *asztal*-t mindkét jelentésben», 92. l., de nem veszi észre, hogy ez a találkozás mindössze abban áll, hogy a latin mensa szót akkor is *asztal*, illetőleg *stol* szóval fordítja a horvát meg a magyar is, mikor pénzváltó-asztalról is van szó: nummaliorum *mensas!!*

Még különösebb, a mit a bolgár *stol*-ról kisüt. A mai bolgár nyelvben a *stol* «széket» jelent, ezt jelenti egyebek közt az 1840-ben megjelent Rylec-féle biblia-fordításban is, a melyből M. erre adatot is idéz. De a *stol* egészen mást is jelent ennél a szerzőnél: «Rylec-nél a *stol* ‚gyertyatartó, candelabrum' jelentésű is.» 93. l. Honnan tudja ezt M.? Rylecből magából nem, hisz ott a szó széket jelent, a mint különben is a bolgár nyelvben, maga M. idéz rá példát: Márk XI. 15: Münch. k.: aztalocat és zekeket = Rylec-féle ford.: *trapézyte* i *stolovete*. Sehol más helyen sem találta és nem is találhatta M. azt a másik jelentését, akár bolgár szótárban nézte a *stol* szót, akár a német-bolgár vagy franczia-bolgár szótárban kereste, hogy mikép hija

a bolgár a «gyertyatartót». De valahonnan mégis csak tudta! Hát a hol — a Müncheni codexben az áll, hogy *a' ǵertá tartora*, ott Rylecnél az áll, hogy *na stólatъ!!* Ez csak elegendő bizonyíték. Csak egyet felejtett el M., elfelejtette a bolgároknak azt a jó tanácsot adni, hogy ha meg akarják a Rylec-féle fordítást igazán érteni, szerezzék meg a m. tud. akadémia kiadásában megjelent Müncheni codexet, mert különben okvetetlenül abba a végzetes hibába fognak esni, hogy a *stol* szót itt is «szék»-nek fogják érteni, a mi ugyan nem volna nagy baj, mert tegyük egyszerű paraszt házban a gyertyának a széken is még egészen jó helye volna, mindenesetre jobb, mintha «véka» vagy «ágy» alá tennék, de egy bizonyos, a Müncheni c. nélkül a bolgárok soha meg nem tudják, hogy a *stol* szavuk — «gyertyatartó»-t is jelent!

Az oláh nyelvről is egészen sajátságos fogalma van M.-nek. Miután szépen elsikkasztotta tőle a tősgyökeres *masă* szót, a mely átment a bolgár nyelvbe is és dehogy is «török eredetű», így folytatja: «ugyancsak *masá* az oláhban is az ‚asztal', a hol pedig meg kellene lenni a *stol* = tisch-nek, ha a bolgárban meglett volna.» 94. l. Ha a *stol* szó a bolgárban «asztal»-t jelentene, meg kellene annak lennie az oláhban is! Ugyan miért? Hát hol van az megírva, hogy az oláhnak milyen bolgár szót kell átvennie és miért kellett volna az oláhnak a *stol* szót épen akkor átvennie, ha «asztal»-t jelentett volna, miért nem kellett p. o. a «szék»-et jelentő *stol*-t átvennie? mert hisz nem vette át, a «szék» neve az oláhban szintén régi (*scáun* < lat. *scamnum*).*) Már látom, M. kénytelen lesz az eddig csak négy kötetre és nem tudom, hány alrészre tervezett nagy munkáját megszerezni egy ötödikkel, a melyben összefüggésben kifejti a nyelvek életéről, egymásra való hatásáról nézeteit, mert így megeshetik vele, hogy mi többiek botlást vagy bogarat keresünk abban, a mi talán egy nagy, kiforrt, de előttünk, fájdalom, teljesen ismeretlen rendszernek egy-egy láncszeme.

*) A *scáun* mellett tájszólásokban *scaund* és *scand* alakokat is találunk, a melyekhez közel áll az isztroromán *scond*, ez azonban már nem széket, hanem asztalt jelent! l. Puşcariu Etym. Wb. d. rum. Spr. 1905.

3. Derék.

M. helyesen látja, hogy a magyar *derék* szó szláv eredetű és «hogy az alapnyelvi szláv *drěkъ* nem lehet magyar eredetű», 95. l., de megzavarja éles látását az a körülmény, hogy a szó csak egy pár szláv nyelvben maradt meg, úgyhogy nem tudja a tényállásból a helyes következtetést levonni. De lássuk először magát a következtetést: «A kisor., cseh-tót, szlovén és horvát nyelven kívül nincsen szláv nyelv, a hol a *drěkъ* előkerülne. Hasztalan keresnők a szót az orosz (nagy és fehéror.), bolgár, szerb, lengyel nyelvtörténeti multjában vagy a mai nyelvjárásokban, nem találnók meg. Állítani azt, hogy a szó a IX. század óta veszett ki a bolgárságból, az oroszból, szerbből, helytelen volna, mert a szó mai geografiai elterjedése azt tanúsítja, hogy a mennyire pozitiv alapon vizsgálódhatunk, a szó csak a szlávság egy részében volt meg. Állítani tehát, hogy a bolgárban volt a történelmi korban *drěkъ* alak, elméleti játék, a melynek semmi pozitiv alapja nincs.» 97. s k. l. Hogy a térképbe mindjárt a kisorosz adatot sem írja bele, a melylyel pedig az adatok kimutatását kezdte, az semmi, hisz ezen a térképen hiányzik a legeslegfontosabb alak, az az alak, a melyből M. a magyar szót első sorban kimagyarázhatónak véli, a «kaj-horvát (recte szlovén) *drek!*» No de komoly olvasó e térképeket úgysem fogja nézni. Magában a tárgyalásban itt-ott olyan hang csendül meg, mintha a szerző a **drêkъ* szót közös szláv szónak tartaná, beszél «az alapnyelvi szláv *drěkъ*»-ről, 95. l., hivatkozik a litván *draikas* szóra, a mely «azt bizonyítja, hogy a cseh *dřík*, t. *driek* ősrokonságon alapuló szláv szó» u. o., tehát mintha nemcsak közös szláv, hanem épenséggel litván-szláv szót mutatna be, olyan szót, a mely megvolt, még mielőtt a szlávok a balti népektől különváltak. De e helyes fölfogás csak addig érvényesül, a míg vissza kell utasítania a szláv **drêkъ* szónak idegenből való magyarázatát, mihelyt azonban valaki ebből az egyetlen lehetséges következtetést le akarja vonni, hogy a szó megvolt valaha az összes szláv nyelvekben, megvolt természetesen a bolgárban is, még pedig **drěkъ* alakban, a melynek a magyar *drék* (v. ö. Guary Cod. *drecaba*) *derék* kitűnően megfelelne, elborul M. elméje, elutasít minden elméletet, még a legjózanabb alapra

építőt is, és a betűhöz ragaszkodva azt jelenti ki, hogy «a szó mai geografiai elterjedése azt tanusítja, hogy a mennyire pozitiv alapon vizsgálódhatunk, a szó csak a szlávság egy részében volt meg». És a szláv szó mai elterjedésére való e classicus hivatkozás után még külön is visszautasítja a bolgárt: «állítani tehát, hogy a bolgárban volt a történelmi korban *drěkъ* alak, elméleti játék, a melynek semmi pozitiv alapja nincs».

4. Dézsa.

Hogy a *dêža* általánosan ismert szláv szó volt, azt M., ámbár épen ez a czikk a botlások egész sorozata, olyan fényesen bebizonyította, hogy teljesen megelégedhetem az ő bizonyításával, világosan meg is mondja, hogy «ez összeállításból kitetszik, hogy csakis a bolgár és a szerb nyelvben nincs meg a szó». 99. l., ez pedig, ha a szó eredeti, a mint hogy annak vallja M. is («a szláv szó ősi rokonságon alapuló szó», 100. l.), csak nem jelenthet mást, minthogy a szónak valamikor meg kellett lennie a szerb és bolgár nyelvben is, mert a többi szláv nyelvek csak nem alkottak soha sem olyan nyelvegységet, a melyben egy szó keletkezett volna az összes többi szláv nyelvekben szemben, a tőlük elkülönített szerbbel és bolgárral; csak nem képzeli M., hogy a déli szláv nyelvek egy része a szlovén-horvát, a déli szláv nyelvek másik részétől, a szerb-bolgártól, elszakadva a többi szláv nyelvekkel egy szoros egységet alkotott volna valamikor. De a mit M. egyik kezével ad, azt a másikkal nyomban el is veszi: «Ha az ősszláv *dēzi̯ā*, fejezi be különös fejtegetéseit, közszláv szó is lehetett valamikor, a nyelvemlékek korában azonban sem a bolgár, sem a szerb nyelv nem ismerte, az is lehet, hogy soha sem is ismerte. Meddő dolog tehát a magy. *dézsát* a bolgárból származtatni.» 100. s k. l. Tehát hiába közös szláv szó a *dêža*, «a nyelvemlékek korában a bolgár nem ismerte». Hát ezt M. honnan tudja? Hisz ő maga mondja: «Az óbolgár nyelvemlékekben, valamint az általam elolvasott egyházi emlékekben nincsen szó sem ‚scaphium'-ról, sem pedig ‚mulctrum'-ról. Sok folyadékmértéknek és folyadéktartónak a neve van meg az általam használt nyelvemlékekben, de *dézsá*-ról, *sajtár*-ról sehol sincsen szó.» 99. l. Ez egészen más, mint a mit M. czikke végén állít, dézsáról egyáltalában nincs is szó a bolgár nyelv-

emlékekben, honnan tudja tehát M., hogy «a nyelvemlékek korában» a bolgár nem ismerte a *dêža* szót? De azonkívül soha sem szabad arról megfeledkeznünk, hogy olyan bolgár nyelvről, illetőleg nyelvjárásról vagy nyelvközösségről van itt mindig szó, a melynek «nyelvemlékei» egyáltalában nincsenek is — M. elmélete szerint a honfoglalás előtt valahol, de bizonyosan nem a mai Bulgáriában, a magyarokkal húzamos ideig érintkező bolgárok, az én véleményem szerint Magyarországon a honfoglalás idején talált bolgár lakosság nyelvéről. Azután, ha a bolgár nyelv a nyelvemlékek korában nem ismerte a *déža* szót és «az is lehet, hogy soha sem is ismerte», akkor természetesen az is lehet, hogy ismerte, mikép szabad tehát a *dézsa* szót azok közé a szavak közé állítani, «a melyek egyszerűen azért nem lehetnek bolgárok, mert a bolgár nyelvben soha sem voltak meg.» 85. l.

Ezzel el volna a dolog intézve, ha nem érdekelne bennünket M. munkája általános nyelvészeti szempontból is, ha nem tartanám kötelességemnek, hogy rámutassak arra, milyen készültséggel fogott M. egy rendkívül bonyolult kérdés megoldásához; azért megvilágítom még egy kicsikét azokat a botlásokat, a melyek ezt a czikket különösen elektelenítik.

M., a mint hallottuk, azt állítja, hogy «a szerb nyelvben nincs meg a szó», ez helyes, de ennek a bizonyítása fényesen mutatja, mennyire nem ismeri a szerb nyelvet; ő ugyanis így folytatja: «Vuk szótárában nincs meg a szó, Brancsics és Derra-szótárban közölt *deža* magyar eredetű; a szerbben, ha a szó eredeti volna, *dìjèžā*-nak kellene lennie.» 99. l. Dehogy kellene lennie, a *deža* is egészen tiszta ősrégi szerb alak lehetne abban a nyelvjárásban, a melyet a mi szerbjeink és Szerbia lakosságának nagyobb része beszél, a szerb irodalmi nyelvben és a Brancsics-Derra-féle szótárban akkor is csak *deža* volna e szó alakja, ha a szót az egész szerbség ismerné és ha a déli nyelvjárásban megvolna is a várt *dìjèža* alak és ha a szerbek soha a magyarokkal nem is érintkeztek volna; ezt M. akár a zágrábi akadémia nagy szótárából is megtanulhatta volna, ha már olyan fogyatékosan ismerte a szerb nyelvet, hisz ott világosan meg van mondva a *díža* czikkben: «A régibb alakja *dêža* volt, azért a déli tájszólásban *dìjèža*-nak, a keletiben *déža*-nak kellene lennie; de csak a nyugati tájszólásban ismeretes.»

A Brancsics-Derra-féle szótárban közölt *deža* tehát csakis azért mondható «magyar eredetű»-nek, mert a szó különben ismeretlen, a szerzők tehát nyilván csak olyan helyről ismerik, a hol a szerbek erősen érintkeznek magyarokkal, de alakjánál fogva a lehető legpontosabban megfelelhetne az ősszláv **dêža*-nak. De igenis nem felelhet ennek meg az a szlovén *dẹ̑ža*, a melyet M. említ és hogy ezt észre nem vette, arra vall, hogy a szlovén nyelvet is csak nagyon fölületesen ismeri; egy közös szláv **dêža* a szlovénben olyan *e* hanggal hangzanék, a melyet Pleteršnik szótárában *ẹ*-vel jelöl. A «stajeri szlov. desha»-ról nem szólok, annak jelentése is más, *e*-jének színezetét nem ismerem, no meg a határos Stájerországban a magyar hatás is már erősen érezhető. Valaki talán csodálkozik azon, hogy azt merem állítani, hogy a «stajeri *desha*» mást jelent, mint a Pleteršnik szótárából idézett *dẹ́ža*, hisz ott találjuk mind a kettő mellett a «Kübel» szót; az ám, csak hogy a *desha* mellett az áll, hogy «Kübel, situla», azaz a «Kübel» itt olyasminek értendő, mint a latin «situla», azaz «vízmerő veder»-nek, míg a *dẹ́ža* mellett álló «Kübel»-t Pleteršnik egészen más értelemben használja, meg is mondja, hogy milyenben: «*dẹ́ža* 1. der Kübel (zlasti posoda za maslo); — 2. der Bienenkorb, C; — 3. die Mulde, die Maltertruhe, C., — iz nem. «Döse», Mik.» Igaz, hogy M.-nek hiába mondta meg Pleteršnik olyan világosan, hogy milyen Kübel-re kell itt gondolni, mert úgy látszik, M. még szlovénül sem tud annyit, hogy egy könnyű mondatrészecskét meg tudjon biztosan érteni, így lett abból, hogy «Kübel (különösen vajnak való edény)» — v. ö. a német Butter*döse*-féle kifejezést — egy «vajköpülő edény»! Milyen különösen hangzik, ha ez után a nem is szláv, hanem n é m e t eredetű *dẹ́ža* után, a melynek jelentése egészen más, mint a magyar szóé, elolvassuk a lap alján a következő most már szinte nevetséges kijelentést: «A magy. *dézsa* j e l e n t é s é t és hangalakját véve alapul, a mi szavunk csakis horv.-szlovén eredetű lehet.» Hát miért nem lehetne p. o. tót? talán jelentése miatt nem? Hisz M. szerint «t. *déža:* dézsa, sajtár, *ďéžka:* dézsácska»! Az alak azonosnak látszik, a jelentés pedig nagyszerűen illik a magyar *dézsa* jelentéséhez, sokkal különben, mint a szlovén *dẹ́ža*-é, a mely annyira mást jelent.

Végül még egy egészen takaros kis darázsfészket akarok

bemutatni, a melybe M. egészen ok nélkül nyúlt. M. ugyanis azt mondja: «A litv. *deže* alak *ž*-ja miatt nem lehet ősrokonsági szó, mert indogerm. *gh*, szláv *ž* mellett a litvánban csakis *z* állhatna.» 100. l. Mindenki, a ki ismeri az indogermán nyelveket és tudja, hogy ellenkezőleg az idg. *ĝ* és *ĝh*-nek a litvánban mindíg *ž* felel meg, kellően fogja M.-nek ezt a nagyképű és hozzá még teljesen fölösleges kijelentését méltányolhatni.

5. Dorong.

«A magy. *dorong* eredetére, mondja M., fontos tudnunk, hogy nincsen régibb adatunk a XVI. századnál.» 101. l. Reménylem, M. szíves lesz nekünk ezt majd máskor megmagyarázni, hogy ez miért fontos, különben is úgy tudom, hogy az Okl. szótárnak az a része, a melyben a továbbképzett *Dorongos* többször ki van mutatva a XV. századból, akkor már megjelent, mikor M. e czikke sajtó alá került, de ez mellékes, hisz maga a szónak az alakja, a melynek második tagjában egy a szláv nyelvekben rendesen korán elveszett nasalis utóhang még tükröződik, a mellett szól, hogy legrégibb szláv jövevényszavaink közül való. De M. nemcsak a *dorong* szó régiségét becsüli le, hanem egyenesen azt állítja, hogy a megfelelő szó sem az óbolgárban, sem az újbolgárban elő nem fordul. A *drągъ* szó, a melynek *dorong* szavunk kitünően megfelelne, megvan ugyan egy régi nyelvemlékben, az Euchologium Sinaiticumban, «az Euch. sin.-ról azonban, mondja M., tudjuk, hogy egyes részét hazánkban a IX. században fordították, *drągъ* szaváról meg Jagić bizonyította (Arch. VII. 128), hogy e kifejezés pannonismus.» 103. l. Én hajlandó volnék épen az ellenkezőjét állítani, hogy Jagić, ha ugyan be akart valamit bizonyítani, inkább azt bizonyította be, hogy a *drągъ* — tiszta «bulgarismus», abban az értelemben, hogy csak Bulgáriában került a szó az egyházi iratokba. J. ugyanis az idézett helyen azt mondja: «merkwürdig *sŭ drągy* 48a statt des sonst in glagol. wie cyrill. evangel. Texten üblichen *drъkolьmi* (übrigens setzt Sav. kniga dafür auch ein anderes Wort, nämlich *žrъdь*)», az Euchologium ismertetése végén pedig a következő eredményhez jut: «Wir haben es somit mit einem sehr reichhaltigen Liturgiarium aus den ersten Jahrhunderten der slavischen Kirchenliteratur zu thun, welches

wahrscheinlich erst in Bulgarien (in Macedonien) in dieser Fülle nach den griechischen Vorbildern abgefasst worden ist. Der ersten (pannonischen) Periode der literarischen Thätigkeit innerhalb der slavischen Kirche wage ich ein so ausführliches, vieles entbehrliche enthaltende Buch noch nicht zuzumuthen, wohl aber der nächstfolgenden bulgarisch-macedonischen (dem X. Jahrh.)», i. h. 133. l. Igen szerencsétlen gondolat volt tehát M.-től, hogy Jagić épen ez ismertetésére hivatkozott, mikor a *drągъ* bolgár voltát akarta tagadni, neki inkább arra kellett volna hivatkoznia, hogy Vondrák kutatásai után Jagić is elismerte, hogy az Euch. sin.-ban régibb, Cyrill és Method működése helyére való részletek nyomát találni: «Somit führt ein grosser Theil der bei den liturgischen Handlungen nach dem griechisch-orientalischen Ritus zur Anwendung kommenden Gebete auf ein Denkmal als unsere nachweisbar älteste Quelle zurück, das mit glagolitischer Schrift geschrieben ist und ungeachtet seiner südslavischen (macedonischen?) Provenienz in seiner jetzigen Gestalt, doch auch sichere Beziehungen zu den ältesten Zeiten, da noch die slavische Liturgie in Mähren und Pannonien lebte, wahrt.» Jagić *Zur Entstehungsgesch. d. kirchslav. Spr.* II: 53. De még Jagić alapvető művéből is csak azt lehet kiolvasni, hogy a *drągъ* kifejezést igenis nem tartja pannonismusnak, hanem később fölvett elemnek, azért meg sem említi, itt is világosan a *drъkolъ* szót említi a szóban levő fogalom legrégibb, már Pannoniában az egyházi irodalomba fölvett kifejezéseül. Az 54. fejezetben összeállítja ugyanis az egy fogalomra használt kifejezéseket és a mit legrégibbnek tart, a csoport élére állítja, itt a 66. csoport ekkép hangzik: *drъkolъ: žrъdь, žьzlъ, posochъ*, i. h. II: 64. l. Ez a szócsoport hangosan szól a mellett, hogy ha Jagić valamely itt említett kifejezést pannonismusnak nézett, az csak a *drъkolъ* lehetne, a melyet legrégibbnek tart, hisz a fejezet élén világosan mondja: «Ausdrucksvoller sind die Varianten für denselben griechischen Ausdruck, die in der Wahl ganz verschiedener Wörter bestehen. Auch hier müssen wir uns fürs erste auf die bezeichnendsten Ausdrücke beschränken. Der zuerst genannte gilt als der den ältesten Denkmälern zukommende.» A *drągъ* szót J. meg sem említi és már ezzel is, hallgatva bár, azt bizonyítja, hogy igenis nem tartja az egyházi nyelvbe már Pannoniá-

ban az ott beszélt szláv nyelvből került kifejezésnek. De hagyjuk ezt és haladjunk tovább. Miután M. ilyen fényesen kimutatta, hogy Jagić mit nem bizonyított, így folytatja: «Bolgár szerkesztésű nyelvemlékekben azonban semmi nyoma a szónak, s mint látni fogjuk, a mai bolgárban sincs meg.» 103. l. és a következő lapon újra kezdi: «Hasztalan kerestük a bolgárban is. Miklosich Etym. Wb.-ja szerint ugyan volna bolg. *drъg* szó, de ezt semmiféle bolgár szótár vagy tájszógyűjtemény nem ismeri.» Hogy M. nem ismerte a bolgár szót, hogy nem bukkant rá véletlenül is, azon legfeljebb csodálkozni lehet, de hogy egyenesen kereste a szót és nem találta meg, hogy «hasztalan» kereste, az előttem olyan találós mese, a melyet megfejteni nem vagyok képes. Hisz M., ha sok bibliafordításait félretéve valamely bolgár szót szótárban keresett, bizonyosan első sorban a Duvernois-féle ugyan nagyon is fogyatékos, de régebben egyetlen nagyobb bolgár szótárhoz fordult,*) tehát bizonyosan most is a *drągъ*, illetőleg дрѫгъ szót ott kereste, hiszen bolgár forrásai közt is a bibliák után első sorban Duvernois szótárát említi: «Más bolgár forrásaim a Duvernois-féle szótár mellett...» 77. l. Már pedig e szótárban ott találhatta volna a maga helyén és a keresett jelentésben a szót:

Дрѫгъ с. м. палка, шестъ (ср. пол. *drąg*)!

M.-nek, úgy látszik, nagyon sietős lehetett a dolga, hogy nem tudta a szót megtalálni. Nem tudom, ismeri-e M. Conev, szófiai egyetemi tanár értekezéseit, mindenesetre jó volna, ha ismerné, hát Conev összeállított a bolgár népies nyelv tanulmányozására egy programmot (*Programa za izučvane bъlgarskitê narodni govori* 1900. kül. leny. a Sbornik minist. XVI. és XVII. kötetéből) és ott egyebek közt, a 12. l., az ѫ alatt a gyűjtőktől arra is kiván feleletet, hogy a дрѫгъ szót mikép ejtik és példakép kiejtésének mindjárt két válfaját is említi: *dъrg*, *drag*, meg is mondja egészen világosan, hogy ez a дрѫгъ «dorong»-ot jelent, mikor melléje a *pъrt* (l. Duvernois прѫтъ 2. alatt) magyarázatot teszi.

*) Gerov nagy szótára akkor még nem volt teljes (utolsó kötete csak 1904-ben jelent meg) és így Melich meg én is csak legújabban használhattuk, ámbár I. kötete, a melyben a mi szavunk két helyen is két változatban található, már 1895-ben jelent meg.

Conev egy másik értekezésében (*Къm istorijata na bъlgarski ezik*, 9. l., kül. leny. a Sbornik min. XIX. k.-ből) a Szaloniki mellett levő Szucho faluból egy érdekes alakot említ, a melyben él még a régi nasalis hang, ha eldurvulva is (nasalis vocalis helyett vocalis + nasalis consonans): *drangò* = дрѫгъ (a -ъ a hátul hozzánőtt articulus). No de ezt M. még akkor nem ismerhette, mert csak 1903-ban jelent meg, de ismerte, azt tudom, Oblak *Macedonische Studien* című 1896-ban megjelent könyvét, ott is megtalálhatta volna a szót, még pedig ugyancsak Szaloniki környékéről: «ъ, *ą* für ab. ѫ... *drъg*...» 24. l.

Tehát igenis megvan a szó a bolgárban, nem is volt nehéz arról tudomást szerezni, de van egy rakás más szó is nemcsak a szövegben egyedül említett és a térképbe belerajzolt *sopa* és *tojaga*, hanem van *pъrt*, *prъćka*, *krivak* s tudom is én még hány kifejezés, úgy hogy nem is csodálkozhatnánk valami nagyon, ha mindjárt el is veszett volna a sok közül a *drągъ* mása.

6. Garat.

A magyar *garat* szót, a mely eredetileg a malomipar egy terminusa, M. a kaj-horvát *grot*-ból magyarázza. Én hajlandó vagyok ezt a magyarázatot elfogadni és aláírni, hogy e szó a lengyel, orosz, bolgár és szerb nyelvben ismeretlen volt, bármennyire erőlködik is a szerző, hogy kimutassa, hogy neki — nincs igaza. M. ugyanis inkább hajlik ahhoz a fölfogáshoz, hogy a szláv *grot* eredeti szláv szó és nem németből átvett. Ha ez igaz, egészen sajátságos, előttem teljesen érthetetlen, képzésénél fogva és elterjedése módjánál fogva nem lehetne más, mint közös szláv szó és akkor alig térhetnénk ki az elől a föltevés elől, hogy a szó megvolt okvetetlenül a többi szláv nyelvekben is. No de, a mint már mondtam, M.-nek nem sikerült engem erről meggyőzni, hogy neki — nincs igaza, örömmel konstatálhatom tehát, hogy végre-valahára találtunk egy szót, a melyről magam is hiszem, hogy aligha lehet bolgár eredetű, tehát a *garat* szó a kimutatandó «rétegeknek» — első nyoma!

7. Gerlicze.*)

E czikk megítélését nyugodtan rábízhatnám akár nemszakértőre is, ha mindjárt nem is nyelvész, de a kép teljessége kedveért hozzá kell egy pár megjegyzést fűznöm.

Még M. előadásából kétségtelenül is kitűnik, hogy itt közös szláv szóval van dolgunk, ő maga «ősszláv *grъlica»-ról beszél a 109. l., és hogy a szó megvolt a bolgár nyelvben, talán még meg is van, de M. addig csűri-csavarja a dolgot, míg ki nem mutatja, hogy a szó nemcsak hogy nincs meg a bolgárban, hanem abban soha sem is volt, úgyhogy a magyar *gerlicze* a tudomány nagyobb dicsőségére belekerül azoknak a szavaknak a lajstromába, «a melyek egyszerűen azért nem lehetnek bolgárok, mert a bolgár nyelvben sohasem voltak meg», l. 85. l. Az óbolgár *kagrъličišt*ъ és *grъličišt*ъ szavakkal nem fogunk sokat bajlódni, ámbár könnyű volna ezekből is egy régibb *grъlica*-t kihámozni, arról is, hogy a Psalt. sin.-ra hivatkozzunk, a melyben ez *grъlica* egyenesen elő is fordul, M. kedveért szívesen lemondunk, mikor ő arról olyan határozottan tudja vagy legalább állítja, hogy «a szó az óbolg. szövegbe hazánkban, a hazai szlávság nyelvéből került», 109. l. De arra talán szabad hivatkoznunk, hogy a gerliczét a bolgárban még ma is *gъrlica*-nak hívják?!**) Halljuk M.-et: «3. Az újabb bolgár fordításokban a *gerlice*-nek *gъrlička* (Rylec), *grъgorica* (bolg. nép. ford.) a neve; *grъlica*-ról azonban a szótárak *gërlice* jelentésben mitsem tudnak. Miklosich sem idéz bolg. *grъlica* alakot (Denkschr. XXVII. 275, Slav. Elem.), Etym. Wb.-jában van ugyan *grъlica*, de a jelentése nincs megadva. A mai bolgárban a *grъlica* nem *gërlicé*-t, hanem torokbetegséget jelent (v. ö. Duvernois), míg a gërlicére a mai bolgárban *grъlovica*, *grъgurica*, *gurgurica*, *grъgъlica*, *grъlъvica*,

*) A szóval foglalkoztam már egy a hasonló szavak egész csoportját átölelő orosz nyelven írt értekezésben l. *Refleks slov vida tr̥t-tr̥t i tl̥t-tl̥t v madьjarskych zaimstvovanijach* (különleny. a Sbornik statej po slavjano-vêdênija II. kötetéből) 10—13. l.

**) A *gъrlica* a *grъlica* egészen szabályos megfelelője, írni még ma is gyakran *rъ*-t írnak ilyen szavakban akkor is, mikor nem az *r* után, hanem előtte hangzik egy tompa hangzós elem.

gurgavica, *trъtъrъ*, *gъrlička* kifejezések a járatosak», l. 109. l. Hát ez már mégis egy kicsit sok! Mikor Miklosich két értekezésében, a melyekben meglehetősen mostohán bánik a bolgár nyelvvel, a melylyel különben is jó későn foglalkozott csak egy kicsit behatóbban, nem idézi a bolgár *grъlica* alakot, ez azt bizonyítja, hogy a gerliczét nem hiják a bolgárok *grъlica*-nak, mikor a később megjelent szófejtő szótárában a gerlice nevei közt fölemlíti, Melich nagy meglepetésünkre ráfogja Miklosichra, hogy a bolgár *grъlica* szót igenis fölveszi a gerlicze nevei közé, de minthogy nem mondja meg még egyszer, hogy még mindig a gerlicze neveiről van szó, a Miklosichtól idézett *grъlica* nem gerliczét jelent, hanem — torokbetegséget és a rákövetkező bekezdésben ismétli, hogy «a Psalt. Sin.-beli *grъlica* szó nem lehet se bolg., se középbolg., se pedig újbolg. szó, itt a *grъlica* = torokbetegség». Hát ez a tényállásnak olyan elferdítése, a melynek megbélyegzésére nem találok hirtelenében kifejezést, mert Miklosich nyilván csak azért nem mondja, hogy a bolgár *grъlica*, a melyet ő ismer, gerliczét jelent, mert az egész összefüggésből és a mellette idézett egyéb bolgár gerlicze-nevekből a napnál is világosabb, hogy a bolgár *grъlica* szót igenis a «gerlicze» jelentésben találta, hangzik pedig az illető hely ekkép: «2. gerdla: asl. *grъlica* turteltaube, *grъličistъ; kagrъličištъ*. nsl. *grlica*. b. *grъlica;* daneben *grъgъlica*, *grъlъbica* [*b* sajtóhiba *v* h.], *gurgavica*. s. *grlica*. č. *hrdlice* p. *gardlica*, *garlica*. klr. *horłyća*, *orłyća*. r. *gorlikъ*, *gorlica*, *gorlja* tichonr. 1., 42. — magy. *gerlicze*», l. EtWb. 63. l. első hasáb utolsó 7 sor. Végkép halomra dönti M. okoskodását, a mit a népnyelv nagy ismerője és buzgó gyűjtője, a bolgár nyelvészek legkiválóbb képviselője, Miletič egyetemi tanár nekem Szófiából 1904 márczius 4-ikén kelt levelében ír: *Gъrlica* se upotrêbjava često v značenie na «Turteltaube», azaz a *Gъrlica* szót gyakran használják a «Turteltaube» jelentésben. Én azonkívül rámutattam a fönt idézett orosz értekezésemben arra, hogy van *Gъrlica* helynév is Dobrudzsában, a bolgár határ tőszomszédságában, a mely bizonyosan nem torokbetegségtől kapta a nevét, hanem úgy, mint a boszniai *Grlica*, valószínűleg a gerlicze nevéről. Azóta sikerült nekem a Gerov nagy szótárát is megszereznem, a melyből azt tudjuk meg, hogy a *grъlica* annyi, mint Ptica *grъlavica*, azaz

«*Gerlicze* madár» és hogy a torokbetegséget jelentő *grъ'lica* más helyen viseli hangsúlyát!

No de maga M. is szinte kézzel fogta már ezt a bolgár gerliczet, a Rylec-féle bibliafordításban ugyanis egy belőle képezett kicsinyítőt talált, a *gъrlička*-t: «A mai bolgár fordításokban, mint fentebb láttuk, *gъrlička* (Rylec), *gъrgorica* (bolg. népi ford.) olvasható.» 110. l. A ki tudja, és Melich tudja, hogy *gъrlička* mindennapos kicsinyítőképzés gъrlica-ból,*) a ki tudja, és M. ezt is tudja, hogy a kisorosz a gerliczét *gorlica-* és *gorlička*-nak híjja, hogy a régi cseh nyelvben gyakori a **hrdlica*-ból egészen szabályosan fejlődött *hrdlice* tőszó, míg ma a *hrdlička* kicsinyítő járja helyette a csehben is meg a tótban is, látja tehát itt is, hogy e l t ű n t a tőszó és csakis belőle képezett kicsinyítő maradt meg, az egy bolgár *gъrlička*-ból józan ésszel mást nem következtethet, mint azt, hogy a bolgárban vagy megvan még ma is a *gъrlica* «gerlicze» szó vagy okvetetlenül megvolt valamikor; de M. irtózik a következtetéstől, az neki «elméleti játék», ő inkább a legnagyobb képtelenségeket állítja, de a tényektől egy tapodtat sem távozik, már a mennyire a tényeket ismeri! M. nagy bölcsen azt mondja: «Nem az a kérdés, lehetséges-e egy bolg. *gъrlica*, *grъlica* alak, mert hisz ilyet akár a Rylec-féle *gъrlička*-ból is ki lehet következtetni, de a tényt kell vennünk, s ez az, hogy itt nem híják a *gerlicé*-t *gъrlica*-nak.» 110. l. De bizony híják, M. egész okoskodása tehát halomra dől.

De M. ennyi botlással be nem éri, megszerzi még kettővel. «Ha tekintetbe veszszük, hogy a m. *gërlicé*-nek *gerle* (v. ö. MTsz. *gille*, *gelle*) mellékalakja is van, s hogy a *grъlica*-nak csakis a szlovénben van *grla* mellékalakja, még inkább megbizonyosodunk, hogy a mi *gërlé*-nk, *gërlicé*-nk szlovén eredetű sz.» 110. l. Tehát a palóczoknál *gerlicze*-ből elvont *gerle* (l. MTsz. és Nyr. 32 : 549), a melyről Szily a Nyelvújítás Szótárában azt mondja, hogy egy 1835-ben megjelent szótárban már benne van, vagy talán a *gili*, a melyet Vörösmarty már 1830-ban használ az Aurorában megjelent egy versében, l. Nyr. 33 : 339, halomra

*) Ilyenek: *ptica* madár: *ptička*, *kukurica* kakuk: *kukuvička*, *lastovica* fecske: *lastovička* stb. stb. l. Izvêstija na seminara v Sofija 1905, 227. l. és vö. Nyelvtudomány I. 30. l.

dönti a sok-sok régi *gerlice* tanúbizonyságát, úgyhogy egy tudós, a ki arra vállalkozott, hogy épen a szlovén nyelvnek a magyar nyelvre tett hatását teszi a legrészletesebb kutatások tárgyává, ebből látja csak igazán a *gerlice* szlovén eredetének fényes igazolását!? De még ez sem elég, következik nyomban erre még egy hangtani akadály, a mely miatt a szó nem lehet bolgár: «Támogat e hitünkben a szó hangalakja is. A m. *gërlice*, *gërle*-beli *ë* ejtés könnyítő hang, s arra mutat, hogy a szláv átadó nyelvben *r̥* sonans volt, tehát *gr̥lica* a szó. Részletesen a hangtani részben fogok beszámolni az óbolg. consonans + rъ + consonans hangtani megfeleléseiről és történeti fejlődéséről; itt csak azt emelem ki, hogy egy **grъlica*-ból (alapalak **gъrlica*, v. ö. or. *gorlica*, lengy. *garlica*) a magyarban nem válik *gërlice*, ez csak *gr̥lica*-ból való lehet.» Ezzel az ellenvetéssel szerencsénkre nem kell foglalkoznunk, mert a szerző két évvel később a sajtóhibák közt classicus rövidséggel halomra döntötte egész állítását: «Egy óbolg. **grъlica*-t *gr̥lica*-nak kell olvasni.» I : 2 : 444 = NyK. 35 : 163. Minthogy maga a szerző épen azt állította, hogy a magy. *gerlicze gr̥lica*-ból magyarázandó, ez az akadály is megszünik, és nincs más hátra, mint hogy vegyes érzelmekkel elolvassuk e czikk utolsó mondatát: «A jelentés, a hangtan és a szó geografiai elterjedése tehát első sorban szlovén eredet mellett bizonyít.» A «jelentés»? — gerlicét jelent a bolgár *gъrlica* is meg a horvát-szerb *grlica* is! A «hangtan»? — a magyar *gerlicze* M. szerint *gr̥lica*-ból lett, így hangzott volna M. helyreigazító szavai szerint az óbolgár alak is, így hangzik a horvát-szerb szó is! A szó «geografiai elterjedése»? — a szó közös szláv szó és olyan alak, a melyből a magyar szó nehézség nélkül megmagyarázható, hallható a szlovénen kivül a horvát-szerbben meg a bolgárban is; a most távol eső bolgár pedig M. hite szerint is valaha erősen hatott a magyar nyelvre, szomszédos volt vele!

8. Kakas és a népnyelvi kakat.

Ez voltakép két szó és valaki fölvethetné azt a kérdést, nem kellene a statisztika kedvéért két szám alá fogni. Ez azonban fölösleges, mert kisül, hogy M. azokat, a kik e czikkekben csupa olyan szavak tárgyalását várják, a melyek «a bolgár nyelvben sohasem voltak meg», vagyis a fölirat szerint «közkeletű

magyar szavak, a melyek nem lehetnek bolgár eredetűek», l. 85. l., kicsit megtréfáltatja, mert a *kakas* igaz közkeletű magyar szó, de voltakép nem erről szól, «a m. *kakas*, mondja, lehet cseh-tót, lehet esetleg bolgár átvétel is», 115. l., kérése ezúttal igazán nagyon szerény, arra kér, hogy az alig ismert *kakat* tájszót ne iktassuk a bolgár eredetű szavak közé, ezt a szívességet pedig könnyen megtehetjük neki, hisz erről a szóról még azt sem tudjuk, hogy egyáltalában szláv eredetű-e.

De minthogy bennünket mégis csak inkább érdekel a közkeletű *kakas* szó, szabad legyen egy megjegyzést tennem arra az állításra, hogy «a m. *kakas* lehet cseh-tót, lehet esetleg bolgár átvétel is». Én úgy vagyok meggyőződve, hogy a «cseh-tót» *kokoš* «kakas» gyér nyomai oláh pásztoroktól erednek, a kiknek nyelvéből a tót nyelvbe más állattenyésztésre és pásztori életre vonatkozó kifejezések is származtak, az pedig, hogy az oláh *cocoș* kakast jelent, ismeretes tény, de nagyon is kérdéses, hogy szabad-e ebből azt következtetnünk, hogy a bolgár nyelvben a *kokoš* szó valaha kakast jelentett, mikor az óbolg. *kokošь*, a horv.-szb.-szlov. *kokoš*, a mai bolg. *kokoška* mindig csak t y ú k o t jelent és a déli szláv nyelvek ez összehangzó tanuságához csatlakozik a lengyel *(kokosz)* és lauziczi szerb *(kokoš)*-é is, míg másrészt az oláh *cocóș* mellé az egyjelentésű albán *kokóš* lép, hogy a kérdést még bonyolultabbá tegye. Szóval én nem merek még ebben a kérdésben ítélni, de ha a magyar szó szláv eredetű, akkor más, mint bolgár, alig lehet.

Áttérek a *kakat*-ra és fölpanaszlom mindenek előtt azt a fölületességet, a melylyel M. épen ezt a szót tárgyalja, a mely voltaképen a fontosabbik, hisz a *kakas* bátran el is maradhatott volna ebből a sorozatból és a térképről is, ha igaz, a mit M. mond, hogy «esetleg bolgár átvétel»! De a *kakat*, azaz a kakas s z e g szláv neveinek összeállítása, az esetleg igen tanulságos lehetett volna és talán világot vetett volna a magyar *kakat* eredetére, meglehet egymaga meg is czáfolta volna M. egész magyarázatát. Mert mit tudunk voltakép a m. *kakat* szóról, azt sem M. fölületes tárgyalásából, hanem a MTsz.-ból, hát mindössze annyit, hogy *kakat* = *kakas-szög*, ez pedig «lánczon függő hajtott szeg, melyet az eke-gerendelyben levő lyukak egyikébe állítanak, hogy a talyiga tengelyének a gerendelyre húzott láncza

vissza ne csúszszék» és hogy a Hegyalján a *kakat* helyett *kokotka*-t mondanak, a Székelyföldön pedig *kotakszeg*-et. A közös jelentés jogot ad nekünk arra, hogy e szerteszórt szavakban egy régi országszerte használt kifejezésnek nyomait lássuk. Miért veszett el ez a kifejezés, miért maradt meg csak itt-ott egymástól annyira távol eső helyeken egy-egy hírmondója? Én azt hiszem, azért, mert hatalmába kerítette — a népetymologia. A *kakat*-ból, mert bizonyos szegnek a neve, *kakatszeg* lett (vö. a székelyföldi *kotakszeg*-et és a Pápa vidékéről közölt *kakaccëg*-et Nyr. 36 : 87), ebből pedig a népetymologia hatása által — *kakasszëg* lett, a mely kifejezés szakasztott ugyanabban a jelentésben jelenik meg, de jóval nagyobb területen (Rábaköz, Baranya m., Kis-Kún-Halas, Hevesm., Csépa, Székelyföld). De szabad-e óvatos kutatónak ebből azt következtetnie, hogy maga a *kakat* valaha annyit jelentett, mint a szlovén *kokot*, azaz kakast? Különösen mikor a *kokot* szóra egyetlenegy szláv nyelvből még csak távolról a magyar *kakat*éhoz hasonlító nyelvhasználatot sem tudunk állításunk támogatására fölhozni? Magáról a szláv *kokot* régi elterjedéséről sem tudunk semmi biztosat, de elterjedése mindenesetre nagyobb volt valamikor, mint ma, mert a szlovén lauziczi szerb és lengyel nyelven kívül nagyon jól ismerte a cseh nyelv is, a melyből azóta kiveszett, azt tehát, hogy a *kakat* «kétségtelenül nem bolgár átvétel», l. 115. l., még akkor sem mondhatnók olyan bátran, mint M., ha az bizonyos volna, hogy a *kakat* eredetileg nem szeget, hanem kakast jelentett, no de ezt meg épenséggel nem mondhatjuk csak némi bizonyossággal is. Hogy a *kakat* helyneveinkben olyan régi (v. ö. 1403-ból *Kakat*), az semmit sem változtat ezen, mert a helynév *Kakat*-ról még annyit sem tudunk, mint az eddig tárgyalt *kakat*-ról, nem tudjuk ugyanis, hogy eredetileg mit jelentett, hiába is állítja M. a helynevek tárgyalása közt, I : 2 : 115, hogy «részletesen Szláv jövevényszavaink I. 1, 115.», hisz e helyen épen csak hogy említette a helynevet és bizonyítás nélkül állította, hogy azonos a kakasszeget jelentő *kakat*-tal. A *kakat* szó tárgyalása tehát legföljebb azt bizonyítja, hogy a szerző nem tudja, mi minden szükséges egy szó megfejtéséhez.

9. Kapcza. 10. Kapta.

M. a szavakat abc-és sorrendben tárgyalja és igy a szavakat gyakran, ha még olyan szorosan összetartoznak is egymással, kegyetlenül széttépi. Nem sok szakismeret kell ahhoz, hogy az ember átlássa, mennyire természetellenes és alkalmatlan a szavak ilyen elrendezése, mikor elvi kérdések eldöntéséről van szó, mikor a különböző szláv nyelvek hatását világosan észrevehető és egymástól megkülömböztető «rétegek»-ben kivánjuk bemutatni. No de a szerző önként lemondott egy észszerűbb beosztástól, én pedig híven követem az ő néha egészen különös útjain. Ez alkalommal mégis bátor leszek annyiban eltérni az ő vaskalapos sorrendjétől, hogy előbb tárgyalom a *kopyto* szót, a melyből a magyar *kapta* lett, és csak azután a *kopyto*-ból lett *kopytьce* kicsinyítőt, a melyből a magyar *kapcza* származik; erre magának a szerzőnek az eljárása is bátorít, a ki e két szót egymásután tárgyalja, ámbár a szent ABC úgy kivánta volna, hogy közbe iktassa a *kapotnyak* czikket.

A magyar *kapta* szó valaha lópatát is jelentett, de ebben a jelentésben «elavultnak tekinthető», ez a *kapta* kétségtelenül egy *kopyto*, illetőleg később több szláv nyelvben belőle fejlődött *kopito*-ból származott. Maga M. elismeri, hogy «A szláv *kopyto* olyan szó, a mely minden szláv nyelvben előfordul», 119. l., és alább igy folytatja: «Ezek szerint tehát a magy. *ló-kaptá*-t lehetne származtatni egy óbolg. *kopyto*-ból.» De ez egészen helyes és megdönthetetlen kijelentéshez nyomban hozzáteszi: «Azonban tekintetbe kell vennünk, hogy a m. *kapta* csakis olyan nyelvből való lehet, a hol a *kopyto* = kaptafa, schusterleisten is.» Ezt a semmivel sem igazolható állitást már az előtte való lapon is olvastuk («Az a szláv nyelv, a melyből mi *kapta* szavunkat vettük, kell, hogy mindkét jelentésben bírja a szót»), de ez csak azt mutatja, hogy M. logikája nem valami éles, maga az állítás súlyban ez által semmit sem nyer. Ellene két igen nyomós ellenvetést lehet fölhozni. Először is el lehetne képzelni, hogy a magyarok a *kapta* szót «lópata» jelentéssel régebben a bolgároktól kapták, M. elmélete szerint még a honfoglalás előtt, és hogy később más szláv nyelvből átvették újra szakasztott ugyanazt a *kopyto* szót a «kaptafa» jelentéssel műszónak. Az átvevés módja

és az átvevők köre ezúttal egészen más lehetett és az eredmény azért mégis ugyanaz: a czipészséget űző mesteremberek szűk köréből a műszó lassanként tovább terjedt volna, míg ki nem szorította a másik jelentésben használt *kaptá*-t. Tehát M. állításának, hogy e szónak okvetetlenül mind a két jelentésben egy időben és egy nyelvből k e l l e t t származnia, ellentmond a józan ész. De sokkal súlyosabb az az ellenvetés, a mely magukból a szláv nyelvekből olvasható ki. A szláv nyelvekben még ma is annyira el van terjedve a *kopyto-kopito* mind a két jelentése (horvát-szlovén, cseh-tót, lengyel és a M.-től nem említett lauziczi szerb is), hogy másra, mint közös szláv jelentésfejlődésre gondolnunk sem lehet, egészen helyesen mondja tehát Budmani, a horvát akadémia nagy szótárának tudós szerkesztője, e szónak kaptafa-jelentéséről: «Csak szótárakban mutatható ki (a mi időnkben Raguzában használják), de ez a jelentés kétségtelenül ősszláv, mert a cseh és lengyel nyelvben is található», l. a *kopito* szót. Már magában véve ellenkezik a nyelvtudomány minden elvével az az állítás, hogy a magyar *kapta* csak olyan szláv nyelvből származhatik, a melyben a *kopyto* még m a is megvan mind a két jelentésben, de a «kaptafa» jelentésének a szláv nyelvekben észlelhető elterjedésének a módja ezt egyenesen képtelenséggé avatja, a magyar *kapta* szó története meg épenséggel nevetséges színt ad neki. Mert nem ugyanaz a M. követeli a szláv nyelvektől, hogy világért el ne veszítsék a *kopyto*-nak egyik jelentését, különben ő kénytelen lesz őket a versenyből kizárni, a ki maga állítja, hogy a magyar *kapta* egyik jelentését bizony elveszítette! Mit szólana M. ahhoz, ha egy túlbuzgó tanítványa, a ki az ő logikai iskolájába járt, azt a tételt állítaná föl: A magyar *kapta* ma csakis kaptafát jelent, tehát csakis olyan szláv nyelvből származhatik, a melyben a *kopyto-kopito* csakis kaptafát jelent, minthogy azonban ilyen szláv nyelv nincs — a magyar szó nem lehet szláv! Hát ez M. tanításának egészen méltó gyümölcse volna. De ha a *kopyto* a kaptafának közös szláv neve volt, miért nem híják a bolgárok is úgy, ha közös név volt, ha a horvátok is annak híják, miért nem hívják a legközelebbi rokonai és szomszédjai, a szerbek is úgy? Hát semmi sem könnyebb, mint erre megfelelni: A kaptafa mesterséghez tartozó műszó, a mesteremberek körében pedig a t ö r ö k

hatás a szerb és bolgár nyelvben roppant nagy, a régi *kopito* helyébe a török *kalïb* (ejtsd *-p*-vel) lépett (bolgár *kalъp* szerb *kalup*), hisz M. még olyan területen is találta, a hol külömben ismerik még a kaptafa régi szláv nevét is, a ča-nyelvjárásban («magam Noviban *kalup* és *kòpito*-t hallottam», 120. l.).

Ezek után legföljebb egy mosolygó pillantást vethetnénk még a térképecskére, a mely a ma használt és legjobb esetben a XIV. század óta a bolgár nyelvbe került oszmanli török szóval akarja azt bebizonyítani, hogy a *kopyto* a bolgárban a honfoglalás előtt és olyan helyen, a hol oszmanli török nem is volt, nem jelenthetett kaptafát is, mondom egy a térképecskére vetett pillantással búcsút is vehetnénk e szótól, ha M. az utolsó pillanatban nem gördítene elénk egy igazán nagy akadályt, a melytől sem a *kapta* «lópata», sem a kaptafát jelentő *kapta* nem lehetne semmiképen sem bolgár. De ezen az akadályon én szlavista létemre még csak valahogy át fogok vergődni, de a kik szorosan a magyar nyelv történetével, a magyar nyelv hangtani fejlődésével foglalkoznak, sutba dobhatják egész tudományukat és újra kezdhetik a tanulást. A bolgár *kopíto* az *i*-n viseli a hangsúlyt, pedig mondja M. nagy ámulásunkra, «az *i* kiesését mi csak úgy érthetjük meg, ha a szó az *o*-n van hangsúlyozva». 120. l. Tehát ha egy szláv *kopýto*, illetőleg *kopíto*, mondjuk **kopita* alakot öltött volna a magyarban még a honfoglalást megelőző időben, mert hiszen M. ebbe az időbe teszi a bolgár hatást, akkor abból legföljebb **kapita* lehetett, de semmiképen sem *kapta*, mert a hangsúlyos első szótagra következő szótagban el nem veszhetett a magyarban az *i*, mivelhogy ez az *i* — a bolgárban hangsúlyos volt! No ezen igazán nincs mit vitatkoznom, ezt nyugodtan rábízhatom a szorosan vett magyar nyelvészekre. De ha bennem csak egy csepp hajlandóság volna olyan térképecskék rajzolására, a milyenekkel M. gazdagította a magyar nyelvtudományt, nagyon egyszerűen elüthetném az egész dolgot, rajzolnék egy térképet, a melyen Budapest környékén a magyar *kapta* ékeskednék, a bolgár nyelvterületre pedig a legnagyobb hidegvérrel beleraj zolnám a *kòpito* alakot, csak arra ügyelnék, hogy a nyelvterület délnyugati részébe kerüljön, arra a vidékre, a melyen a bolgárok minden több mint kéttagú szót a végétől számított harmadik helyen hangsúlyoznak (v. ö. Conev Към

istorijata na bъlg. ezik, 35. k. l.). Hiába tiltakoznék M. ez ellen, hiába hivatkoznék arra, hogy ez a hangsúlyozás nem lehet eredeti, hogy a *kopíto* az eredeti bolgár hangsúlyozás, hogy ezt bizonyítja akár az oláhba átment *copítă* is. Hát szó sincs róla, hogy ez a hangsúlyozás a régibb, az eredeti, de hát a horvát-kaj-nyelvjárásban, a melyből M. a magyar szót származtatja, talán nem *kopìto* a régi, eredeti, nem ez a hangsúlyozás még most is a rendes és talán egyetlenül ismert? Egészen más a štо-nyelvjárás, abban igaz, az újabb *kòpito* hanghordozás az elterjedtebb, de ki annak a megmondhatója, hogy még a štо-nyelvjárásban is ez a hangsúlyozás van-e olyan régi, mint a szláv szónak a magyar nyelvbe való kerülése, ki az a merész szlavista, a ki azt merné állítani, és ki az a mélységes tudású nyelvész, a ki ezt nem hogy be tudná bizonyítani, de még csak némileg valószínűvé tudná tenni? M.-nek rendkívüli tájékozatlanságát mutatja, hogy a «kaj-nyelvi *kòpito*»-ról úgy beszél, mintha ez egy mindnyájunk előtt jól ismert alak volna, úgy hogy annak szükségét sem látja, hogy ennek előfordulását igazolja is; azzal elégszik meg, hogy a «szerb-horv. *kòpito*»-ra hivatkozzék, l. 119. l., pedig ez egészen más nyelvjáráshoz, a štо-nyelvjáráshoz, más területhez tartozik és tekintetbe sem jön, mikor a kaj-nyelvjárásról beszélünk, legföljebb annyiban jöhet tekintetbe, hogy a štо-nyelvjárás hangsúlyozása is lassan-lassan hat a kaj-nyelvjárásra, de ez a hatás olyannyira új időbe esik, hogy erről szó sem lehet, mikor a magyar *kapta* eredetéről beszélünk, arról a *kaptá*-ról, a mely a magyar nyelvben talán régibb nem, mint a kaj-nyelvjárásban, hanem mint magában a štо-nyelvjárásban is a régibb, eredetibb *kopìto*-ból lett *kòpito*. Nekünk magyaroknak közvetetlenül nincs közünk ehhez a bonyolult kérdéshez, a magyar *kapta* szláv *kopyto*-, illetőleg *kopito*-ból származhatott, akármilyen volt annak hangsúlyozása. M. ezt az egész kérdést meglehetősen könnyelműen vetette föl és a hangtani részben kell majd annak elválnia, milyen mélyen hatolt be a szláv hangsúlylyal összefüggő kérdések tömkelegébe, de annyi már most is nyilvánvaló, hogy a kérdések, a nyelvi jelenségek mélyebb történeti oldala jóformán nem is érdekli, képei, nemcsak térképei, kétségbeejtően laposak, egy csepp történeti érzék sem domborítja azokat, pedig milyen hangosan követeli

maga a történeti távlatot, hiszen szerencsétlen térképei bevezetéseül ezeket a szavakat írja: «A részletes bizonyítás során, a mellékelt rajzokon látni fogjuk, hogy csakis az itt kifejtett nézet áll positiv vizsgálati alapon, minden egyéb állítás elméleti s híjával van a históriai ismeret alaposságának.» 85. l. Nos két annyira egymásnak ellenmondó fogalmat, mint a milyenek «a mellékelt rajzok» és «a históriai ismeret», hamarjában találni is nehéz. De térjünk át a *kapcza* szóra.

A *kapcza* szó tökéletesen megfelel egy szláv *kopytьce* szónak, a mely az épen tárgyalt *kopyto*-nak szabályos kicsinyítője. Ha a *kopyto* szó mindenféle állat patáját jelentette,*) sőt már a közös szlávságban fából faragott emberlábutánzatot, «kaptafá»-t is, nem csodálkozhatunk azon, hogy a belőle képezett *kopytьce* nemcsak patácskát, hanem emberi lábravalót, mintegy «lábacská»-t jelentett, tehát olyan jelentést öltött, a melyből a magyar *kapcza* jelentése könnyen fejlődhetett, az a *kapcza*, a mely régente még nem jelentette azt, hogy lábra göngyölt rongy. M. is említi, hogy a régibb nyelvben a *kapcza* «a czipőnek egy nemét is jelentette», 116. l., de nem árt, ha ideiktatom az OklSz. tanulságos adatait is, a melyekre M. még nem hivatkozhatott:

«Kapca: soccus, fulmentum calcei, pedale, tibiale; socke» filzschuh, russsöckel NySz. 1539: Fel nadrag. Nemez *kapcha*. 1544: *kapczanak* valo pozto nyrysetől. Eg gapot kötöt *kapcat* uettem hozu zarot. 1581: Egy giapotbol keoteoth *kapcza* terdigh walo. 1591: Soccorum turcicorum vulgo *capcza* nuncupatorum.»

Az a jelentés, a melyben a magyar *kapcza* itt és NySz. adataiban előttünk megjelenik, kitűnően illik a szláv szó jelentéséhez, és ha M. nem bánt volna olyan mostohán a régi orosz forrásokban található, annyira tanulságos adatokkal, már az ő előadásából is egészen világosan kitűnt volna, hogy itt is közös szláv szóval és jelentésfejlődéssel van dolgunk, mert azt csak nem hiszi el senki sem, hogy a *kopyto*-ból a szlávságnak egymástól legtávolabb eső pontjain később a különválás után egy-

*) L. M. adatait a 119. l. és a horvát akadémia szótárában a *kopito* meghatározását; a bolgárban csülköt is jelenthet, l. Duvernois és Gerov szótárát, meg Miladinov német-bolgár szótárát *Klaue* alatt.

aránt a *kopytьce* kicsinyítő képződött volna és mindenütt azt az egészen specialis, a tőszó jelentéséből épenséggel nem okvetetlenül következő jelentést öltötte volna, a mely egyebek közt a *kapcza* szavunknak is régi jelentése. A többi nyelvekből, a horvátból, szlovénből, morvaországi csehből, lengyelből fölhozható anyagra nézve egyszerűen M. összeállítására utalok, csak a lengyelből említek még egy érdekes adatot, a *kopyto*-ból más módon képezett kicsinyítőt, a *kopytko*-t, a melyet a Booch-Árkossy-féle szótár így magyaráz: Hüfchen, kleiner Huf; kleiner Schuhleisten, de a mely durva gyapjúból készült kapczát is jelent («skarpetki z grubej wełny»), különben pedig első sorban a régi orosz adatokkal kivánok foglalkozni. M. ugyan említi őket: «E szó az orosz emlékekben is megvan, csakhogy több jelentésben, itt a *kopytьce* = 1. calceamenti genus; 2. női sapka; 3. a hímzésnek egy neme», 116. l., de mikor ezeknek döntő szavuk volna, mert hisz egyenesen alkalmasak a déli szláv és egyéb adatokkal egyetemben a szó közös szláv voltát bebizonyítani, egyszerűen agyonhallgatja és — a m a i orosz nyelvre hivatkozik: «Itt csak azt kell megjegyeznem, hogy az or. *kopytce*, kisor. *kopitce* szót jelentése miatt (= kis pata stb. Dalj, Zelechowski) az átadók sorából ki kellett zárnom.» 117. l. Mintha csak tréfát akarna velünk üzni: a régi orosz forrásokban megvan a *kopytьce-kopytce* szó szakasztott abban a jelentésben, a melyet a régi magyar *kapcza* mutat, mégis M.-nek az orosz *kopytce*-t «jelentése miatt» ki kellett zárnia. No nézzük csak egyszer ennek a jelentését! Elég, ha a M.-től első helyen idézett, legújabb forrásból kiírom az adatokat, a szintén idézett Vostokov-féle szótárra és Miklosich Lexicon palæslovenicumára nem lesz szükségünk. A régi orosz nyelv szótárában (Sreznevskij Materialy dlja slovarja drevnerusskago jazyka) ezeket olvassuk: kopytьce — a lábbeli egy neme (V.): — Ült gyapjút fonva *kapczák* kötésére Nesztor Theodos. élete [XI. sz.] 18. Dolgoztak ..., *kapczákat* kötve u. o. 9. Ma mezítláb és holnap *kapcza* meg czipő. XIV. sz.-beli Prologus.*) Hogy lehet ezek után azt mondani, hogy «az orosz *kopytce* szót

*) Kopytьce — rod obuvi (V.): Sjadjaše, prjadyi vьlnu na sъpletenije *kopytьcemь*. Nest. Žit. Theod. 18. Dělachuti dělo... *kopytьca* pletušči t. ž. 9. Dnesi bosъ, a zantra *kopytca* i kaligy. Prol. XIV. v. fevr. 17 (V.).

jelentése miatt az átadók sorából ki kellett zárnom»?! A mai oroszt igen, hisz azt jóformán kizárja már földrajzi helyzete, de azt az orosz *kopytce* szót, a melynek olyan érdekes története van, egyáltalában kizárni nemcsak az átadók sorából, hanem a mint a szerző tényleg teszi még a szó történetének pontosabb megállapításánál is, az sehogy sem járja, mert épen a távol eső orosz szónak a régi időben a horvát szóval a jelentésben való föltűnő találkozása,*) a legnyomósabb ok arra, hogy közös szláv jelentésfejlődést tegyünk föl. Ha pedig a jelentésfejlődés nem lehetett más, mint közös szláv, ha a ma akkora területen szétszórt szláv — *kapczák* egészen világos nyomok gyanánt szolgálnak, a melyeket ha követünk, eljutunk a szlávok őshazájába, akkor lehetetlen a magyar *kapczá*-ról azt állítani, a mivel M. ezt a czikket befejezi, hogy «bolgár azért nem lehet, mert ott a *kapczá*-nak egészen más neve van és volt». 117. l. Hát az oroszban sincs már meg a *kopytce* szónak a «kapcza» jelentése, mégis megvolt, honnan tudja tehát M., hogy a bolgárban «egészen más neve van és volt»? mikor azt még a legkiválóbb bolgár nyelvész sem tudhatja. Hogy meri M., a ki úgy látszik, én rám czélozva emlegeti amúgy lóhátról «a historiai ismeret alaposságá»-t, l. 85. l., azt állítani, hogy bolgárban «a *kapczá*-nak egészen más neve van és volt», mikor annak sem a mai, sem a régi bolgár nevét nem ismeri. A régi nevét nem ismeri, «mert, a mint maga mondja, az óbolg. emlékekben «kapczá»-ról nincsen szó». 116. l. Hogy mikép hítták a bolgárok a kapczát a magyar-bolgár érintkezés idejében ott, a hol M. a magyar-bolgár érintkezést keresi, vagy akár ott, a hol én keresem, azt nem is tudhatja sem ő, sem senki ember fia a világon, nincs más hátra, ahhoz a megvetett «elméleti játék»-hoz kell folyamodnunk, a mely segítségével a szláv nyelvek összességéből meglehetős biztossággal következtethetjük, hogy ez vagy az a szó, ez vagy az az alak okvetetlenül megvolt a közös szláv nyelvben, valamikor tehát meg kellett annak lennie a bolgár nyelvben is. Tehát azt ne mondja M., hogy a honfoglalás előtt egy tőle meg nem jelölt

*) A köznemű *kopyto-kopito* kicsinyítője eredetileg szintén köznemű volt: or. *kopytьce* ma *kopytce*, lengy. *kopyce;* a horvát nőnemű *kopica* később egy régibb **kopice*-ből keletkezett alak.

helyen, a hol ő a magyar-bolgár érintkezést fölteszi (a nélkül, hogy észrevenné, hogy voltakép itt jó maga is elméleti játékot űz!), a bolgárban «a kapczának egészen más neve volt», mert ha ezt mondja, kinevetik tudósok és laikusok egyaránt. Azt pedig, hogy egészen más neve van, azt szintén csak úgy mondhatja, ha tudja, milyen a mai bolgár neve, de nem tudja, mert világos, hogy nem szabad a kapczát egészen modern jelentésében vennünk, nem szabad azt lábra göngyölt vászondarabnak venni, csakis abban a régi jelentésében szabad a *kapczá*-t vennünk, a mely olyan remekül illik a régi orosz források *kopytьce* szavához és több élő szláv nyelvnek a mai nyelv használatához is, már pedig ennek nem felel meg a bolgár *navoj*, a melyet M. jónak látott belerajzolni a térképbe, hanem legföljebb a *čorap* szó, a melyet szépen elsikkaszt, mire a térkép rajzolására kerül a sor, már pedig maga mondja a szövegben egy helyen, hogy amaz a német «Fussfetzen»-nek, ez pedig a «Strumpf»-nak felel meg, 117. l. Ha tehát az a régi viselet, a régi közös szláv *kopytьce* «kapcza» megvan még Bulgáriában és a szó nem veszett el talán azért, mert kiveszett maga a tárgy, a melyet jelölt, akkor nem a bolgár *navoj* foglalta el a helyét, hanem az oszmánli török *čorap*, ez pedig természetesen nem lehet olyan régi a bolgár nyelvben, mint a bolgár nyelvnek a magyarra való hatása, és képtelenség azt mondani, hogy a *kapcza* szó nem lehet bolgár, mert a bolgárok valamikor a XIV. század után átvették annak jelzésére a török *čorab* szót.

11. Kapotnyak.

Ezzel a szóval a szerző csak úgy mellékesen foglalkozik, térképet sem mellékel, még a stylus pongyolassága is elárulja,*) hogy nem sokat törődik vele. Egyébiránt elfogadható az az állítása, hogy a szó az ország különböző vidékein különböző szláv nyelvekből származik, és nem lehetetlen, hogy a *kapotnyak* alak, szemben más alakokkal (régi *kapatnok*, régi és mai *kopotnyik*)

*) Azt, hogy a megfelelő szláv szó ugyanabból a *kopyto-kopito* «kapta» szóból származik, a melyből a *kopytьce* «kapcza» is, így fejezi ki: «Ugyanabból a szláv szóból, a melyből a *kapta* és a *kapcza* eredt, való a *kapotnyak* is.» 121. l.

a horvát-szerb *kòpitńāk* mása, legföljebb azt mondhatta volna még, hogy a szó egészen biztos megítélését megnehezíti az a körülmény, hogy belejátszik a magyar szó alakulásába a népetymologia is (a *kòpitńāk*-kal szemben a magyarban *kapotnyák* vagy *kopotnyák**) alakot várnánk, a mit M. meg sem említ). M. a többi szláv nyelvekből következteti, hogy az illető növénynek a neve az egyházi szláv nyelvben valószínűleg **kopytьnikъ* volt, a mai bolgárból nem ismeri a szót, de nagyon józanul ítél, mikor azt mondja: «lehet, hogy előfordul, lehet hogy nem», 122. l.; úgy hogy örömmel konstatálhatom, hogy ebben az egyetlen czikkben, a hol az eltérő képzés — horv.-szb. *kòpitńāk* szemben a többi nyelvekben tükröződő **kopytьnikъ* alakkal — könnyűvé tette neki a nagylelkűséget, a szerző föl tud emelkedni egy magasabb álláspontra, a melytől különben annyira irtózik, csak egy apró kis baleset éri még itt is: a bolgár nyelvben megvan ugyanis az asarum europæum egy ide tartozó neve, de az nem **kopitnikъ*, a mint M. hajlandó föltenni, hanem — *kopitnjak* (l. Gerov szótárát *kopytnjak* a.)! M. tehát egészen újra írhatja a *kapotnyak* czikket.

12. Kelepcze.

Minthogy M. itt Jagićnak egy az egyházi szláv nyelv keletkezéséről írt nagy értekezésében odavetett sejtéséből indul ki, Jagić e fontos, de sok tekintetben inkább csak kezdő, tapogatózó, mintsem befejezett kutatások eredményeit közlő munkájából idézni akarok egyet-mást, a mi a kapcsolatot is megvilágítja, a melyben J. erről szól; a mit benne különösen fontosnak tartok, azt a szedésben külön is ki fogom emelni. J. annak fölemlítése után, hogy az egyházi szláv nyelv nem tünteti föl érintetlenül Cyrill és Method nyelvét, hanem hogy a működésük

---

*) A NySz. egy ehhez hasonló alakot idéz, de kérdőjellel: «*kopottnyák?* Com.: Jan. 25», Mágócsy-Dietz barátom szíves volt nekem erre vonatkozólag a következő értesítést küldeni: «A régibb irodalomban nem akadtam *kopotnyák*ra, de az újabbak sorában Peller József, Magyarországi orvosi növények 1843 használja a *kapotnyák* nevet, sőt még Hazslinszky is *kopotnyák*ot ír Magyarhon edényes növényei 1872-ben. A többi író mind *kapotnyak*ot használ.» Hazslinszky idézett művében a 316. l. található az említett alak.

területén beszélt szláv nyelvek bizonyos helyi színezetet adhatott neki, így folytatja: «Zür Stütze dieser Ansicht wird es gut thun, nicht blos in lautlicher Hinsicht, sondern auch im Lexikon etwas mehr Gewicht auf die Parallelen aus dem böhmisch-slovakischen und südrussischen Sprachschatz zu legen, als es bisher geschah, wo man hauptsächlich nur ‚Pannonismen' suchte. Ich fühle es allerdings lebhaft, dass wir uns bei solchen Zusammenstellungen auf recht unsicherem Boden bewegen. Namentlich der Wortschatz des Bulgarischen ist uns noch viel zu wenig bekannt. Immerhin möchte ich hier auf einige solche Kleinigkeiten aufmerksam machen.» *Zur Entstehungsg. d. ksl. Spr.* II: 60. Ez «apróságok» közt említi J. egy a m. *kelepczé*-vel is bizonyos kapcsolatban álló szláv szót, még pedig emígy: «Ein anderes Wort in den Parœmien für παγίς lautet клепыць: die Parallele dazu lebt noch heute im slovakischen *klepec* (Falle)», u. o. Végre pedig J. elejét veszi annak az ellenvetésnek, hogy ilyen helyi hatás nyomai veszélyeztethetnék az egyházi szláv nyelv kétségtelenül déli szláv (bolgár) eredetének föltevését: «Ich könnte aber zur Abwehr sagen, dass gerade dann, wenn einige Slovenismen (z. B. **рѣкснота**), Slovacismen (z. B. **клепыць**), Russismen (z. B. **коꙋзныць**) in den ältesten Texten nicht nachweisbar sind, der von ihnen sich fernhaltende allerälteste Text um so deutlicher seinen südslavischen lexicalischen Ursprung aufrecht hält», u. o. Ha az utóbbi kijelentésre szabad valami súlyt vetnünk, az legföljebb azt jelenthetné, hogy minthogy a *клѣпьсь* szó a legrégibb forrásokban ismeretlen, csak később, talán már nem is a szláv apostolok működése területén került az egyházi szláv forrásokba, de erre nem vetek súlyt, ellenben nem hallgathatom el azt, hogy M.-nek kötelessége lett volna J. állitását gondosan megvizsgálni, megvizsgálni, vajjon a tót *klepec* valóban annyira elszigetelt szó a szláv nyelvekben, hogy belőle olyan fontos következtetést lehet levonni, a milyet Jagić is, Melich is levont. A helyett M. vakon hitt J.-nak és arra szorítkozott, hogy állitását egy igen gyenge okkal támogassa. J. mint láttuk, nem fejti ki bővebben, hogy miért tekinti egy bolgár redactiós kéziratnak *клѣпьсь* szavát tót hatásnak, csak azt mondja: «Die Parallele dazu lebt noch heute im slovakischen *klepec* (Falle).» Ámbár nem menthető föl J.

attól a szemrehányástól, hogy kicsit könnyedén vetette oda ezt az állítást, mégis M.-et kell felelősségre vonnom, mikor ezt így írja körül: «Mivel mármost a szláv nyelvek közül csakis a tótban van *klepec* = tendicula, kelepcze jelentésű szó . . .» 123. l. Tehát M. azt hiszi, hogy ilyenféle szó csak a tótban van meg és hogy az egyházi szláv forrásokban föl-föltűnő *klepьcь* és *klepьca* csakis a tót nyelvből hatolhattak a forrásokba. De ennél tovább is megy; ehhez mindjárt azt az állítást fűzi: «E tanítás helyessége mellett fel lehet még hozni, hogy a *klepьcь* olyan *klepąti**) szláv igével függ össze, a melynek jelentése claudere, csukni, rekeszteni», u. o. Az igének e jelentése M. kutatásai szerint főleg olyan egyházi szláv kéziratokban található, «a melyeknek az eredet, a másolás szempontjából hazánkkal valamely összefüggése van», u. o. Ha M. ezzel talán azt akarja olvasóival elhitetni, hogy az igének e jelentése nem lehet bolgár vagy hogy benne épenséggel valami specialis tót vonás rejlik, akkor ez igen, de igen nagy botlás volna, ha pedig nem ezt akarta, akkor — igazán nem tudom, hogy mit akart voltakép vele. «A szláv nyelvek közül csakis a tótban van *klepec* = tendicula, kelepcze jelentésű szó», mondja M. Ez egészen úgy hangzik, mintha a tót szó egészen elszigetelve állana, pedig épenséggel nem mondható elszigeteltnek, más szláv nyelvben is találunk hasonló kifejezést, nem is egyet. Kezdjük a szlovén *klepec*-czel, mivel tökéletesen ugyanazt az alakot tünteti föl, úgyhogy szinte erőszakkal kivánkozik tollunk hegyére: *klepec* = *sklepec* das Schnappmesser. Melich (Jagić tudom, hogy nem!) talán azt mondja, hogy «Schnappmesser» és «Falle» nem egy dolog, neki talán nem, de a szlávnak lehet, hogy igen, «csukó, összecsukó» az egyik is, a másik is és a **klepnąti*-ból lett *klenąti* «claudere, csukni» igéhez illik az egyik olyan jól, mint a másik. Érdekes az is, hogy egy 1581-ben nyomtatott orosz bibliában a kelepcze nem *klepьcь* illetőleg *klepьca*, hanem *sklepca*

*) Nagyon különös, hogy M. e lapon kétszer is hibásan írja a *klenąti* igét *klepąti*-nak, mintha a szerző az egyszer kijegyzett КЛЄПѦТН adatot később már meg nem értette volna és КЛЄПѦТН-nak olvasta volna; a *klenąti* különben **klepnąti*-ból keletkezett (aoristosa [*za*]*klepe*), a M.-től egyedül használt *klepąti* a szlávságban egészen lehetetlen alak!

(M. idézetében *ot sklepcy* a szó genitivusban fordul elő), a mint a szlovénben is *klepec* meg *sklepec* ugyanazt jelenti — a *s-* igekötőnek ilyen kapcsolatokban a mi «össze» igekötőnk felel meg. A lengyelben megint más igekötős képzést találunk, a mely különben tökéletesen megfelel akár a tót, akár a szlovén képzésnek, de a mely jelentésében szorosabban szít a tót szóhoz, a l. *oklepiec* állatok fogására szolgáló vascsapót jelent: «sidło żelazne, żelaza do łowienia zwierząt», l. a krakkói akadémia szótárát; az *o-* igekötő azt jelenti, hogy «körül», *oklepiec* mintegy «körülcsukó». Azt hiszem, már az eddig fölhozott adatok is elegendően bizonyítják, hogy Jagić kicsit elhamarkodva állította, hogy az egyházi szláv klepьcь-nek tótnak kell lennie, Melichtől meg épenséggel könnyelműség volt J.-ot vakon követni, mert őt a magyar szó is inthette, hogy ebbe a «kelepczé»-be bele ne menjen. Vagy M. igazán nem vette volna észre, mikor azt állította, hogy «a m. *kelepcze* ... nem lehet bolgár, hanem csak tót eredetű szó», 124. l., hogy a tót szóból, annak mai alakjából a magyar szó aligha magyarázható ki, hogy a magyar szó nem *klepec*-ből, hanem egy nőnemű *klepьca*, illetőleg *klepca*-ból származik, ilyen pedig a tótban nincs. De van ám az egyházi szláv nyelvemlékekben, a mint M. maga kimutatja, sőt van ennek, a mint épen láttuk, egy igekötős *sklepca* változata is. Minthogy *-ьca*, illetőleg *-ca*-val a szláv nyelvekben nőnemű *i*-tövű szavakból szoktak kicsinyítők képződni, a *klepьca* egy nőnemű *klepь* főnévből származhatott. Ha ezt sikerülne valamely szláv nyelvben megfelelő jelentéssel fölfedeznünk, a kérdés egyszerre világos lenne előttünk. A szó tényleg meg is van az orosz nyelvben: *klepь* f. «eine kleine Falle (für Hasen, Füchse etc.)»! Milyen különös világítást vetnek mindezek az elvitázhatatlan tények M.-nek szavahihetőségére, a ki azt állítja, hogy: «A szláv nyelvek a *kelepczé*-t, a tótot leszámítva, nem hívják *klepьcь*, *klepьcja*-nak, hanem egészen más szóval élnek», 124. l., és milyen szegényes az erre a téves állításra következő, a különböző szláv nyelvekből összeválogatott szójegyzék, és milyen nevetséges végre az a térkép, a melyet a kelepcze szláv neveiről nyomban utána rajzol. Maga az orosz használ egy rakás kifejezést, M. csak egyetlenegyet említ — az elavult *stupica*-t: a bolgárnak is különféle elnevezése van, M. egyetlenegyet sem említ, hanem a

«tör» -- óbolgár nevét rajzolja bele a «kelepczé»-nek ma használt szláv neveit föltüntető térképbe!

Hallottuk már, hogy M. az egyházi szláv emlékekben előforduló *klepьcь*, *klepьca* tót voltát azzal is akarta támogatni, hogy a **klepnąti*-ból lett *klenąti* «claudere, csukni» igét, a melynek aoristos egy. 3. sz. *klepe* (v. ö. *zaklenąti: zaklepe*) és a melyet M. csodálatos módon következetesen *klepąti*-nak ír, gyanúba keverte, mintha talán nem volna tiszta bolgár, mintha talán abban is valami tót hatás volna keresendő. Már pedig egészen kétségtelen, hogy *klep-* gyökér és a vele szabályosan váltakozó *klop* alakulat*) az összes szláv nyelvekben a «csukás» fogalmát jelölte és hogy a bolgárban különösen eleven még most is ennek a régi nyelvállapotnak az emléke. A bolgár a szemhéjat még ma is egy ősrégi szóval *klepka*-nak hívja,**) «csukó»-nak v. ö. a német *Augenlid* kifejezést, a mely hasonló fölfogáson alapon, l. Kluge-nál a *Lid* czikket, vagy a *kapamak* «csukni» igéből való török *kapak (göz kapaγı)* kifejezést, a mely átment a szerbbe is: *kapak* «fedél; ablaktábla; szemhéj». A bolgár *klepka*-nak tökéletesen megfelel eredetre és képzésre nézve a szlovén *klepka* (Pleteršnik szótára szerint) 2. és 3. jelentése: 2. das Schlaghäusel, der Vogelschlag; 3. die Schliesse (z. B. am

---

*) A Cod. Mar.-ban olvasható *zaklepe* aoristos helyén egy szerb redactiós evangeliumban *zaklopi*-t olvasunk, l. Jagić Cod. Mar. 204: 13; M. a 123. l. egy ób. *zaklepъ* «claustrum» főnevet idéz Vondrák nyelvtanából, Vondrák ugyanabban a sorban *zaklopъ* alakot is említ ugyanabban a jelentésben.

**) Sok anyagot találni Miklosich szófejtő szótárában a különben nagyon is zavaros *klepa* czikkben. Én arra szorítkozom, hogy egy pár sajtóhibára hívjam föl szaktársaim figyelmét: 1. a b. *klepka* mellett «augenlid, nicht augenwimper» h. olvasandó: «augenlid mit augenwimper»; 2. a (régi) cseh *klepce* avicapa h. *klepec*; 3. a l. *oklepca* h. *oklepiec* olvasandó (*oklepca* egy. gen.). Az utolsó két sajtóhiba megállapítása nagyon fontos, mert egy cseh **klepce* e nyelv hangfejlődése szerint tökéletesen megfelelhetne a nőnemű *klepьca*-nak, a mely a magyar *kelepczé*ben is tükröződik, és egy lengyel **oklepca* támogatná egy ilyen nőnemű képzés általánosabb elterjedését, a melyet igaz kénytelenek vagyunk föltenni, de valóban máshonnan mint egyházi szláv nyelvemlékekből ki nem mutathatunk. Már ebből is látható, hogy Miklosich czikke csak a legnagyobb óvatossággal használható a mi kérdésünkben.

Mantel), a mely megint közelebb vezet az orosz *klepъ* egyházi szláv *klepьca* magyar *kelepcze* jelentéséhez és ékesen bizonyítja, hogy mennyire könnyen és természetesen fejlődhetett ez a jelentés abból a «csukni» alapfogalomból. A mit a bolgár *klepka*-nak hí, annak a horvát-szerb nyelvben egyebek közt *zaklopnica* a neve (l. Mikl. Lex. pal. *zaklopiti* claudere ige a.), míg a szlovénben a *zaklopnica* annyi, mint 1. die Klappe, Ventil; 2. die Schachtel, die Büchse; 3. eine Art Fangnetz (Klappnetz) für Schmetterlinge!

A bolgárban, igaz, a mi *klep-* gyökerünkből származott ige nincs már, de annál sűrűbben találkozunk a vele folyton váltakozó *klop-* alakkal: a bolgár azt, hogy «becsukta a szemét», úgy mondja, hogy *zaklopi* očitê, azt, hogy «becsukom a szememet», *zaklopvam* očitê és magát a kelepczét egyebek közt — *klopka*-nak is hívja, valamint a szerb is, a miről igaz, Melich nem tud semmit sem. A szerbben a *klopka* mellett *kloña* is használatos, a mely azért érdekes, mert *-ña* képző előtt a *p* ép úgy eltűnt, mint az óbolgár *(za)-klenąti* (aor. *zaklepe*) igében; hogy a *p*-nek az *n*-hez való hasonulása és erre következő eltűnése egészen közönséges jelenség a szláv nyelvekben, ezt bizonyítja az óbolgár *zaklenąti*-nak megfelelő szlovén *zakléniti* «verschliessen» is, a melynek gyakorító párja *zaklépati*.

Játszva lehetne új meg új anyagot annak kimutatására fölhozni, hogy itt egy valaha nagyon elterjedt és sok képzésben még most is élő gyökérrel van dolgunk, a melyből épen nem nehéz a magyar *kelepcze* alapjául szolgáló *klepьca* fejlődését megérteni. Hogy pedig ez a *klepьca* l e h e t bolgár is és hogy épen nem kényszerít bennünket semmi sem annak föltevésére, hogy tót eredetűnek k e l l lennie, azt akár Melich módszerével, akár egy másikkal, azt hiszem helyesebbel, könnyű bebizonyítani. Kezdjük a M.-félével. Hogy a magyar *kelepcze*, mondaná M., tót eredetű, az ki van zárva, mert a tótban csak *klepec* alak van, ebből pedig a magyarban nem lett volna *kelepcze*. Azt föltennünk, hogy valaha a tótban is megvolt egy nőnemű *klepca* (a mit én, Asbóth Oszkár, épen nem tartok lehetetlennek) «elméleti játék, a melynek semmi pozitiv alapja nincs, l. 98. l., vagy «meddő dolog», l. 101. l., a mint tetszik, mert «a tényt kell vennünk», l. 110. l. A t é n y pedig az, hogy a tótban *klepьca*, illetőleg

klepca alak nincs meg, és hozzátehetjük, M. szellemében «sohase volt meg», l. 88. l., mert a mi egy nyelvben ma nincs meg, az — természetesen soha nem is lehetett benne; *klepьca* csakis egyházi szláv nyelvemlékekben található, ezeknek a nyelve pedig elvégre mégis nagyobbrészt bolgár, a magyar *kelepcze* tehát csakis — bolgár lehet. Körülbelül így bizonyítaná be M. azt, hogy a magyar szónak bolgárnak k e l l lennie, én pedig a következő okokból mondom, hogy l e h e t bolgár, mert én a tudomány semmi eszközével nem tartom azt kimutathatónak, hogy ezt a szót épen ebből vagy abból a szláv nyelvből k e l l e t t átvennünk, annyira nincs a szóban semmi hangtani ismertető jel, a melyet biztos nyomként követhetnénk. De áttérek okaim kifejtésére. Az orosz nyelvben a kelepczét *klepъ*-nek hívják, a tőle olyan messze eső tótban *klepec*-nek. A magyar *kelepcze* szót nem lehet a hímnemű t. *klepec*, illetőleg egy ób. *klepьcь*-ből kimagyarázni, de igenis az egyházi szláv forrásokban szintén kimutatható nőnemű *klepьca*-ból, a mely régisége mellett az is szól, hogy ez orosz *klepь* nőnemű szó, a melynek *klepьca* egészen szabályosan képezett kicsinyítője. Az egyházi szláv forrásokban található *klepьca* lehet bolgár szó, mert a *klep-* gyökér, a mely benne rejlik, még ma is él a bolgár nyelvben (v. ö. a *klepka* szót) és mert az ugyancsak kelepczét jelentő mai bolgár *klopka* szó szakasztott ugyanannak a gyökérnek csak egy válfaját rejti magában — *klep: klop* = gör. λέγ(ω): λόγ(ος) — és egészen ugyanazt az alapjelentést foglalja magában, mint a *klepьca* szó.

13. Király.

Itt a nehéz kérdések egész sorozata előtt állunk. A kérdésbe való bevezetőül szolgálhat az, a mivel M. is kezdi: «Nincs szláv nyelv, mondja M., a melyben *király* szavunknak megfelelő szó ne élne [v. ö. alapalak: **korljь*, **korlь*, or. *korolь*, kisorosz *králь* is, lengy. *król*, cseh *král*, t. *králj*, hazai szlov. *kráo*, osztr.-szlov. *králj*, szorb *kral*, *kraľ*, szerb *krâlj*, *králja*, horv. *král*, ča-horv.: *králj*, *krāljà*, bolg. *kral* Cankof, gram. 15, 140. és az egészre Denkschr. XXVIII. 23, Arch. I. 407, XV. 488, Vondr. Altk. gr. 46]», 124. s k. l. De — «mégis» «a mi *király* szavunk bolgár eredetű». Először «semmiféle óbolg. nyelv

emlékben *kralь* szó elő nem fordul», 125. l., másodszor «a bolgár fejedelmek a IX—XIII. században nem hivatták magukat *kralь*-oknak», u. o., harmadszor «a bolgárok, nem lévén náluk *kralь*, e szóval csak azokat az idegen uralkodókat illették és nevezték, a kik magukat *király*-oknak, *kralь*-oknak nevezték», 126. l., negyedszer «a mai bolgár népdalokban sem fordul elő a «kralь», hanem pusztán *carъ*», u. o. Az ötödik, hangtani okra később térek rá, a négy első pont után M. maga így foglalja össze addig fölhozott okait: «Eddig a *király* szó bolgár eredetét azért tagadtam, mert a bolgárság saját fejedelmeit, királyait sohasem nevezte *kralь*-oknak. Idegen, magukat *király*-oknak nevező fejedelmeket neveztek ők is *kralь*-oknak (v. ö. Starine III. 156. s köv. l.), de az ő állami intézményeik közt e név nem volt meg, mint méltóságnév. A viszony ugyanaz, a mi az oroszban is van; itt is megvan a *korolь* szó, de az orosz méltóság- vagy fejedelmi czímek közt nincs», u. o. M. tárgyalásában annyi az ellenmondás, hogy a ki nem ismeri a tényeket, alig fog benne eligazodhatni. Maga Cankof nyelvtanából két helyet idéz, a melyben a bolgár *kral* király jelentésben fordul elő, de ezzel szemben a 4. pontban azt állítja, hogy «a magyar bolgár népdalokban sem fordul elő a *kralь*, hanem pusztán a *carъ*» és ez állítás igazolására egy 1865-ben megjelent horvát folyóiratban közölt dalra hivatkozik, arra pedig, a mit Duvernois bolgár szótárának 1887 és 1889 közt megjelent részében talált, rá sem hederít. A 3. pontban azt mondja, hogy a bolgárok csak azokat az uralkodókat nevezték *kralь*-oknak, «a kik magukat *király*-oknak, *kralь*-oknak nevezték». Ha ezt helyesen értem, ez azt jelenti, hogy a bolgár *kralь* szó más szláv nyelvből átvett szó; némely szláv nép uralkodóját *kralь*-nak hítta, a bolgárok ezt az idegen királyt, a ki maga is *kralь*-nak nevezte magát, megtartva az idegen nevet, szintén *kralь*-nak hítta. Csak egyet elfelejtett M. ehhez a magában véve talán egészen helyes okoskodáshoz hozzátenni, azt ugyanis, hogy a bolgárok ezt az idegenből kapott szót azután más, nem szláv vagy magyar király elnevezésére is alkalmazták, így azután M. előadása annyira zavaros lett, hogy a legfurcsább következtetéseket lehetne belőle levonni. Ki lehetne belőle azt is olvasni, hogy a porosz király is *kralь*-nak hítta magát valamikor, mert hisz Cankof erről is használja az egyik

idézett helyen, 140. l., ezt a kifejezést, sőt hogy — Priamus, Troja királya is, ezt a czímet viselte, mert M. a *Trojanska priča*-ra is hivatkozik, a hol egyebek közt azt olvassuk: *I prêjamušь kralь*, azaz «et Priamus rex», l. Starine III: 158. A *Trojanska priča*-ra különben kár volt hivatkoznia, mert egy szó, a mely csak a *Trojanska priča*-ban fordul elő, nem tekinthető bolgárnak, s a bolgár Conev erről a *kralь* szóról olyan kapcsolatban beszél, a melyből nem lehet mást következtetni, mint azt, hogy a *kralь* szót egyáltalában nem tartja népies bolgár szónak. Minthogy azonban nem azon fordul meg a kérdés, m a népies kifejezés-e a bolgár *kralь*, azon sem, hogy a szalonikibeli Cyrill és Method nyelvében megvolt-e a szó, hanem csakis az a kérdés érdekel bennünket, hogy a bolgárok valaha régebben, még mielőtt a Balkán-félszigetre jöttek, talán épenséggel olyan bolgárok, a kiknek utódai soha a Balkán-félszigetre nem is kerültek, ismerhették-e a szót, ettől nyugodtan folytathatjuk kutatásunkat. M. igaz, annyira meg van elégedve a fölhozott négy első okkal, hogy egy ötödik, első pillanatra igen erősnek látszó hangtani okot, a melyről később szólok majd, semmibe sem vesz («5. Utolsó pontul hangtani érvet is hozhatnék a *király* bolgár eredete ellen, de ez keveset nyomna az 1., 2., 3., 4. alatt kifejtett érvek mellett», 126. l.) és hozzálát már annak megállapításához, hogy hát honnan került a magyar *király* szó. Azt a fejtegetést, a mely most következik, azt hiszem, nemcsak a nyelvész, hanem minden tiszta eszű történetíró is csak fejcsóválva olvashatja. Kiinduló pontja ez: «Az bizonyos, hogy a magyarok fejedelmei nem hozták magukkal *királyi* czímüket, hanem itt a hazában az 1000. év táján vették föl.» 127. l. Hát erre csak azt mondhatom, hogy M. vagy valóban nem látja tisztán a tényeket, vagy erőszakosan csűri-csavarja, mert semmi közünk ahhoz, hogy a «magyarok fejedelmei» mikor vették föl a *királyi* czímet, tisztán csak arról lehet szó, hogy a magyar n é p mikor vette föl a *király* szót, ez pedig természetesen nincs Sz.-István koronázásához kötve: csak nem kért Sz.-István a pápától koronát, a szlávoktól pedig «az 1000. év táján» új méltóságához — nevet!? Ha a magyarok új hazájukban olyan szláv lakosokat találtak, a kik a királyt, mondjuk p. o. a német királyt, *kralь*-nak nevezték, átvehette a magyar a szót jóval előbb is, mint «az 1000. év

táján». Igaz, ha ez a mi hazánkban történt, akkor «Ez a körülmény újból a bolgár eredet ellen szól», a mint M. folytatja, de csakis ha a magyar-bolgár érintkezést a honfoglalás előtti időbe teszszük, nem pedig, ha a magyarok bolgár lakosságot találtak Magyarországon, a mit én kétségtelennek tartok. «Hazánk területén azonban a honfoglalás idején nem voltak *kralь*-ok.» Megengedem, de M. már megint összezavar két egymástól élesen különválasztandó dolgot: *kralь*-ok, királyok akkor nem voltak «hazánk területén», sőt a mint M. vitatja, más szláv területen sem, igen ám, de a szó talán csak megvolt, megvolt, a mint a szláv szó sajátságos és egészen szabályos alakváltozása, sőt még a hangsúlyozás és a tőhangzó quantitásának tökéletesen a többi hasonló szavaknak megfelelő fejlődése is mutatja, az összes szláv nyelvekben. És ezt a szót bizonyosan használták is, még pedig épen azzal vagy csaknem azzal a tartalommal, a melylyel később a nemzeti királyságot alapító szlávoknál találjuk, mert különben hogy jutottak volna később a horvátok és még jóval később a csehek is arra a gondolatra, hogy épen *kralь*-nak nevezzék koronázott fejedelmüket. M. minderről, úgy látszik, tudni sem akar, ő más, de egészen más úton véli a kérdést megközelíthetőnek. Ő a *kralь* szó írott följegyzéseit kutatja és következő eredményhez jut: «A cseheknél a X. században *kralь*, *králj*, *král*-ok vannak, a horvátoknál a XI. században szintén *králj*-ok az államfők czimei, s ugyanígy a szerbeknél.» És nyomban e mondat után nagy meglepetésünkre azt írja: «A szó tehát[?] a magyarba csak olyan területről jöhetett, a hol az állam feje szintén *kralь* volt» és újabb, nagyobb meglepetésünkre folytatja: «S ez nézetem szerint mégis csak horvát-szlovén-cseh lehetett a X. század végén», meglepetésünk fokozására végre: «A bizonyítás szempontjából a XI—XV. századi adatok keseiek, értékesek csak a X— XI. század elejiek.» Kezdjük ezen az utolsó állításon. E szerint horvátokról, szerbekről szó sem lehetne, mert «az adatok késeiek», a szlovének egyáltalában tekintetbe sem jöhetnének, csak a csehek maradnának meg, a kiknél M.-nek sikerült már a X. században *králj*-okat találni. Mikép mondhatja tehát M., hogy az a terület, a melyről a *király* szavunk jöhetett, «csakis horvát-szlovén-cseh lehetett», mikor ez legföljebb cseh lehetne? No de mikép lehet egyáltalában a *kralь*

szó első írott följegyzésétől, illetőleg a legrégibb megőrzött írott följegyzésétől, tehát egy puszta véletlenségtől függővé tenni annak a kérdésnek az eldöntését, hogy a magyar szó a csehből, horvátból vagy akármilyen más szláv nyelvből eredt? Ha a szláv népek köröskörül, a csehek, horvátok, lengyelek, részben előbb, részben utóbb épen azt a nevet használják nemzeti királyaik elnevezésére, a mely a közös szláv névből hajtott (horv. *krâlj*, cs. *králj*, l. *król*), nem fekszik-e közel az a föltevés, hogy ez a név már előbb is, ha talán idegen királyokról is használva is, hasonló jelentéssel használatban volt a szláv nyelvekben, hogy a magyarok tehát akármilyen szláv néptől vehették át, ha csak az illető nép szava olyan alakú volt, hogy a magyarban belőle *király* lehetett. De M. épen azt tagadja, hogy a bolgár *kralъ*-ból a magyarban *király* lehetett volna. Hiába mutattam volna tehát arra rá, hogy a szó a Magyarországon lakó bolgárok nyelvében kétségtelenül meglehetett, minthogy a szó végig vonul a szláv nyelvekben, még pedig a lauziczi szerb alakot kivéve olyan változatokban, a melyek későbbi keletkezését vagy átvételét teljesen kizárják. Csak az gyanus előttem, hogy M. olyan gyenge okok fölsorolása után azt mondja, hogy az az ok, a mely egymaga végkép eldöntené a kérdést, t. i. a hangtani megfelelés lehetetlensége, még az addig fölsorolt okoknál is gyengébb. M. szóról-szóra ilyen sajátságos módon fogalmazza ezt az ellenvetést: «5. Utolsó pontul hangtani érvet is hozhatnék a *király* bolgár eredete ellen (bolg. rövid *a* = cseh-tót-szerb-horv. hosszú *á*, Arch. IV. 577, Leskien: Quantität 21. v. ö. alább), de ez keveset nyomna az 1., 2., 3., 4. alatt kifejtett érvek mellett.» 126. l. Hát én, őszintén megvallom, sehogy sem értem, hogy miért volna olyan könnyű súlyú ez az ellenvetés, ha ugyan igazi ellenvetés, mert ha a bolgár *a*-nak nem felelhet meg a magyarban *á* — én nagy apparatussal épen azt igyekeztem bebizonyítani, hogy neki mindig is az felel meg, l. *Nêskoljko zamêčanij* 31—67 = Izvêstija VII : 4 : 276. kk. — akkor a *király* semmikép sem lehet bolgár eredetű és e mellett a négy első pehelykönnyűségű ellenvetés még említést sem érdemel. De M.-nek nagy oka volt annyira szerénykedni ezzel az ellenvetéssel, mert az a tétel, hogy magyar *á* csakis hosszú szláv *á*-nak felelhet meg, semmikép sem bizonyítható be, egészen kétségtelen, hogy a szláv nyilt

a-nak, ha nem volt is hosszú*) a magyarban a régi átvételekben egészen rendesen *á* felel meg, nem pedig az *o* felé hangzó ajakgömbölyítéssel ejtett magyar *a*, a mely annyira eltér tőle hangszínezetben. M. maga kétségtelennek tartja, hogy a magyar *brát-barát* szláv eredetű, l. Jövevénysz. I : 2 : 230. és erőlködik, hogy azt szlovén-horvát eredetűnek mutassa ki, u. o. 233. l., de alig talált szlovén-horvát tájszólást vagy más szláv nyelvet, a melyben a *brat a*-ja hosszú volna. No de a *barát* tárgyalása jóval később jelent meg, hát ha addig M. talán megváltoztatta véleményét, azért sokkal tanulságosabb, ha arra hivatkozunk, a mi a Nyelvtudományi Közlemények ugyanabban a füzetében látott napvilágot, értem az *oláh* szó tárgyalását. Valóságos ironia, hogy ugyanannak a közleménynek a csattanója, utolsó bekezdése tökéletesen halomra dönti azt, a mit M. a *király* szó tárgyalása közben a 421. l. a bolgár *a* és magyar *á* viszonyáról mondott: «Az *oláh* szóban levő hosszúságot azonban nem tudom megmagyarázni. A szó jelentése alapján csakis szerb-horv.-bolgár eredetű lehet, ámde a bolgár nyelv nem ismer quantitásbeli különbségeket, a szerb-horvátban meg rövid az *a*. A megnyujtásból nem azt következtetem, hogy a bolgár *a* az átadáskor még hosszú volt, hanem a nyujtásnak a magyarban kellett megtörténnie. Útját-módját azonban nem tudom.» NyK. 32 : 448. De ez még semmi, mire ez a nyilatkozat a különlenyomatba került, az utolsó mondat «Útját-módját azonban nem tudom»

*) Azt, hogy a bolgárban talán még voltak hosszú hangzók, mikor a magyar nyelvre hatott, még sejtésképen sem merném állítani, annyira homályos még ez a kérdés (v. ö. Oblak, Arch. f. slav. Phil. 17 : 164. és Miletič, Ostbulg. 37.). Az közismert dolog, hogy eredetileg minden szláv *a* hosszú volt, de hosszú volt sok más hangzó is, a melyeknek a magyarban való tükrözése épen nem erősítene meg egy olyan föltevést, hogy az eredetileg hosszú hangzók a bolgárban még hosszúak lehettek volna a bolgár-magyar érintkezés korszakában. Az *a*-n kívül még csak az *é* helyén találunk következetesen hosszú hangzót a magyarban a régi átvételekben, de annak még a mai bolgárban is egészen sajátságos természete van, gyakran kettős hangzót találni helyében. Egészben véve ezek a kérdések, bármennyire közel érintik a szláv nyelveknek a magyar nyelvre gyakorolt legrégibb hatását, még nem tárgyalhatók úgy, hogy biztos eredményre juthatnánk, marad itt még munka, sok munka, a mely az összes szláv nyelvek hangsúlyozásával foglalkozó tudósokra vár.

eltűnt és helyébe ez került «s több bolgár eredetű szavunkban is az *a* megnyult»!! Jöv. I : 1 : 154.

Az eddigiekből nyilvánvaló, hogy én egészen másképp képzelem a *király* szó fölvételét, mint Melich. Először nem vétetem föl «az 1000. év táján» Sz.-Istvánnal, hanem előbb a magyar néppel. Maga a magyar nép édeskeveset törődött azzal, hogy «a cseheknél a X. században *kralъ*, *králj*, *král*-ok vannak, a horvátoknál a XI. században szintén *králj*-ok az államfők címei», már t. i. a régi okiratokban, föliratokban, hanem átvette a szót az új hazában talált szlávoktól, a kik kétségtelenül valamennyien *kralъ*-oknak hitták a királyokat még mielőtt maguknak koronázott fejedelmük lett volna, hiszen M. idézeteiből is kitűnik, hogy a szláv *kralъ* szó jóval régibb maguknál a horvát, cseh, szerb királyoknál, mert ha jól látom, M. osztozkodik a még mindig nagyon elterjedt balvéleményben, hogy a szláv szó Nagy Károly nevéből *Karl*-ból lett. M. ezt, igaz, nem mondja meg világosan, de a főhelyen, a 125. l. első és második sorában, az Archiv f. slav. Phil.-ból csakis olyan helyeket idéz (I. 407. és XV. 488.), a melyeken ez a fölfogás érvényesül, és ezek után pedig Vondrák nyelvtanára hivatkozik. Minthogy ez a sok tekintetben kitűnő nyelvtan legkésőbb, 1900-ban, jelent meg, csakis ebből írom ki az illető helyet annak föltüntetésére, hogy M.-nek mi lehet az álláspontja és egyúttal annak kimutatására is, hogy az a nehezen érthető balvélemény milyen szívósan tartja magát még tudományos művekben is. Vondrák azt mondja: «*kral'ъ*, böhm. *král*, poln. *król*, russ. *korolь*, aus Karl, dem Namen Karl des Grossen, wie schon Dobrovský angenommen hat» Altksl. Gram. 46. A magyar szó bolgár eredete természetesen a szláv szónak ilyen keletkezése mellett sem volna lehetetlenség, mihelyt a mi hazánkban bolgárok is laktak; de minthogy a **korl'ъ* alapra visszamutató szláv szavak, a szorb nyelvet kivéve, az összes szláv nyelvekben szakasztott ugyanazt az alakot mutatják, a melyet a szláv hangtörvények szerint várnunk kell, lehetetlen föltennünk, hogy e szó csak a VIII. század vége felé jutott volna bele az akkor már szétszórt szlávok nyelvébe, mert egy *korl'ъ*-féle szó csak egy jóval korábbi korszakban, közös fejlődés következtében, öltheti a délszláv nyelvekben és a cseh-tótban *kralъ* alakot, csak egy régibb korszakban érthető a lengyel *król* és orosz *korólь*

gen. *koroljá* keletkezése, a mely a legszebb összhangban áll az összes régi ilyen alakú szavak fejlődésével. Nevetséges, ha M. a szláv *kralь* keresztlevelét épenséggel a X. és XI. században hártyára vagy kőre*) írt emlékekben keresi, mikor maga azt hiszi, hogy Nagy Károly nevéből keletkezett s mikor mások igen nyomós okokkal kimutatták, hogy még ennél is régibb a név. M. könyve után Lorentz röviden és határozottan így formulázta ezt az egyetlenül lehetséges álláspontot: «Bei dieser Gelegenheit möchte ich noch auf einen recht alten Irrthum hinweisen, der immer noch ohne Widerspruch zu finden von neuem vorgetragen wird: ich meine die Herleitung des Wortes **korljь* «König» aus dem Namen Karl's des Grossen. Ist es schon an sich recht unwahrscheinlich, dass dies über alle slavischen Sprachen verbreitete Wort, das man getrost als Musterbeispiel für die Behandlung des urslav. *or* hinstellen kann, ein so spätes Lehnwort ist, so wird diese Annahme ganz unmöglich, wenn zur Zeit Karl's des Grossen die Metathetis schon vollzogen war. Und dass dies der Fall war, zeigen die oben angeführten wendischen Personennamen.» Arch. f. sl. Ph. 27 [1905]: 475. De már jóval M. könyvének megjelenése előtt összeállította Fortunatov a szó helyes megítéléséhez szükséges anyagot és le is vonta belőle a következményeket: «Zieht man in Betracht, dass das Wort *koróľь*, böhm. *král* u. s. w. auf Grund seiner Betonungsverhältnisse als ein gemeinslavischer Ausdruck in der Form *korlь* aufzufassen ist, wird man sich wenig geneigt fühlen, die Entlehnung des Wortes von dem Namen Karls des Grossen abzuleiten, obschon die Entlehnung aus dem Germanischen zugegeben werden muss. Die ols. [olv. oberlausitz. serb.] Form *kral* sehe auch ich als Entlehnung aus dem Böhmischen an.» Arch. 4 [1880]: 577.**) Ezek szerint tehát bolgár lehetne a

*) A horvát *krâlj* szót egy 1100-ból való kőföliratból mutatja be, de hogy a horvátoknak már 925 óta voltak királyai és hogy első királyukat bizonyosan azért nevezték épen *krâlj*-nak, mert a szó már azelőtt is hasonló jelentésben megvolt a nyelvben, azt említésre méltónak sem tartja.

**) M. ismerte Fortunatov czikkét, de csak annak igazolására idézi, hogy a bolgár rövid *a*-val szemben a cseh-tót-szerb-horv.-ban hosszú *a* áll, l. 126. l.

magyar szó még akkor is, ha a bolgár-magyar érintkezés tényleg, a mint M. fölteszi, a honfoglalás előtt való időbe teendő, mert hogy a bolgárban is megvolt, vagy nem bánom, meglehetett a *kralь* szó a legrégibb időben, az kétségtelen, hogy később egészen más környezetben, más politikai államalakulatok nyomása alatt elveszhetett, abból azt következtetni, hogy soha sem volt meg benne az a szó, a mely az összes szláv nyelvekben kimutatható, olyan önkényes eljárás, mintha valaki azért, mert a késem elveszett, azt állítaná, hogy soha sem volt. Azt állítani, hogy a szónak bolgár eredetűnek k e l l lennie, ép olyan badarság volna, mint azt állítani, hogy n e m l e h e t bolgár; hangtanilag a magyar *király* szó ép olyan jól lehetne horvát-szlovén-szerb-cseh-tót, mint bolgár. M. egészen önkényesen jár el, mikor hol a szerbet, hol a szlovént kihagyja és a mikor a tótot meg sem említi, a bolgárt pedig teljesen kizárja.

És a térkép? Térképet M. ezúttal nem is mer rajzolni, mert a bolgár *kralь* szót elvégre még sem hagyhatta volna el a térképről és úgy látszik, attól félt, hogy a laikus, mert hisz ezek a térképek egytől-egyig csakis arra vannak hivatva hatni, fönn találna azon akadni, azon meg a szónak az összes szláv nyelvekben való elterjedésén. De meg nem állhatta, hogy a térképet, a mely tudvalevő dolog szintén csak a szavak m a i, ránk nagyobbára teljesen közömbös elterjedését tüntetik föl, egy kis megjegyzéssel ne helyettesítse, a melynek egészen olyan dilettans íze van, mint összes térképeinek. Azt mondja ugyanis czikke végén: «Ha a szó eredeténél tisztán csak a mai nyelvek tanúságtételére hivatkozunk, akkor a bolgárt szintén ki kell zárnunk az átadók sorából. A szláv *kralь* szónál ugyanis hosszú *a* van a szerb-horvát-szlovén-cseh-tótban, ellenben rövid *a* van a bolgárban.» No hát így zárja ki a bolgárt — nem bánom, a XX. században bizonyára nem vettük át a szót se a bolgártól, sem mástól, különben is az ezen az alapon az ablakon kidobott bolgár nevetve vissza fog az ajtón keresztül jönni, l. 154. l. az *oláh* czikk végén.

14. Konkoly.

A magyar *konkoly* egy szláv кѫколь-nak felel meg, ennek pedig a bolgárban irodalmi helyesírás szerint ugyancsak кѫколь felelne meg, de minthogy az ѫ mai kiejtése semmiben sem különbözik a régi úgynevezett «erős», a mai nyelvben el nem tűnt ъ másának, a кѫколь és къколь írás tökéletesen ugyanazt jelenti: az irodalmi nyelv alapjául szolgáló északkeleti tájszólások kiejtése szerint *kękol*-nak a Conev-től centralisoknak nevezett tájszólásokban *kakol*-nak hangzik. Kimutatható a bolgárban mind a kettő és az is világos, hogy a szó széltiben el van terjedve, M. mégis mindenféle fogással azt süti ki, hogy a szó nem lehet bolgár és külön czímszónak választva egész czikket szentel neki abban a fejezetben, a melyről azt mondja: «Ebben a fejezetben néhány közkeletű s régi szavunkat akarom bemutatni, a melyek egyszerűen azért nem lehetnek bolgárok, mert a bolgár nyelvben sohasem voltak meg.» 85. l. Mégis a *konkoly* szó tárgyalását azzal kezdi: «Kétségtelen dolog, hogy a bolg. nyelvjárások egy részében a *konkoly*-nak *kъkólъ* a neve.» 127. l. De ennek is bizonyító erejét gyengíteni igyekszik, mikor a bolgár nyelvben való annyira fogyatékos jártassága mellett azt meri állítani, hogy ez «a bolgár nyelv egy kis részében járatos szó» u. o. és hogy «nem fordul elő a szó ma sem a maczedóniai bolgár nyelvjárásokban». 128. l. Hát M. mindezeket honnan tudja? Én szívesen lemondok az egész bolgárságban járatos кѫклица (kъklica) kicsinyítőre való hivatkozásról, ámbár kétségtelen, hogy ha a *kąkolъ* szó, a mint M. térképéről is leolvasható, közös szláv szó volt és megfelelői még ma is az összes szláv nyelvekben élnek még M. állítása szerint is, a bolgár nyelvet sem véve ki, az a кѫклица csakis egy régibb кѫколь helyét foglalhatta el, de e nélkül is ki lehet mutatni, hogy *kąkolъ* hű mása vagy él még ma is a bolgár nyelvterület igen nagy részében, vagy okvetetlenül élt régebben, él még a maczedóniai bolgár nyelvjárásokban is. Kezdjük az utóbbin, mert az elsőt már bizonyítani sem kell, ha kitűnik, hogy nemcsak a mai Bulgáriában ismerik a szót, hanem a maczedóniai bolgár nyelvjárásokban is. Matov a Sbornik Minist. IX. kötetében megjelent görög-bolgár tanulmányaiban *(Grъcko-bъlgarski studii)* ismétli

Miklosich nyomán, hogy a bolgár szó az újgörög nyelvbe hatolt; Miklosich a bolgárból csak a kicsinyítő *kъklica*-t ismerte akkor, Matov azonban említi, hogy Velesz (= Köprülü, Szkoplje-Üszkübtől délre) környékén a tőszót is ismerik *kakol* alakban, ámbár a kicsinyítő, *kaklica*, ott is gyakoribb.*)

Melich megtalálta «a Rylec-féle bolgár evangéliumfordításban és Miklosich Diction.-jában» a къколь alakot, a Veleszben született Matov szülőföldjéről, Maczedóniából, említ egy tökéletesen megfelelő *kakolь*-t (ób. ѫ-nak Veleszben *a* felel meg, l. Conev Kъm istor. 59. s k.) Gerov szótárában кѫколъ alakot jegyez föl, Miladinov német-bolgár szótárában Unkraut alatt egy ezzel azonos *kъkъlь*-t találunk (*kѫkolь-kъkolь*-ból a két egymásra következő hangzó kiegyenlítése következtében кѫкълъ—къкълъ lett v. ö. ób. голѫбь «galamb» mai bolg. *gъlъb*, ób. потонѫлъ «elmerült» mai b. *potъnъl*). Kell-e még ennél több bizonyíték, hogy a szó még most is a gyakrabban használt, továbbképzett *kъklica* mellett több helyen él, még pedig épenséggel nem kis területen, a mint ezt nemcsak a különféle helyeken való említése, hanem a szónak különféle, de azért közös eredetre visszavezethető alakváltozatai is mutatják. Ezek után bátran szemükbe nézhetünk most már M. végső következtetéseinek, a melyek ezúttal technikai okok miatt a térkép után állanak, a térkép után, a melyen nagyobb hitelesség kedveért a bolgár alakok közül épen a legfontosabb, a къколь hiányzik! «Az egész fejtegetésből, mondja M., már most azt vonom le, hogy a magy. *konkoly*-nak Cyrill és Method nyelvéhez semmi köze.» 130. l. Hát ezt készségesen aláírom, csak a rákövetkező okhatározó mondatot («mert itt a *konkoly*-nak *plěvelъ*, *zizanije* a neve») egy másikkal helyettesítem: «mert a magyar nyelvnek egyáltalában közvetetlenül nincs semmi köze Cyrill és Method, illetőleg Szaloniki nyelvéhez». «Valószínű, folytatja M., hogy a m. *konkoly*-nak más bolgár nyelvjáráshoz sincs semmi köze, mert itt a szó

*) [κόκκαλιν τοῦ σίτου — къклица, сърб. кукол]. Въ Велешко кáкол, но пóчесто кáклица. Kül. l. 49. l. A szögletes zárjelek közt álló rész Miklosich értekezéséből való (v. ö. Matov 33. l.). A szláv szónak az újgörögben való elterjedéséről és alakjairól nézd G. Meyer Neugr. Stud. II: 31. l.; érdekes az Epiruszból idézett κόγκολη «Art Unkraut im Getreide».

kъklica, *kъkal* s nagyon szórványos elterjedésű a *plěvelъ* helyett.» Itt is, valamint a térképen szó nélkül elsikkasztja a *kъkolь* alakot, a melyet pedig, nem tagadom ebbeli érdemét, nemcsak egy szótárban talált, hanem egy bibliafordításban is fölfedezett, a szerencsésen eltűntetett *kъkolь*-nak tökéletesen megfelelő maczedóniai *kakol*-t, valamint a *kъkol*-ból assimilatio következtében keletkezett *kъkъl* alakot nem ismeri, egy ezzel azonos *kъkál* alakot idéz ugyan, de nem érti*) és a helyett, hogy újabb bizonyítékot látna benne egy КЪКОЛЬ letezésére, ennek tagadására használja, így hát természetesen halomra dől minden. De a mi most következik, az még ebben a különös könyvben is ritkítja a párját: «Végül az is nyom valamit a bolgár eredet ellen, hogy a *konkoly* szó nincs meg az oláhban (ol. *neghină*, Cih. I. 177).» Tehát mert az oláhnak bátorsága volt megtartani egy ősrégi latinból származó szavát (l. Puşcariu Etym. Wtb. d. rum. Spr.), a bolgárnak nem lehetett КЪКОЛЬ szava! Hisz akkor akár azt lehetne az oláh szóból következtetni, hogy a bolgárnak egyáltalában nem volt szava a konkolyra, mert különben okvetetlenül átvette volna az oláh. És ha még ilyen dolog is «nyom valamit a bolgár eredet ellen», hogy meri M. a magyar *kereszt* szót bolgárnak tartani, hisz az oláh *cruce*-nak nevezi a keresztet! Ilyen göröngyös útakon jut végre a szerző a végső mondatig, a melyben kijelenti, hogy «A m. *konkoly* eredetére az a legvalószínűbb magyarázat, a mely dunántúli eredetűnek tartja a szót». Nekem egyelőre e semmivel sem bizonyított kijelentéshez nincs közöm, én elvégeztem a föladatomat azzal, hogy bebizonyítottam, hogy a szó megvan a bolgár nyelvben és hogy M. annyira nem ismeri a bolgár nyelvet, hogy a КЪКОЛЬ szó nem létezését egyebek közt egy épen belőle lett *kъkal* alakkal akarja bebizonyítani.

*) Duvernois a КЪКАЛЪ alak mellé helyes sejtéssel oda teszi azt, hogy (КЪКЪЛЪ helyett?). Ha ugyanis КЪКОЛЬ-ból assimilatio következtében КЪКЪЛ ill. КЪКЪЛ keletkezik, e helyett megint egyes helyeken, a hol csak a hangsúlyos ъ = ъ, a hangsúlytalan ъ ellenben а, КЪКАЛ ill. КЪКАЛ jelentkezik v. ö. Miletič Ostb. 161. l.

15. 16. Láncz-retesz.

Ez a két szó, mint rokonértelmű szó került össze; a *retesz* szó is lánczot jelentett valamikor. A *retesz* szónak mását csak az északi szláv nyelvekben találjuk, ott is csak a tót nyelv gömör nyelvjárásában olyan alakban *(retäz)*, a melyből nehézség nélkül megmagyarázhatjuk a magyar szót.

A *láncz* szó, igaz, csak a déli szláv nyelvekben található (a rutén *lanc* nyilván vagy magyar, vagy oláh), de a kérdés végleges megoldását megnehezíti az a körülmény, hogy az északi nyelvekben egy bővebb, továbbképezett (?) alakot találunk. Addig, míg e két tökéletesen egyjelentésű szócsoport kiinduló pontja és egymáshoz való viszonya nincs tisztázva, a magyar szó származásáról, legalább a szláv nyelvekben található adatok alapján, nem mondhatunk semmi biztosat. Hogy mennyire bonyolult a kérdés, az kiviláglik abból, hogy Budmani, a horvát akadémia nagy szótárának tudós szerkesztője, nem tud magán másképen segíteni, minthogy azt a szláv szót, a melyből M. a magyar szót magyarázza — magyar eredetűnek mondja! Budmani így okoskodik: «Van egy ősszláv *lanьcugъ* v. *lanьcuhъ* alak, v. ö. ószl. *lanьcugъ*, *lancьcuhъ*, or. *lancug*, kisor. *lancug*, *lancuch*, cs. *lancuch*, l. *łańcuch*, sőt litv. *lencugas;* de a mi szavunk aligha nem a magyar *láncz*-ból való, valamint a bolg. *lanъc* [!], újszlov. *lanec*, kisor. *lanc* és oláh *lanț*.» Nagyon föltűnő, hogy a horvát szerbben csak a XVII. század óta ismeretes a *lánac* szó, föltűnő az is, hogy Bellosztenecz és Jambressich nem írják a szót **lanec*-nak, hanem *làncz-* ill. *lancz*-nak, pedig hát Bellosztenecz és Jambressich is a régi -ьць képzős szavak nominativusát *-ecz*-czel szokták írni: azt írja p. o., hogy *lonëcz*, *mlinecz*, *piánecz*, *venëcz*, *znánecz* stb. stb., puszta *cz*-vel írt nominativus nála csak elvétve található. J. horvát indexét végig néztem és *lancz*-féle írást csak még kétszer*) találtam, 162 *ecz*-es írás mellett.**) Nagyon különös,

*) *Skvorcz* sturnus (a szó egyes számban ritkán fordul elő, mert a «seregély» seregben szokott megjelenni, tehát rendesen *skvorczi*-ról van csak szó) és az idegenből került *norcz* stultus — ép úgy Bellosztenecznél is; *harcz* «harcz» és *s'áncz* «sáncz» nem tartoznak ide, mert a *cz* itt nem képzős elem, a két szó mindenestől idegen.

**) A következetes *-ecz*-es írás mellett föltűnik a magában álló *ma-*

hogy M., miután helyesen elmondta, hogy a szerbség csak egy kis része ismeri a szót, még pedig csakis a mi szomszédságunkban élő: «*što*-terület (szerb): *lânac* (Vuk megjegyzi, hogy csak «u vojvodstvu» járatos)», 135. l., nyomban rá azt mondja: «A bolgárban a szerbséggel érintkező területen egy adatban *lanec* is előfordul (Duvernois), de ez szerb eredetű szó». Hisz Vuk tanusága szerint a bolgárral határos szerbség nem is ismeri a *lânac* szót! Conev egyenesen tagadja, hogy a bolgárban volna egy ilyen szó, «das Wort ist nicht bulgarisch», írja nekem, Gerov nagy szótárában nem is találjuk, Duvernois is csak egy Bécsben kiadott kalendáriomban találta egyszer, de ennek a kalendáriomnak a nyelve nem ment idegen befolyástól: «Im *Létostruj* gibt es viele Ausdrücke, die dem Serb. oder dem Böhm. entl. sind», mondja róla Conev. C. különben szintén szerbnek tartja, de mesterséges úton átvett, a népnyelv előtt ismeretlen kifejezésnek. M. egészen önkényesen bélyegzi ezt a tisztán az irodalomban egyszer előforduló bolgár *lanec*-et «a szerbséggel érintkező területen» élő kifejezéssé, de ha már annak mondta és a szerb nyelvből átvettnek jelentette ki, ezt a térképbe rajzolt, nagyon kétes értékű adatokkal is kisérlette igazolni: így került Boszniába és Belgrád alá egy hangsúlyában is hibás és mindenképen gyanus *lânac* és Bolgária észak-nyugati részébe egy Bécsben, valószínűleg idegen hatás alatt, egy kalendáriomba írt *lanec?*

Ha a magyar szóról még azt sem tudjuk, egyáltalában szláv eredetű-e, elesik természetesen nemcsak M. állítása, hogy «a magyar szó szlov.-horvát eredetűnek bizonyul», hanem meddő annak mérlegelése is, hogy nem lehet-e esetleg bolgár eredetű; ezért, de nem azért, mivel a magyar *á* bolgár *a*-nak meg nem felelhetne, a mint M. itt újra állitja,*) v. ö. a *király* czikket, hogy annál több visszavonnia valója legyen az *oláh* szó tárgyalása közben, a hol, a mint már hallottuk, azt fogjuk olvasni, hogy «több bolgár eredetű szavunkban is az *a* megnyult», 154. l.

garacz asinus *a*-jával, a mely jelzi, hogy a szó a *što*-nyelvjárásból való; Belloszтenecz is így írja.

*) «A m. hosszú *á* különben sem magyarázható meg egy nyelvből, a mely a quantitásbeli különbségeket nem ismeri.» 135. l.

17. Kútya.

Ez a szegény szó eltévedt, mert a betűsorrend szerint a *konkoly* és *láncz* között volna helye, észszerű csoportosításnál pedig nem lett volna szabad ezt a szót a *megye* és *ragya* szótól elszakítani, de egyáltalában miért kellett a szerzőnek annyi garral annyi nyitott ajtót betörnie, mikor ő egyszerűen hivatkozhatott volna arra, hogy én bebizonyítottam már, hogy *kútya, gatya, parittya, megye, ragya* nem lehetnek bolgárok, mert a bolgárban *ty* helyén *št*-t, *gy* helyén *žd*-t találunk (v. ö. *megye* és *mesgye, ragya* és *rozsda!*) l. *A szláv szók a m. ny.-ben* 16. l. Ennek még egy más jótékony hatása is lett volna, M. az olvasóban nem keltette volna azt a mindenképen téves hitet, hogy én minden szláv jövevényszavunkat a bolgárból magyarázom, és azt a még tévesebb hitet, mintha talán M. mutatta volna ki először, hogy a jövevényszavak közt «átvételi rétegek» különböztethetők meg, v. ö. 179. l. az utolsó mondatot. M.-nek amúgy is még kétszer lesz alkalma e szavakról szólani, a hangtani részben és az összes szláv jövevényszavak betűrendes fölsorolásánál, ott megmondhatja nekünk majd azt is, hogy a *kútya* más nyelvből való-e, mint a nyelvemlékekben szintén található, a szerb *kûća*-nak sokkal jobban megfelelő *kuttya*, és megmondja nekünk nyilván azt is, hogy a megfelelő bolgár *kąšta* szónak a magyarban valóban **kanšta*, **kašta* felelne-è meg, vagy hogy ezt talán — sajtóhibának szabad tekintenünk?!

18. Medencze.

Az egyetlen nyomós ok, a mely miatt a magyar *medencze* szót nem lehetne egészen simán egy bolgár szóból kimagyarázni, az, hogy a bolgár szó első tagjában valamikor olyan *e* hang hangzott, a melynek a magyarban rendesen hosszú *é* felel meg, a többi mind üres szószaporítás. Mert ha M. azt mondja, hogy «A m. *medenczé*-nek megfelelő jelentésű és hangtestű szót hiába keresünk a bolgárban; a fordítások is, a mai elterjedése is a szónak azt vallották, hogy a *medencze* nem bolgár eredetű», l. 139. l., akkor ehhez sok szó fér. Igaz, hogy a magyar *medencze* valamikor nálunk mosdó-edényt is jelentett és hogy ezt a bolgár ma nem így nevezi, hanem egy törökből vett *legen*-t használ

annak nevéül csakúgy, mint a szerb *(legen, legjen, lejen)**) de hogy a bolgárban még ma, tehát több mint 1000 évvel később, mint mikor M. a magyar-bolgár érintkezést fölteszi, van olyan szó, a mely még bámulatosan közel áll a magyar szóhoz mind «jelentés»-ben, mind «hangtest»-ben, azt semmilyen csűrés-csavarással nem lehet eltagadni. A *mêd* «réz» szóból képzett *mêden, mêdna, mêdno* «rézből való» melléknévből egy főnév hajtott, a mely ma rézedényt, rézüstöt jelent; alakja egy kicsit eltér ugyan attól a *mêdьnica*-tól, a melynek a magyar *medencze* megfelelhetne, mert nem nőnemű, hanem hímnemű a bolgár szó *(mednik)*, de minthogy a hímnemű *-nik* és nőnemű *-nica* végű szavak a többesben egyaránt *-nici*-be végződnek és minthogy a többi szláv nyelvek arra vallanak, hogy az illető főnév régente nőnemű volt, épen nem lehetetlen, hogy a *mêdnik* csak egy újabb, a régi *mêdьnica-mêdnica* helyét kiszorító elvonás egy kétféle módon érthető *mêdnici* többesből. Hisz a bolgár nyelvben a többes alak máskor is átalakította az egyes számú alakot, a régi *zajec* helyét így foglalta el az egészen különös *zajek*, mert a *zajci*, illetőleg a régibb *zajeci* a bolgár hangtörvények szerint ép olyan jól lehetett volna egy *zajek*, mint egy *zajec* többese. Egy ilyen bolgár **mêdnica* föltevésére jogosít a szláv nyelvek összhangzó tanusága: kisor. *midnicja* Waschbecken; l. *miednica* Waschbecken, Becken; Barbierbecken; ó-cs. *mědĕnice* [a régibb *-ca* a csehben mindig *ce*-vé vált] «das Giessbecken, Hand-Fussbecken «Brandl Gloss. v. ö. Gebauer Slovník staročeský; tót *medenica* «mosdótál», horv. *medenica* pelvis, pollubrum, de jogosít a régi oláh *medelniţa* «Becken» is, a mely egészen szabályosan megfelel egy bolgár **mêdĕnica*-nak, a mint mindenki meggyőződhetik Tiktin Rom. Elementarb-jából, 58. l., vagy még jobban annak Studien z. rom. Phil. című kitűnő értekezéséből, 16. és 18. l. Az az oláh szó jelentésére és régi használatára egészen sajátságos világosságot vet a belőle képezett *medelnicer* tisztségnév «dapifer; qui principi infundit aquam ad lavandas manus, l. Engel Geschichte d. Moldau u. Wal. 109., 112. (ezt Miklosich die slav. El. im Rom. cz. értekezéséből idézem). Minthogy az óbolgárban *mêdь*

*) Csak félreértésen alapul, ha M. azt hiszi, hogy a szerb tepsiben *(tepsija)* mosakodik, l. 139. l. 5. sz.

«réz»-ből, *mêdьnъ* és *mêdênъ* melléknév képződik, l. Meillet Études sur l'étym. et le vocabulaire du vieux slave 437. l., a melléknévből képezett főnév lehetett **mêdьnica* is, **mêdênica* is, amaz talán él még a *mêdnici* többesben, a mely nagyon is lehet, hogy nem a most használt *mêdnikъ*-ből keletkezett, hanem egy ettől kitúrt nőnemű **mêdnica*-ból, emezt megőrizték a régi oláh emlékek *medelniţa* alakban szakasztott abban a jelentésben, a melyben a *mêdьnica-mêdênica* szó csaknem az összes szláv nyelvekben most vagy régebben kimutatható és a mely egyúttal a régi magyar emlékekből is ismeretes.

A bolgár nyelvet a magyar szó magyarázatánál olyan czímen kizárni, a melyen M. azt teszi, az egyenesen vaskalaposság; erre az egyetlen komoly ok csakis az első szótagban a bolgárban hangzott *ê* lehet, döntő oknak én ezt sem tartom, mivel én úgy vagyok meggyőződve, hogy a kétségtelenül bolgár eredetű *mostoha* szónak régibb **mástoha*-ból kellett lennie, l. Nyr. 32 : 264—268 és Nêskoljko Zamêč. 65, és hogy hasonló módon **médencze*-ből is lehetett volna *medencze*, de ezt nem akarom M.-chel szemben vitatni, csak ismétlem, hogy ő nem fogta meg a dolgot az igazi végén és sokat beszél egészen fölösleges dolgokról és jóformán semmit sem arról, a mi egyedül döntheti el a kérdést. Hogy mennyire fölületesen bánik a hangtani kérdésekkel, a melyek fejtegetése nélkül itt nincs boldogulás, mutatja az a pár szó, a melylyel a tót nyelvet kizárja a versenyből: «a tótból nem való a szó, mert itt *ď* a hang *e* előtt», 139. l. Igaz, hozzáteszi még azt is, hogy «másrészt a szónak nagyobb a jelentésköre», de ez igen könnyű ellenvetés volna, mert a «rézfazék» jelentést ő csakis egy bibliafordításból veszi, nem az életből, a hangtani ok említése pedig egyenesen megdöbbent attól az embertől, a ki a *retesz* szót 7 lappal előbb a gömörmegyei *retäz*-ből magyarázta (a köztótban a szó *reťaz*), mert ugyanabban a gömörmegyei tótságban, mely akkor jó volt neki egy magyar szó magyarázatára, ilyen esetekben tiszta és nem jesült hang hallatszik, tehát *d* és nem *ď*!!

19. Megye és mesgye.

Csak az egész könyv pongyola szerkesztésén múlik, hogy «közkeletű magyar szavak, a melyek nem lehetnek bolgárok»

fölírás alatt (l. 85. l.) egyebek közt a «*Megye* és *mesgye*» czímszókat is olvassuk, hisz a *mesgye* M. szerint is «csakis bolgár» lehet. Nekünk tehát a *mesgyé*-hez itt semmi közünk, a czímben meg épen nincs mit keresnie, a *megyé*-vel pedig gyorsan végezhetünk, hisz azt már rég tudjuk, hogy nem lehet bolgár, én is nem egyszer rámutattam arra a történeti háttérre, a mely mögött sejthető, hogy az olyan fontos intézmény, mint a megye horvátszerb nevet visel, l. p. o. *A szláv szók a m. ny.-ben*, 16. k. M. a történeti hátteret, igaz, eltolja egy kicsit; míg én inkább a szerbekhez közeledő horvátokra gondoltam, ő inkább a szlovénekhez szító területre gondol, «hazai szlovén-horvát eredetűnek» tartja a szót, l. 141. l., a mi összefügg egy egészen sajátságos elméletével, a melyet reménylem, valamikor külön ki fog fejteni, a mire azután én is behatóan ki fogom fejteni nézetemet. Itt kár volna ilyen finomabb részletekkel foglalkoznunk, hiszen maga M. könyvének e részében rendesen megelégszik azzal, hogy a maga módja szerint kimutatja, hogy ez vagy az a szó nem bolgár. A *megyé*-vel tehát végeztünk volna, a *mesgyé*-hez pedig amúgy sincs közünk. Igen ám, de M. gondoskodik róla, hogy könyvének még olyan részeit se olvassuk fönnakadás nélkül, a melyek voltakép nem is tartoznak bele. Ilyen meglepetést szerez nekünk itt a *mesgye* szó tárgyalásánál, a mely nélkül pompásan ellehetnénk, de a melyet szó nélkül nem hagyhatunk, ha már egyszer megvan. M. fölhasználja ugyanis ezt az alkalmat, hogy egy teljesen téves elméletét kifejtse. M. csakis félig megértett tényekből kiindulva, így kezdi: «Az óbolg. *mežda:* confinium *-jā*-tövű főnév, hangzani tehát *mežďa*-nak hangzik, s a magyar kiejtés ezt hűen visszatükrözi.» 140. l. Ebből csak annyi igaz, hogy a bolgár *mežda* régi **mediā*-n alapul, hogy a *mežda* ennélfogva eredetileg *mežďa*-nak hangzott, de hogy az el nem vitatható *mežda* kiejtés mikor keletkezett és már a legrégibb időben vidékek szerint mennyire elterjedt, azt a szónak az eredete nem döntheti el, az azonban világos, mint a nap, hogy a magyar csakis *mežda* alakot és nem *mežďa*-t hallott és vett át. M. ezt tagadja és roppant gyenge okkal támogatja azt a nézetét, hogy a bolgár szó, a melyet átvettünk, még *mežďa*-nak hangzott: «Kitűnik ez ejtés abból, folytatja a fönt idézett okoskodást, hogy az óbolg. межда genitivusa межда.» Ez csak azt mutatja,

hogy M.-nek fogalma sincs a szláv nyelvek életéről: *meždę*-nek csak azért hangzik a genitivus, mert valaha *mežďa*-nak hangzott a nominativus, ha a nominativusban soha sem hangzott volna jés *ď*, akkor a genitivus úgy képződött volna, mint p. o. *pravьda* igazságból, a melynek gen.-a *pravьdy*. A míg a *mežda ď*-vel hangzott, bizonyosan genitivusa is *meždę*-nek hangzott, a mikor később *mežďa*-ból *mežda* lett, a genitivusban is a régi *meždę*-ből *meždę* lett, *meždę* és nem, a mint M. talán várta volna **meždy*, mert a beszélő nem a nyelvtan szerint ragozott tiszta és jés tövű szavakat, hanem a régi, ha mindjárt már el is tűnt hangtani alapon keletkezett alakokat számtalanszor megtartotta, a mint erre a szláv nyelvek történetéből ezerszámra hozhatunk föl példát. *Meždę* tehát világért sem bizonyítja, hogy a *mežda* szót egy bizonyos korszakban így vagy úgy ejtették, az tisztán csak azt bizonyítja, hogy nem ejtették mindig tiszta *d*-vel. Egészen helytelen tehát az a következtetés, a melyet M. a *meždę* genitivusból levon: «Az átadó bolgár nyelvjárásban tehát a szó *mežďa*-nak hangzott, s a m. *mesgye*-beli *gy* nem a magyarban vált az *e* hatása alatt előbb *d*-ból *gy*-vé.» Dehogy is nem, ezt már mi mégis csak jobban tudhatjuk, mint a világ összes szlavistái, ha mindjárt nem is sejtenők, hogy az óbolgár *mežda medjā*-ból keletkezett és hogy genitivusa *mezdę*. Tudhatta volna ezt M. is, mert ő maga idézett ugyanazon a lapon egy 1430-ban kelt följegyzést, a mely így szól: «*mesde*, alio nomine *mege*.»*) Ha a bolgár szó, a mely a mai *mesgye* szavunkban él, valóban *mežďa*-nak hangzott és ha a magyar szó kezdettől fogva *gy*-vel hangzott, úgy mint a *megye* szavunk, miért írják amazt *d*-vel, a mi nem volt a *gy* hang jelzője, emezt pedig *g*-vel? és miért írják az állítólag kezdettől fogva *gy*-vel ejtett *mesgye* szót a régi időben következetesen *d*-vel (az OklSz.-ban 21-szer, az első gy-és írás 1596-ból való! — Tinódi a *mesgyécske* helyén még azt írja, hogy *mesdecke* NySz.)? és miért nem írják a *megye* szót soha

*) Én egy orosz nyelven sz 1902. év vége felé megjelent értekezésemben ezt apróra kifejtettem, l. Nêskoljko Zamêčanij 9—11. l. = Izvêstija VII : 4 : 254. kk., és M.-nek módja lett volna tévedését legalább az 1905-ben megjelent második részben a hibák lajstromában kiigazítani.

sem *d*-vel, hanem mindig *g*-vel, illetőleg *gy*-vel (az OklSz.-ban egy rakás *mege-megye* írás található, közbe csak kétszer találunk *Megeag* helyett egy és ugyanazon a helyen *Medyag* írást, a mely azonban nem bizonyít semmit, mert itt sem tiszta *d*, hanem *dy* jelzi a *gy* hangot)? Miért nem írják a két szóban az állítólag azonos hangot még akkor sem egyaránt, ha egymás mellett emlegetik, mint a M.-től is említett és fönt idézett helyen, vagy mint az OklSz.-ban a *megye* czikkben 1426/1486 alatt olvasható mondatban: Per vnum terminum wlgo *Mezde* alio nomine *Megye* vocatum? Ha a NySz. idézete pontos, a *mezsde* alak még a XVII. században sem veszett ki egészen az irodalmi nyelvből: Sok gyermekek az élet *mesde* kövén, ottan mindgyárt az életre való bé-jövetelekkor meg-halnak (Mad: BHal. 65), és mint tájszó még ma is él Háromszék vármegyében! Hol marad, kérdi csodálkozva az olvasó, az annyira földicsért «históriai ismeret alapossága», l. 85. l., ha a szerző olyan elméleteket állít föl, a melyek a magyar nyelvtörténet közismert tényeibe ütköznek? Az olvasó nyugodt lehet, ezt az elméletet nem kell olyan erősen támadni, összeesik az magától, mint a kártyavár. Hisz ugyanaz a M., a ki a 140. lapon azt állítja, hogy a b. *meżda*, mert **medi̯ā*-ból keletkezett és mert genitivusa régebben *meżdę* volt, máskép mint *d* nem hangozhatott, az a 145. lapon mind erről, tényről és elméletről, mélységesen hallgat, mikor a **rъdi̯ā*-ból lett bolgár *rъžda*-val szemben a magyarban *rozsdá*-t és nem **rozsgyát* talál, pedig a *rъžda žd*-je csakúgy keletkezett *di̯*-ből, e szó genitivusa csakúgy hangzik *rъždę*-nek, minden körülmény hajszálnyira ugyanaz és még ha a magyar nyelvtörténet nem bizonyítaná is olyan ékesen, hogy a bolgár межда-t bizony *mezsdá*-nak hallották a magyarok és eleinte a *mesgye* helyett *mezsdá*-t később, jó sokáig pedig *mezsdé*-t mondtak, akkor is vállalkoznám arra, hogy fényesen bebizonyítom, hogy de bizony olyan bolgár ejtés hatott a magyar nyelvre, a melyben a *di̯*-ből lett *žd* elvesztette már a jés hangzását *(rъžda > rozsda!)*, valamint elvesztette a *ti̯*-ből lett *št* is jésítését, mert nem mondjuk azt, hogy **mostyoha*, hanem *mostoha* (*< maśteha*), a mit a hasonló módon keletkezett bolgár *pešть* mása, a *pest (Pest)* is bizonyít.

20. 21. Moly, ragya, rozsda.

Ennek a csaknem nevetséges csoportosításnak már is annyi hasznát vettük (hisz így czáfolta le a *rozsda* szó a *mesgye* szó fejtegetését, mikor az olvasónak még élénk emlékezetében volt), hogy nem akarjuk megbolygatni. M. azért házasította össze a molyt meg a rozsdát, mert a bibliában egy helyen együtt találta, ő pedig kutatásainál mindig a bibliából indul ki; meg is örült ennek a leletnek, így legalább sikerült neki a *ragya-rozsda*-t a vele rokon *megye-mesgye* szópár tőszomszédságába hozni, a mi az ő czélszerűtlen betűrendes csoportosításánál nem ment volna olyan simán.

Fogjuk meg előbb a *moly*-t és hogy ez gyorsabban menjen, kezdjük mindjárt a térképen: «Az ide mellékelt térkép, mondja a szerző, mutatja, hogy a *moly*-t a bolgárban ma nem híják *molъ*-nak, hanem *molec*-nek, s ebből a magyar *moly* képzése miatt nem való, régen sem hítták *molъ*-nak, mert régi szövegekben *tьlja* áll. Így tehát bár a *molъ* közszláv szó, mivel a bolgárban sem ma, sem a multban nem hítták *molъ*-nak a «tinea»t, hanem *tьlja*- vagy *molec*-nek, a m. *moly* nem is lehet bolgár eredetű.» 144. l. Bizonyosan a nemszlavista is fejcsóválva fogja olvasni ezt az okoskodást és csodálkozva fogja nézni azt a térképet, a melyről neki kötelessége azt leolvasni, hogy a *moly* szó nem lehet bolgár: a merre csak néz, csupa olyan *moly*-féle állatocska röpköd: or. *molъ*, l. *mol*, cseh-tót *mol*, szlov.-horv.-szb. *molj*; bizonyosan paraszteszével is föléri, hogy a bolgár *molec* nem lehet más, mint «*molъ* közszláv szó»-ból való továbbképzés, mert hisz a szerb *molj* is, a mire átrepül Boszniából Szerbiába, olyasvalamivé vedlik át, mert szb. *moljac* és l. *molec*, azt sejti a nemszlavista is, azonos képzés. Tehát nyilvánvaló, hogy *molъ* volt a bolgárban is, a *molec* [kicsinyítő, a mely hű mása a szerb *moljac*-nak] csak később szoríthatta ki, újabb képzés. Bámulatos, hogy ez a nemszlavista mennyire helyesebben ítél, mint M., a ki pedig szereti magát szlavistának vallani. M. azt mondja, a bolgárban a molyt «régen sem hítták *molъ*-nak, mert a régi szövegekben *tьlja* áll.» Ezen igazán már csak kaczagni lehet: A *molъ* M. állítása szerint is «közszláv szó», a bolgárban ma kicsinyítőt használnak helyette, *molec*-nek híjják, sőt annak

hítták — már 1840-ben is, de ez a *molec* nem lehet talán csak később a bolgár nyelv fejlődésén belül *molъ*-ból képezett kicsinyítő, mert a moly neve régebben — *tьlja* volt! Azt hiszem, ilyen alapon egyáltalában nem lehet a nyelvek életéről vitatkozni, azért egyszerűen szembehelyezem M. állításával a magam állítását, akár elméleti játéknak tartja azt, akár nem, hogy a bolgárban igenis meg kellett valamikor annak a «közszláv» *molъ*-nak lennie, ezért tehát bátran tarthatnók a magyar szót bolgárnak. Hogy valóban bolgár-e, az már egészen más kérdés, a melyre én még a legszerényebb véleményt sem merem koczkáztatni, sőt őszintén megvallom, hogy föltűnik nekem a magyar szóban a várt *a* helyett (v. ö. *bobъ* > *bab*, *golъ* > *galy*, *podmolъ*: *padmaly* stb., stb.) benne hangzó *o*, a mely, ha talán magyar hangtani viszonyokból ki nem magyarázható, arra vallana, hogy a *moly* szó nem tartozott a szláv jövevényszavak legrégibb, bolgár eredetű rétegéhez. De ha a magyar nyelvész talán ezt a nehézséget el is tudná hárítani, megmaradna még mindig az a tény, hogy a merre csak nézünk, minden szláv nyelvben olyan neve van a *moly*-nak, hogy belőle a magyarban akár később is *moly* lehetett volna, a *moly* tehát az épen nem ritka szavak közé tartozik, a melyek határt vetnek a mult titkaiba való nagyon is mély behatolásunknak, hiába — a nyelvész sem hallja, hogy a fű mikép nő!

Áttérek a *ragya-rozsda* szópárra, a melylyel, ha minden rendben volna, nem is kellene foglalkoznom, olyannyira első pillanatra világos, hogy a viszony itt ugyanolyan, mint a *megye-mesgye* párnál: a *rozsda* bolgár eredetű és nem is lehet más, a *ragya* pedig az én véleményem szerint horvát-szerb, M. véleménye szerint kerülhetett egy olyan szlovén tájszólásból is, a hol minden *j* helyén *gy* hallatszik, a hol tehát a szlovén *rja-erja* helyett *gy*-és alak járja. Igen ám, csakhogy e két szó tárgyalása két lapot foglal el, két lapon pedig nagyon sok furcsaságot el lehet mondani, és a szerző itt is élt az alkalommal. Hogy olyanról is esik itt szó, a mi épen nem tartozik a dologra, arról én nem tehetek, a szerző eszejárására annyira jellemző az egész fejtegetés, hogy nem térhetek ki előle. M. a *ragya-rozsda* szó tárgyalása közben szükségét látja annak, hogy az óbolgár *črъv* jelentéséről is elmélkedjék. A szláv *črъv* kétségtelenül a

legérdekesebb szláv szavak egyike, a szó eredetileg valami férgecske-félét jelentett, de e mellett az általános jelentés mellett korán jelentkezik egy specialis is: a szó már a közös szlávságban egy tetű-fajtát is jelent, a coccus polonicus-t, a melyből már akkor vörös festéket készítettek; ennek emlékéül az összes szláv nyelvekben egy belőle képezett melléknév vöröset, pirosat jelent, és a mi ennél is érdekesebb, egy pár nyelvben még ma is a június vagy július (vagy mind a kettő) nemzeti elnevezése arra emlékeztet bennünket, hogy valamikor e hónapokban gyűjtötték a festék készítésére használt tetűket. E mellett azonban soha sem veszett el a szó eredeti jelentése, ellenkezőleg épen a specialis jelentés halt ki a változott viszonyok alatt. Az óbolgár *črьvь* szót σκώληξ vermis, illetőleg σής tinea-val szokás fordítani, de a szó igazi jelentése csakis a kapcsolatból tűnik ki, mintha p. o. egy bolgár forrásból folyt 1073-ban írt orosz szerkesztésű egyházi szláv nyelvemlékben azt olvassuk: *aky črьvь vъ drêvê, tako že mužja pogubitь zena zlodêicja*, «a mint a szú a fában, úgy teszi tönkre a gonosz asszony a férfit». A mai bolgár *červь* és származékait (Gerov *červjak* alatt sorolja föl a használt alakokat) Gerov és Duvernois is (l. *červej* alatt) az orosz *červь*, *červjak* szavakkal magyarázzák, ezt pedig a szótárak a német «Wurm»-mal fordítják, de a sok példából megint különféle árnyéklatot lehet kiolvasni, ezek közül csak egyet említek: *Vsêko drьvo si ima červeja da go jade* Duv. (v. ö. Gerov-nál a csaknem azonos mondatot *červjak* a.) «minden fának megvan a maga szúja (bogara, férge), hogy egye». A szerb *crv* szót Vuk így magyarázza: «1. Wurm. 2. Holzwurm», de jelenthet a szó mindenféle kukaczot, férgecskét, a mint ez a horvát akadémia nagy szótárából kitűnik; körülbelül ugyanaz áll a szlovén *črv*-re «in der Erde, im Holz, im Fleisch, im Obst usw. sich vofindender Insectenlarve»; a cseh *červ* «Wurm, Made, junge Bienenbrut», a tót *červ* «féreg, pondró, moly»; a lengyel *czerw* «Made, Wurm», *czerw* drzewny «Holzwurm», *czerw* żytny «Kornwurm»; a szorb *čerḿ* «Wurm, Made.» Ha most már akár a régi egyházi szláv források, akár az élő szláv nyelvek összehangzó vallomását tartjuk szem előtt, nem szabad egy előttünk homályos hely magyarázatánál másból, mint az említett alapjelentésből kiindulni és csak ha a hely így semmilyen értelmet nem ad, kereshetünk

más, kielégítő magyarázatot, a mely azonban, ha egyetlenegy szláv nyelv használatával sem erősíthető, merő föltevés marad. M. a legrégibb bibliafordításban a Máté ev.-ban (VI. 19. és 20.) kétszer találja a *črьvь i tьlja* kapcsolatot és ámbár ennek legközelebb fekvő, sőt egyetlen lehetséges fordítása «féreg és rozsda» és ez tökéletesen meg is felel a görög »σὴς καὶ βρῶσις»-nak, erőszakot tesz a világos tényeken és azt állítja, hogy *tьlja* itt molyot jelent, a *črьvь* pedig — r o z s d á t, és hogy a görögben bizonyosan valamikor βρῶσις καὶ σής volt a sorrend, valamint a latinban is azt olvassuk, hogy *aerugo et tinea*. Neki nem az a döntő, hogy mit jelent az előttünk az összes szláv nyelvekből jól ismert *črьvь* régi és új forrásokban egyaránt száz meg száz egészen világos kapcsolatban, ő erőszakos magyarázatát arra alapítja, hogy az élő szláv nyelvekben alig tükröződő *tьlja* — e g y helyen (Luk. XII. 33.) valóban molyt jelent és nem veszi észre, hogy a «moly» és «rozsda» jelentés e szó alapjelentéséből könnyen kimagyarázható,*) míg a *črьvь* szónál más jelentésnek még nyoma sem fedezhető föl, mint a fönt említett. De M. ezért nem jön zavarba, «Az óbolg.-ban, azt mondja, a *črъvь* = vermis, de a *črьvь* = «rozsda» jelentés is kimagyarázható (v. ö. óbolg. *črъvlenъ* = veres, lat. rubigo = rozsda és az óbolg. *rъžda*, a mely «vörös» színt jelentő szóval függ össze»), 145. l. Tehát a szláv *rъzsda* «rozsda» eredete szerint valami vörösséget jelent, egy *črьvь* «féreg»-ből (a coccus polonicus-ból) valaha vörös festéket csináltak — a *črьvlenъ* melléknév azért jelent «vörös»-et — ergo: a *črьvь* — rozsdát jelent! Quod erat demonstrandum.

Az ilyen teljesen fölösleges és a szóban levő kérdést egy tapodtat sem előbbre vivő hozzávetések helyett M. okosabban tette volna, ha egy kicsit világosabban fejti ki, hogy a magyar *ragya* voltakép mikép ölthetett olyan alakot, a mely mégsem igen érthető, ha *ergya* alakból indulunk ki, a melyből, ha jól értem, a szerző valamikor évek mulva meg fogja nekünk a *ragyá*-t magyarázni. E helyett azonban egy találós mesével végzi czikkét:

*) A *tьlja* eredeti jelentése φθορά corruptio, a belőle származó *tьliti* azt jelenti hogy διαφθείρειν corrumpere és a görög σὴς καὶ βρῶσις ἀφανίζει, lat. *tinea et erosio* [sic! a britt bibliatársaság szövegében] *corrumpit* helyén a Zographos-ev. ezt olvassuk: *črъvь i tьlja tьlitъ*!

«Ide való jelenség, mikor a m. *ország*-ból a délszláv nyelvek *rusag*-ot csinálnak (v. ö. *Orsava* = *Rušava* Lipszky, Repert., lásd részletesen a hangtanban) stb.» A szerző még azt sem árulja el, a szláv nyelvekben keletkezett talán egy **regya* alak, vagy a hangátvetés talán a magyarban ment végbe?? Szóval annyi fölösleges szószaporítás után az egyetlen valóban fontos, érdekes és új kérdésre nem ad feleletet, hanem éveken át abban a rettegésben tart, hátha ebből megint valami egészen különös dolog sül ki.

22. Olasz, oláh.

Ha M. nem rakott volna össze tarka mozaikot, hanem összefoglaló képet adott volna arról, hogy mi mindent hoztak tisztába már ő előtte, és csak kiegészítette volna ezt a képet, az *olasz-oláh* szópárt is abban az előzetes áttekintésben intézhette volna el, vagy legalább is érinthette volna a már ismert dolgok közt, elmondhatta volna, hogy szemben a bolgár egyes-számú *vlahъ*-ból lett *oláh* szóval Asbóth az *olasz* (régi *olaszi*) szót a horvát többesszámú *vlȁsi*-ból magyarázta, Njêsk-zamêč. 48. l. Izvêst. VII. (1902) : 4 : 293. Nem tagadom mindazonáltal, hogy M. e czikkben, ámbár a betűrendes elhelyezésénél fogva és az előzmények elhallgatása miatt hiányzik benne a kellő perspectiva, sok hasznos anyagot hordott össze, de épen az első, fontosabb része, a mely az *olasz*-ról szól, olyan zűrzavaros, hogy abból ugyan senki ki nem okosodik, a ki nem volt már előbb is tisztában a kérdéssel. A magyar *olasz* ugyanis egy olaszt jelentő *vlah* szónak egészen rendesen képezett *vlasi* többes nominativusából keletkezett, de ezt az alakot M. eleinte meg sem említi a több mint három nyomtatott lapot megtöltő tárgyalásában, úgyhogy a figyelmes olvasó méltán kérdezheti, mi jogon rajzolja bele a térképbe, ha nincs meg sehol. És ha ez a *vlasi* úgy van ide belerajzolva, hogy *vl* Varazsd megyébe, *a* a Muraközbe, *si* pedig Zala megye keleti sarkába kerül, hogy az Isten szerelmeért lehet erre azt mondani, hogy «Az ide mellékelt térkép világosan bizonyítja, hogy a m. *olasz* szó nyugatról, a szlovénból került bele nyelvünkbe»? 150. l. Miért nem a horvátból, hisz a szerző határozottan mondja, hogy a horvátoknál is *vlah*-nak hítták valamikor az olaszokat és hogy Zágrábban még ma

is *vlaška ulica*-nak hínak egy utczát, a hová a tatárdúlás után olaszok telepedtek le, 149. k. l. Igen ám, csakhogy a szerző itt és máshol a be nem avatottak ámítására játszik a «szlovén» szóval, mert a zágrábi *vlaška ulica* tárgyalását úgy kezdi: E pontnál jegyzem meg, hogy a mai *kaj*-horv. nyelvjárásban, a melynek neve egykor szlovén volt, szintén *vlah* volt az «olasz», 149. l. Hát igen, ha tudományos terminusként a «szlovén» szó neki kaj-horvátot is jelenthet, akkor nincs semmi kifogásom az ellen, hogy a màgyar *olasz* szó «a szlovénból» került, hisz az, akkor, és erre vall a térkép is, csupán csak annak az ismétlése, a mit én is mondtam, hogy a magyar szó a horvátoktól került hozzánk, de tudományos fejtegetésekben nem valami kívánatos a terminusoknak olyan időből választani, mikor a horvát kaj-nyelvjárást szlovénnek hítták, a szlovént pedig még nem hítták szlovénnek! M. letárgyalja ezután az *oláh* szót is, térképet ad erről is, a mely fényesen mutatja, hogy ilyen térképről semmit sem lehet megtudni, mert a magyar *oláh* e szerint akár a horvát-szerbből is kerülhetett volna, a melyből pedig hangtani okoknál fogva igenis nem kerülhetett, a mi ki is tűnt volna, ha *vlȁh*-nak írta volna és nem *vlah*-nak ezt az alakot. Mikor ezen is túlestünk, megtudjuk végre, hogy a *vlah* rendes többese *vlasi* volt és hogy ebből való a magyar *olasz*. Csakhogy az olvasó, a ki eddig sehogy sem tudta megérteni, hogy *vlah*-nak *vlahi**) többeséből mikép lehet *olasz*-t csinálni, itt is, a tárgyalás hatodik lapján, csakúgy mellékesen értesül arról a fontos körülményről, hogy a *vlah* szó régi többese *vlasi* volt, és különben is, ha véletlenül nem szlavista, a kétkedés martalékává lesz, mert mit is mond a szerző e helyen? «A m. szóban levő *sz* a többesszámi *vlasi*, vagy *Vlasko*, *vlaskí*-ből magyarázható e szerint a szót nem a nom. alakban vettük át.» 153. l. Tehát a magyar *olasz sz*-e nem minden kétséget kizáró módon a «többesszámi» *vlasi*-ból való, a melyről azt sem mondja meg M., hogy hányadán is vagyunk vele, sőt a melynek igazi ter-

*) A hazai szlovénben az analogia hatása következtében az a régi *vlasi* alak elveszett, *vlah*-nak a többese tehát *vlahi* és M. az *olasz* szó fejtegetésében csakis ezt az új alakot említi, a melyből a magyar szó kialakulását lehetetlen megérteni.

mészetét egy ügyetlen kifejezése alkalmas teljes homályba borítani, mert ott kullog a mondat végén az a titokzatos kijelentés, hogy «e szerint a szót nem a nom. alakban vettük át.» Hát a *vlasi* talán nem nominativus?! Az bizony, a *vlah*-nak egészen szabályos régi többes nominativusa, a mely a szerbeknél, a kiknél a *vlah* igaz oláht és nem olaszt jelent, tehát más román nép jelzésére szolgál, még ma is kivétel nélkül *vlàsi*-nak hangzik. De hisz M. azt mondja, hogy a magyar *sz* «a többesszámi *vlasi* vagy *Vlasko*, *vlaskí*-ből magyarázható». Hogyhogy? A magyar miképp halászhatta ki a *Vlasko* «Olaszország» és *vlaskí* «olasz, italienisch»-ból épen csak az *sz*-et, a nélkül, hogy az illető szavakat magukat átvette volna, hisz ilyen hanghalászatról még M. sem beszélt eddig, pedig sok-sok furcsaságot találtunk már könyvében. No meg, ha akár a nemszlavista is utána néz és csak egy kicsit éles a szeme, azt sütheti ki, hogy az a *Vlasko* és *vlaskí*, a melyekből M. ki akarja vele az *olasz* szavunkban hangzó *sz*-t halásztatni, erre teljesen alkalmatlanok, mert a *vlaskí*, a mint M. adataiból is, de különben is könnyen megállapítható tót, az *olasz* pedig «szlovénból» való. A *Vlasko* «Olaszország», igaz, M. idézetei szerint lehetne elvégre hazai szlovén is, de csak — a papiroson, mert a hazai szlovén források, a mint a nemszlavista is észrevehette már, magyar helyesírást használnak, a hazai szlovén *Vlasko* tehát nem is hangzik *sz*-szel, hanem *s*-sel! E szerint a szlovén *Vlasko*-ra gondolni sem szabad, hanem csakis a cseh *sz*-szel ejtett *Vlasko*-ra, és M.-nek már magában véve is elég furcsa állítása most tűnik ki csak igazi furcsaságában, e szerint a magyar «szlovénból került» *olasz* szó *sz*-e vagy egy, nem tudni milyen nyelvű, mert egyáltalában nem igazolt «többesszámi» *vlasi*-ból való, vagy a magyarok azt a tót *vlaskí*, vagy a cseh *Vlasko*-ból halászták ki!

Nem tartom sokkal sikerültebbnek azt a részt sem, a melyben M. az *olasz-oláh* szó kezdetéről szól. M. ugyanis, miután egy pár tapasztalati, meglehetősen tarka tényre támaszkodva és a kérdés hangphysiologiai részét egészen mellőzve azt állapította meg, hogy «a *v r* + vocalis előtt *o*-nak hangzik néhány szerb-horvát szóban», 154. l., egy pár sorral alább így folytatja: «Azt hiszem, ide tartozik az *U*lászló: *V*ladiszlav esete is; a m. *olasz*-beli *o* tehát szláv nyelvjárási sajátság...; a bolgár-

ban ez a sajátság nincs meg.» Ebben mindenféle össze-vissza van hányva. Először a szerző említ egyetlenegy adatot, a melyben «a fiumei horvátban» *vr-* helyén *or-* áll, azután olyan adatokat említ, mint a milyen a horvátországi *Vrbovec* helyén álló magyar *Orbóc*, végre a horvát-szerb rövid *a*-val ejtett *Vlàdislav*-ból egyáltalában ki sem magyarázható *Ulászló* névre hivatkozik és úgy tesz, mintha most már ezzel az *olasz* szó *ol-* kezdete olyan kétségtelenül horvát-szerb sajátságnak volna kimutatva, hogy nemcsak a — szlovén eredetű *olasz* szó kezdetének magyarázatára alkalmas, hanem hogy ezen az ingatag alapon nagyobbat is merhetünk: «Az *oláh* szó eredetibb alakja *valáh* volt, a mint a moldvai csángók ma is mondják; ebből a *valáh*-ból lett az *olasz* hatása alatt *oláh*»! 154. l. Hát én azt hiszem, hogy az *oláh* szó, a melyet M. is velem egyetemben bolgár eredetűnek tart, magából a bolgárból is megmagyarázható kevésbbé erőszakos módon. Igaz, M. azt mondja, hogy a bolgár kiejtésből a szó elején álló *vl-* csoportnak *ol*-lá való válását ki nem lehet magyarázni («a bolgárban ez a sajátság nincs meg»), de ennek bebizonyítására mindössze arra hivatkozik, hogy Cankof a szistovi nyelvjáráson fölépült gyakorlati nyelvtana erről nem tesz említést, a mi bizonyításnak ugyancsak siralmas bizonyítás, hisz horvát-szerb nyelvtant, Cankof bolgár nyelvtanánál jóval tudományosabbat, ismer-e, a melyben a horvát-szerb nyelv a M.-től is csak mindössze egy adattal bizonyított hangtani sajátság meg volna említve? Én azt hiszem, megértjük a *vlahъ: oláh* viszonyát egészen jól, ha csak fölteszszük, hogy a bolgár szóban bilabialis *u̯* hallatszott, a bilabialis *u̯* nyomát pedig ki lehet, különösen *r*, de *l* előtt is, még ma is mutatni a bolgár nyelvjárásokban. Miletič Das Ostbulgarische czímű nagy művében egy nyelvjárásban így mutatja be ezt a jelenséget: «2. *u̯* und *u* aus *v* haben sich im Anlaut Entwickelt. Diese Erscheinung ist besonders in der Umgebung von Šumen un Razgrad verbreitet: *u̯ratà*, *Uràca* (Vraca), *uračanskö* (Sad.); *ťà sẹ uràštą* (Hъrs.); *ěnnò urèmé* (Č.); u̯rèmenì sạ (ib.); nau̯rèli sạ (Vres.); *učèra* und *ufčèra*, *utòrnik*; *Ulìko* = Velìko (B'al).» 89. l. Elvétve ez a jelenség bizonyosan másutt is található, v. ö. Miletič i. m. 174. l., a hol a Kotel, Elena és Dr'anovo-ban beszélt tájszólás leírásában a 10. p. a. ezt említi: «Consonantisches *u̯* statt *v* notierte ich

mir in der Form *ụòł*, pl. *ułòve* (Kot.); in Dr'anovo dagegen: vułòvi», de a kutatók figyelmét Miletič előtt, úgy látszik, kikerülte a *v* kiejtésében észlelhető e finom különbség, legalább Conev a bolgár népnyelv tanulmányozására 3 évvel előbb kiadott programmban (Programa za izučvane bolgarskitê narodni govori. 1900) még nem hija föl a gyűjtők figyelmét rá.

Még csak ezután következik, ugyancsak a 154. l., az *oláh* czikk csattanója, a melyről már a *király* alatt és a *láncz* alatt újra szó volt, annak kijelentése, hogy a bolgár *a*-nak a magyarban igenis megfelelhet *á*, a mit M. még a 126. és 135. lapon kereken tagadott.

23. Otromba.

Az *otromba* szó eredetéről itt tudtommal először esik szó. Beszéltek ugyan eddig is arról, hogy az óbolgár *trąba*-nak *otromba* felel meg, Melich maga is czélzott már egyszer erre, de ő is, a mint a Nyelvőr XI. kötetére való hivatkozásból kitetszik, csakis Miklosich téves összeállítását ismételte, a ki egy, az ilyen dolgokban épenséggel meg nem bízható, Dankovszkyból idézett magyar *otromba* «Elephantenrüssel»-t magyaráz *trąba*ból, tehát Melich is nem az igazi húsból és vérből való *otromba* melléknévről szólt akkor, l. NyK. 26 : 374 és 27 : 124. De most erről szól és határozottan érdemül róható neki föl, hogy megjelölte azt az utat, a melyen ez a melléknév igenis egy *trąba* főnévből fejlődhetett, főnévből valamint p. o. a magyar *bolond*, *gonosz*, *garázda* melléknevek is szláv főnevekből lettek. M. ugyanis rámutat arra, hogy az élő szláv nyelvekben az ób. *trąba* «trombita, cső» másaiban, illetőleg ezek származékaiban megtaláljuk a mi *otromba* jelentésnek csiráit. A cseh nyelvben a megfelelő szó, a *trouba*, azt jelenti, hogy 1. Trompete; 2. Röhre, Rohr; 3. *t. plátna* eine Webe Leinwand; 4. T ö l p e l. A tótból Škultéty József értesítéséből ismeri M. a «Tölpel»-nek megfelelő *ty trúba sprostá* kifejezést, de megtalálhatta volna a szót a Mičátek-féle tót-orosz szótárában is ebben az értelemben: *trúba* «truba; *g l u p e c*». A horvát ča-nyelvjárásból a szerző a *trúbe* gen. *trùbeta* kicsinyítőt említi «homo ingenii hebetis, tompa elméjű» és két abból képezett melléknevet: *trùbast* imbecillus, *trubìlast* sub-

stultus. A szlovén nyelvből is idéz egyetmást, a mi közel jár ehhez: *trobelják* der thor, *trobílo:* ein thörichter schwätzer. Ezenkívül még csak az «orosz tolvajnyelv»-ből idéz egy *trubá* «bolondság, esztelenség» szót, de a becsületes orosz nyelvben is találunk egy ide vonható használatot: «einer, der alles ausposaunt». M., nem tagadom, érthetővé tette ezzel a magyar *otromba* melléknévnek a *trąba* főnévből való keletkezését a jelentésfejlődés szempontjából, — a hangtani megfelelés tekintetében eddig sem lehetett ez összeállítás ellen kifogást tenni — de kicsit merész az a következtetése, a melyet a fölhozottakból levon: «A m. *otromba* kétségtelenül az óbolg. nyelvemlékek «trombita» jelentésű *trąba* szavával függ össze; a jelentés alapján azonban azt kell mondanunk, hogy a szó nem lehet bolgár eredetű, hanem csak horvát-szlovén-tót.» 155. l. Mi a bolgár nyelvet olyan kevéssé ismerjük, hogy azt bajos megmondani, hogy a *trъba* szó olyan jelentésben nem használatos akár ma is, mint mondjuk p. o. a tót *trúba*, azt meg, hogy a régi időben nem használták-e így, épenséggel nincs módunk megállapítani, mert a hagyomány roppant hiányos. Nem jellemző-e, hogy M., a ki állítólag gyermekkora óta beszél tótul, maga nem ismeri a tót szónak azt a használatát sem az életből, sem szótárból, ámbár Mičáteknál megvan, csak Škultéty szíves értesítéséből, és mégis azt meri állítani, hogy a bolgár nyelvben n e m l e h e t a szónak ilyen használata, de lehet — az «orosz tolvajnyelv»-ben. A *trąba*, azt nem tagadja M. sem, jól ismert szó az óbolgárban, valamint a mai bolgárban, jelentése a bolgárban egészben véve tökéletesen megfelel a többi szláv nyelvekben is mutatkozó jelentésnek: trombita, cső, henger. A magyar *otromba* jelentése abból magyarázható, hogy több szláv nyelvben a trombita jelentésű szót fecsegő, ostoba emberre is használják; meglehetős bátorság kell most már ahhoz, hogy egy ember egy szláv nyelvről, a melyet maga olyan kevéssé ismer, mint M. a bolgárt, melynek multja, igaz, egyrészt fényesen meg van világítva, de másrészt annál mélyebb homálylyal van borítva, azt állítsa, hogy l e h e t e t l e n, hogy abban is egy otromba emberre azt mondhatták volna valaha, hogy: oh te trombita! Hogy ma mondják-e, nem tudom, a szerb nyelvről sem tudom, de azt tudom, hogy e fogalomra a szerb is, a bolgár is nagy előszeretettel használja a török

budala szót, úgyhogy nem volna épen csoda, ha egy régibb kifejezés e mellett feledésbe ment volna.

Térkép e czikk mellett nincs, értem is miért: a térkép csak azt bizonyítaná, hogy az összes szláv nyelveken végigvonul a szó, a kérdés tehát csak az, hogy a «trombita» átvitt értelemben való használata is már régi-e, közös-e, a mi nekem épen nem látszik lehetetlennek. Hogy a magyar szó legrégibb szláv jövevényszavaink közül való, azt hangalakja is mutatja, az *otromba* szó csak akkor kerülhetett a mi nyelvünkbe, a mikor az átadó nyelvben a nasalis hangzók még el nem tűntek!

24. Palócz.

Rég ismert és többször ismételt állítás, hogy a magyar *palócz* szó keletkezhetett egy szláv **plavьcь*-ból; ez a **plavьcь* maga pedig lehet egy *plavъ* «fakó» melléknévből képezett főnév, a mely «fakó, szőke ember»-t jelentene. Az óbolgár *plavъ*-nak az oroszban *polovъ* felel meg (v. ö. *gradъ: gorodъ*), a többes **plavьci*-nak az oroszban *polovci*, újabb időben *polovcy* felel meg, ez pedig a régi forrásokban a kúnok neve. Miklosich ellenvetésére, hogy a kúnok nem voltak szőkék, M. azt jegyzi meg, hogy a *polovcy* lehetett egy a fekete *(kara)* kúnok-kal szemben a törökben «fehér» *(ak)*, vagy még inkább «sárga» *(sary)* jelzővel illetett törzs nevének a fordítása. «Hogy e törzs kún volt-e, s a később jövő «fekete kún»-ra a régibb *sary* (esetleg *ak*) kún vagy más nem kún törzs orosz *polovcy* neve egyszerűen áttolódott-e, eldönteni nem lehet.» 160. l. «Az orosz kifejezés, mondja a szerző később, elterjedt a többi északi szláv nyelvben megfelelő szláv nyelvi alakban.» 161. l. E szerint, ha «a cseh Dalimil krónika a mi kúnjainkat *plavci*-nak nevezi», l. 156. l., ebben orosz hatást kell keresnünk, ép úgy, mint abban, hogy egy lengyel kútfőben *plavci*-t olvasunk: contigit autem non longe post hoc *Plaucos* qui Alemanice *Balwen: Blawen* dicuntur innumerabiles convenire; «a helyes lengyel alak *płowci* volna», u. o. A kúnoknak a XIV. századbeli Dalimil-féle krónikában előforduló *plavci* elnevezését szerzőnk o r o s z szónak tartja, a mely csak alkalmazkodott a cseh hangtörvényekhez, fejtegetéseiben mégis ez az igazi archimedesi pont, a mint a következő szóról-szóra idézett helyből kitűnik: «A csehben *plavci* csak-

ugyan előfordul. Megvolt azonban a szó a tótban is, s ezt a még ma is meglevő tót vezetéknevek bizonyítják. A tótok közt laknak olyan magyar családok, a melyeknek *Plavec* a vezetéknevük. Így Szarvason van egy magyar család, a mely magát *Plavecz*-nek írja. Lehetséges, hogy Detrekővár = t. *Plaweckÿ*-Zámek neve is ide tartozik, s eredetileg *kún* várat jelent. Ebből a cseh-tót *plavec*, *plavci*-ból szabályosan keletkezett a *palócz*.» 160. k. l. És most nézzük mindenek előtt a térképet, a melyet a szerző itt változatosság kedveért táblának nevez. («Nálunk a szó tót eredetű, a mint az e táblából is látható.») Dél felé, a hol a szlovének, horvátok, szerbek, bolgárok laknak — egy nagy pusztaságot találunk, északkeletre az orosz emlékek kúnjai vonják magukra figyelmünket, a kiknek nevét nem tudni mikép ejtették, de mivel egy orosz tudós M. előtt ezt a rég k i h a l t nevet mindig az első szótagon hangsúlyozta, a név itt is így van hangsúlyozva: pólovcy; a lengyelek területén ott díszlik a *płowci* alak, a mely még csillagot sem tűzött a mellére (**płowci*) annak jelzésére, hogy «a helyes lengyel alak *płowci* v o l n a», l. 156. l.; Prága alatt *plavci*-t olvasunk, a mit az összefüggésből következtetve nem szabad másnak vennünk, mint a Dalimil-krónikában orosz hatás alatt a kúnok nevéül használt kifejezésnek; de mindennek a koronája ott tündöklik a magyar *palócz* fölött a tótok földjén a *plavczi*, az a *plavczi*, a melyből, ha igaz, a magyar *palócz* is való! Ha valaki el nem olvasta a szöveget és csak a térképet nézi, soha életében ki nem találja, hogy ez a *plavczi* mi az isten csodája lehet, tót szó nem lehet, az nyilvánvaló, mert *cz*-vel van írva, ez pedig sajtóhiba nem lehet, mert a szó nincs szedve, hanem beleírva a térképbe. Igen ám, de «Szarvason van egy magyar család, a mely magát *Plavecz*-nek írja», és e szarvasi magyar család nevéből képezett M. — egy tót többesszámot és minthogy térképecskéinek a tudományhoz amúgy sincs semmi közük, beleírta a térképbe! De még ha ki is vetköztetjük a *plavczi*-t ebből a farsangi ruhából, ha meg is engedjük, hogy egy Szarvason élő magyar családnak *Plavecz* nevéből valamelyes valószínűséggel lehet egy tót *plavec* szóra következtetni, akkor is még nagy, igen nagy kérdés, vajjon ez a *plavec* kapcsolatba hozható-e a kúnok — o r o s z nevével, mert hisz a lengyel és cseh forrásokban elvétve használt kifejezés M.

meggyőződése szerint az oroszból elterjedt név. De talán nincs is olyan égető szükségünk a Szarvason élő *Plavecz* családra, mert a *plavec* szót megtaláljuk a tót szótárakban is, igaz, nem jelent kúnt, hanem — h a j ó s t ! ! Hogy élő szó-e a tót nyelvben, az már más kérdés, de hogy az a cseh nyelvben, abban kételkedni nem lehet; de a cseh *plavec*, igaz, fakó, kesely lovat is jelent és ebben a jelentésben valóban a *plavъ* fakó melléknévből képezett főnév, csakhogy ennek a megállapításához nem kellett volna olyan rettenetes vargabetűt csinálni, kezdve az oroszországi *kara*, *sary*, illetőleg *ak* kúnoktól és végezve egy Szarvason lakó magyar családon. Hisz hogy melléknévből akár szint, akármilyen más tulajdonságot jelentő melléknévből minden szláv nyelvben képződnek eredetileg ьсь-en végződő főnevek rakásszámra, az tudvalevő dolog, hogy a *plavъ* melléknévből is könnyen képződhetett bármilyen szláv nyelvben egy **plavьcь* főnév, a mely szőke embert, fakó állatot jelenthetett, azt olyan embernek, a kinek csak egy csepp fogalma van a szláv nyelvekről, be sem kell bizonyítani, amúgy is elhiszi. Ha az oroszok a kúnt azért nevezték *polovecz*-nek, mivel török nevében *sary* jelzője volt, annál jobb, ha nem azért nevezték, az sem baj, a jelenség így is, úgy is elég világos, hiszen a cseh *plavec* «ein Falber» mellett ott van a szlovén *plâvec* «weiszer Ochs», a melyet bemutat maga M. is, ott a szerb *plàvac*, a melyet M. csak hangsúlya kedveért említ, de a melynek j e l e n t é s e még sokkal inkább érdekelte volna az olvasót: 1. Mannsname. 2. ein Pferdename, nomen equo indi solitum. 3. (U. Srijemu) der Bimsstein, l. Vuk szótárát. Hát ezek miért nincsenek belerajzolva a térképbe? talán kevésbbé biztos, hogy a *plavъ*-ból képezett szavak, mint a Szarvason élő *Plavecz* nevű magyar család neve? És miért nem lehetett volna a bolgárban is valamikor egy ilyen **plavьcь*-*plavec* képzés? hisz a bolgárban is képződnek a melléknevekből ilyen főnevek: *slêp* vak: *slêpec* vak ember, *star* öreg: *starec* öreg ember, *mrъtъv* mortuus: *mrъtvec* homo mortuus, *bêlъ* fehér: *bêlec* (Gerov) világi ember (szemben a feketébe öltözött papsággal) stb. M. tiltakozása, hogy a *palócz* «a bolgárból való nem lehet, mert itt sem *plavec*, sem pedig *plavъ* melléknév nincs», 160. l., nem sokat nyomna a latban, még ha igaz is volna, hogy a *plavъ* szó nincs meg a bolgárban, mert hisz

maga mondja, hogy megvan az óbolgárban, különben is akár csak az ő nála idézett adatokból is kétségtelen, hogy közös szláv szóval van dolgunk, de meg is van a mai bolgárban, a miről engem nemcsak Miletič barátom biztosít, de a mint mindenki maga is meggyőződhetik a bolgár szótárakból (l. Gerov szótárát, Miladinovfét *falb* a., Marcoffét *fauve* a.), csak a belőle képezett főnév nem mutatható ki. Az én meggyőződésem szerint azonban ezt is bátran föltehetjük, valamint föltehetjük, hogy ez a képzés megvolt valamikor — a tót nyelvben is, mert hiszen, hogy ott nincs meg *plavý*-ból képezett **plavec*, azt maga M. mondja, pedig ő azt még nálamnál is jobban tudhatja. Föltevések nélkül, «elméleti játék» nélkül, a mint M. mondaná, még a *palócz* szó «tót» eredetét sem lehet bebizonyítani, miért volna épen csak nekem megtiltva valamit föltenni, a mi annyira közel fekszik, annyira valószínű! Szó sincs róla, a palóczok neve l e h e t bolgár is. és ha bolgárok laktak Magyarországon, mikor őseink ide beköltöztek, ez a föltevés tárgyi nehézségekbe sem ütközik. Hangtani nehézségekről meg szó sem lehet, hisz a kiinduló pont akkor egészen azonos volna a M.-től választottal. Igaz, hogy különben a hangtani kérdések dolgában itt sem érthetek egyet a szerzővel, sem el nem hiszem neki, hogy az orosz *polovcy*-ból tisztán a hangfejlődés miatt nem lehetett volna a magyarban *palócz*, ha mindjárt az orosz szónak a hangsúlya az első szótagra esett is, a mi épen nem bizonyos és a mit a szerző egészen különös módon bizonyítgat, 160. l., sem nem tartom valószínűnek, hogy a palócz **plócz*-on keresztül lett volna **plavьcь*-ból, hanem azt hiszem, hogy egyszerűbb, ha fölteszszük, hogy a fejlődéssor nagy vonásokban ábrázolva körülbelül ez volt: **plávcz* > **pláucz* > **plá^{u}cz* > **palá^{u}cz* > *palócz*; de ezekre a kérdésekre majd amúgy is rákerül a sor, ha M. tüzetesebben kifejti a hangtani fejlődésről nézetét.

25. Poroszló.

M. megállapítja egészen helyesen, hogy a *poroszló*nak régebben más jelentése volt, mint ma: «A *poroszló*, mondja, a bíró segédjének, első sorban a tényt tanusító hiteles személynek a neve volt.» 162. l. Ez a régibb jelentés «a XIV. század elején a magyar jogéletből végkép eltűnik», és «a mi emlékeinkben a

XIV., XV. században a *poroszló* az ítélet végrehajtója», u. o. Az ember azt hinné, hogy M. most már az átadó szláv nyelvben szavunknak csak régibb, valószínűleg eredetibb jelentését fogja keresni, és engem őszintén megvallva meglepett, mikor nála azt olvastam: «Az átadó szláv nyelvben a *pristav*-nak jogi műkifejezésnek kell lennie, s meg kell lennie a magyarban levő mindkét jelentésének», u. o. Olyan logika nincs, a melylyel ezt a tételt igazolni lehetne, de szerencsére a tények erősebbek, mint a szerző logikája, és így nagyjában hozzájárulhatunk ahhoz az eredményhez, a melyhez jut, hozzá legalább odáig, a hol így foglalja össze: «A bosnyák-horvát-dalm. *pristav* tehát szóról-szóra egyezik a m. *poroszló* jelentéseivel is, a mi *poroszló*-nk itt is ugyanolyan jogi műkifejezés és semmivel sem több, mint a magyar, s ezért a mi *poroszló*-nk e nyelvek valamelyikéből való.» 167. l. Az az állítás, hogy a magyar *poroszló* talán nem egy közönséges *pristav* alakból való, sőt hogy maga «a *pristav* is egy horv.-szlov. *prstav*-ból való lesz», igazán csak akkor ítélhető majd meg kellően, ha a szerző egész nagy összefüggésükben fejti ki előttünk a hangtani kérdéseket.

26. Szamár.

M. először összehányja mind a szláv bibliát, hogy nem talál-e benne *szamár* szavunkhoz hasonló kifejezést, e meddő munka után, a melyről nekünk részletes jelentést tesz, szóról-szóra*) így folytatja: «A bibliafordításokban nem találunk a mi *szamár* szavunkhoz hasonló szót; megvan azonban más népi szövegekben. A hazai szlovén nyelvű népies iratokban *somár* = szamár. A magyarországi szlovének és az osztrák szlovének egy részénél az «asinus» tényleg *somár;* a tótban és a hazai kisor.-ban szintén *somár* = szamár, megvan a *somár* a morva-cseh dialectusokban is, míg a csehben a *soumar* általában «teherhordó»-t, első sorban persze «szamarat» jelent.**) Térképen fel-

*) Csak az idézett források megjelölését mellőzöm, az az idézet, a mely legjobban érdekelne, a Nyelvőrből vett, hibás.

**) Ez egy kis ferdítés, olyan ferdítés, mintha valaki azt állítaná, hogy Németországban a teherhordó állat — többnyire szamár. A cseh *soumar* közvetetlenül a németből való, v. ö. ófn. *soumâri*, az pedig annyit jelent, mint a mai német *Saumtier*.

tüntetve a szó elterjedését látjuk, hogy a magyar nyelvet körülvevő nyelvek mind használják a *somár* szót, s így az átvétel e nyelvek valamelyikéből való, s nem közvetetlen olasz eredetű. A magyar és szláv nyelvi «asinus»-t jelentő szó eredete eléggé ismeretes. Itt csak azt jegyzem meg, hogy a *szamár* nevével Európát Olaszország ismertette meg.» 169. k. l. Erre jön azután a nagy meglepetés: «Eddigi fejtegetésemben én a *szamár* szót szláv átvételnek bizonyítottam, s azt vitattam, hogy e szláv nyelv nem lehet bolgár.» Hogy nem lehet bolgár, azt készségesen elismerem, de ha tűvé teszem is ezt az idézetekkel együttvéve mindössze 20 sorból álló fejtegetést, sehol a bizonyítás még legkisebb kísérletének a nyomát sem birom benne fölfedezni. A *szamár* név utolsó sorban kétségtelenül az olasz *somáro*-ra vezetendő vissza, de a közvetetlenül az olaszokkal érintkező szlávok nem ismerik a *somar* elnevezést, nem ismeri a szlovének délnyugati része, nem ismeri a horvát-szerb. De nem ismerik az északon élő szlávok sem, mihelyt a magyarokkal közvetetlenül nem érintkeznek, már a csehek sem ismerik, mert a cseh *soumar* nem az olasz *somáro*-ból lett, nem is jelent szamarat, de igenis ismerik a tótok Magyarországon és az onnan Morvaországba került tót telepek; az oroszok előtt merően ismeretlen a szó, csak épen a hazai kisoroszok ismerik. Vajjon mi következik mind ebből, akár élő szóval elmondják, tollal leírják, vagy térképre rajzolják? Hát ebből alig következhetik más, minthogy a hazai szlovén *szomár*, meg a tót *somár*, valamint a mi ruténjeink *somár* szava egytől-egyig — magyar, maga a magyar szó pedig kétségtelenül olasz.

27. Túr.

A *túr* szó nem bolgár, aláírom; a *túr* a hazai szlovénektől került hozzánk, ezt is aláírom, ha a magyar szó szláv. Hogy igen régi egyházi szláv nyelvű forrásban találunk egy *tvorъ* szót ide illő értelemben, az, nem tagadom, a mellett szól, hogy a szó a szlovénben régi és nem a magyarból átvett, a mi akár hangtani okoknál, akár «a szónak ... földrajzi elterjedése» miatt nagyon, de nagyon is lehetséges volna.

28. Varsa.

Nincs az a nyelvész, ha nem konyít is a szláv nyelvekhez, a ki M. térképéről első pillantásra le ne olvasná, hogy a szláv nyelvekben egy a magyar *varsá*-nak szorosan megfelelő szónak meg kellett lennie már a közös korszakban, hisz még ma is mindenfelé, a merre csak járunk, úgy híják: orosz *verša*, lengy. *wiersza*, cseh *vršě*, tót *vŕška*, szlov. *verša*, horvát-szerb *vrša* (és kicsinyítővel) *vŕška*, mindenütt, de mindenütt úgy híják a vörsét-varsát, akár a magyar. Igen ám, de «ebből az összeállításból, mondja M., azt látjuk, hogy a *varsá*-nak megfelelő szó nincs meg a szerb nyelv egy részében s nincs meg a bolgárban». 176. l. Hogy a szó kétségtelenül közös szláv, hogy meg kellett valamikor a bolgárban is lennie, az előtte semmi, hisz még ennél is kézzelfoghatóbb bizonyítékot is semmibe sem vesz: «Az oláhban ugyan, mondja, épen a bolgársággal érintkező helyen előfordul egy oláh *vúršo* (reuse mit fünf holzreifen im durchmesser von 1 m. bis 70 cm. sich verjüngend, Jalomica folyómente, v. ö. még Sain. *vărsíe*, Weigand Jahrb. IX. 230), s így ebből azt is lehetne következtetni, hogy talán a bolgárban is megvan a szó», u. o. De M. bedugja a fülét mindkét kezével és folytatja: «*Vrša*, **vъrša*, **vrъša* szót azonban a bolgárban sem Miklosich (v. ö. Etym. Wb. Dict.), sem Duvernois, sem pedig Cankof nem ismer, népnyelvi gyűjtésekben sem találtam meg a szót.» 176. k. l. Én ellenben már az eddig érintett tények alapján is szentül meg voltam győződve, hogy a bolgárban meg kellett egy teljesen megfelelő szónak lennie,*) szerencsére azonban semmi szükség sincs már szent meggyőződésemre, mert a bolgárban — ma is él még a *vъrša* szó (l. Gerov szótárát *vrъšja* a.). Magában a szó alakjában nincs semmi, de épen semmi, a mi miatt ne lehetne ép olyan jól bolgár, mint «hazai szlovén», hogy miképen bizonyíthatja a «földrajzi elterjedés azt, hogy épen hazai szlovén, arra bizonyosan nemcsak én, hanem mindenki méltán kíváncsi, a ki a térképről csak azt olvasta le, hogy a szó mindenfelé, a merre szlávok laknak, olyan

*) L. Asbóth Refleks slov vida *trьt-trъt* 13—15., k. l. a Sbornik statej po slavjanovêdêniju II. k.-ből.

alakú, hogy a magyar szó belőle könnyen kimagyarázható, mert igazi nyelvész bizonyosan még azon sem akad fönn, hogy a tót területen a *vrša* tőalak helyett ma már csak a *vrška* kicsinyítő járja, az a *vrška*, a mely a szerbben a gyakrabban használt *vrša* mellett mutatkozik.

Visszapillantás.

Tehát ezek volnának «a közkeletű magyar szavak, a melyek nem lehetnek bolgár eredetűek»! Bizonyos csalódással teszszük le a könyvet: mást, többet vártunk, a rétegeknek világosabb föltüntetését és mindenekelőtt sokkal több anyagot. Hogy is kezdte M. a fönt kiírt czím alatt: «Ebben a fejezetben néhány közkeletű s régi szavunkat akarom bemutatni, a melyek egyszerűen azért nem lehetnek bolgárok, mert a bolgár nyelvben sohasem voltak meg. Hogy a bolgárból ilyen rendszeresen kivesztek volna a IX. század óta, arra gondolni sem lehet, mert hisz egy-egy szó ugyan eltűnik a nyelvből, de a szavak ilyen tömege s épen azok tűnjenek el, a melyek a magyarban megvannak, az teljes lehetetlenség.» 85. l. «A szavak ilyen tömege» — 28 szó, mondjuk kerek 1000 esztendő alatt egy nyelvben, a mely annyi idegen hatásnak volt kitéve: görög, oláh és azután egy évszázadokon tartó rettenetes török hatásnak! És még ebből a 28 szóból is vagy egy tuczatot le kell vonni. Hisz azt M. sem állítja, hogy a bolgárban a *kąšta* elveszett, csak azt mondja, hogy — a *kútya* szerb-horvát eredetű; a *meždа*, *гъžda* és *vlahъ* szavak nem hogy el nem vesztek, hanem épenséggel át is jöttek a mi nyelvünkbe, M. hite szerint is, bolgáros alakjukban *(mesgye, rozsda, oláh)*, csakhogy mellettük a horvát-szerb *medja*, *rdja* (*vlah* többese:) *vlàsi* is belekerültek nyelvünkbe *(megye, ragya, olasz)*; a *dorong*, *gerlicze*, *konkoly*, *varsa* hű másai megvannak még ma is a bolgárban, a *konkoly* mását maga M. is megtalálta, a *dorong*-ét csak nem látta meg abban a szótárban, a melyet kezében tartott, a *gerlicze* és *varsa* másait épen abban a különben teljesen szavahihető szótárban nem kereste, a melyben megtalálhatta volna. A *szamár* szavunk nem szláv, hanem olasz, a *láncz* szóról is jobb lett volna nem beszélnie, annyira kétséges szláv volta. Hogy az *otromba* szó «jelentése alapján nem bolgár

eredetű», az épen nem bizonyos, maga a szó, a melyből M. magyarázza a magyar szót, megvan még most is a bolgár nyelvben. Elveszett, igaz, sok szó a bolgár nyelvben, annyi szó, hogy igazán nevetséges ahhoz képest azt a még hátralevő 17 szót «a szavak ilyen tömegé»-nek nevezni, de a legtöbb szó, a melyek itt tekintetbe jönnek, elveszett más szláv nyelvekben is, a mi csak azt bizonyítja, a mit amúgy is minden józan nyelvész előre tudhatott, hogy szavak szoktak ám a szláv nyelvekben is elveszni. Vagy olyan nagy csoda, ha az ablak két neve közül *(okno* és *oblokъ)* az egyik, a «kerek» ablak neve elveszett idővel a legtöbb szláv nyelvben, mikor akárhány vidéken teljesen kiszorult az ablak eredeti szláv elnevezése és helyét vagy újonnan keletkezett szó, vagy idegen, olasz, török foglalta el. «A cseh *dřík*, tót t. *driek* ősrokonságon alapuló szláv szó», «a litvánban ugyanis megvan a szó, s *draikas* az alakja», 95. l., de elveszett a **drêkъ* «derék» szó nemcsak a bolgárban, hanem a szerbben, lengyelben, oroszban is, olyan gyér nyoma maradt, hogy még a magyar szó szláv voltában is kételkedni lehetett egy ideig. A *dêža* szó elveszett nemcsak a bolgárban, hanem a szerbben is, sőt a szlovénben is, mert az itt meglevő hozzá hasonló szót M. félreértette! A *kopito* megvan az eredeti jelentésben, de a *kaptafa* jelentésben a mesterségekben erősen érvényesülő török nyelvből került szó szorította ki a bolgárból épúgy, mint a szerbből. A *kapczá*-nak megfelelő **kopytьce* eltűnt csak úgy, mint az oroszból, a mely hajdanában jól ismerte, eltűnt a szerbből is, eltűnt, mert a vele jelölt tárgy is eltűnt, vagy már nagyon ritka lett — hisz a magyarban is mást jelent a *kapcza*, mint hajdanában — vagy mert kiszorította a törökből átvett *čorap*. Hogy a **kopytьnikъ* megvolt a bolgárban is, azt M. is jogos föltevésnek tartja, csak épen azt állítja, hogy a *kopitnjak* képzés, a melyből a magyar *kapotnyak* alak lett, nem lehet bolgár, és íme kitűnik, hogy a bolgár épen *kopitnjak*-nak hívja ezt a növényt! A *kelepcze* szó egy **klêpьca*-ból magyarázandó, a mely csak egyházi szláv nyelven írt forrásból ismeretes, de egyetlenegy szláv nyelvben sem maradt meg; a tót *klepec* sem őrizte meg tisztán azt az alakot, a melyből a magyar szó magyarázatánál ki kell indulnunk. A *kralь* «király» szó megvan ugyan a bolgárban, de meglehet, hogy csak később újra átvett szó, az azonban kétségtelen, hogy

a közös szláv hazából magukkal hozták a bolgárok a *kralь* szót. A *medencze* eredetileg rézedényt jelent, a bolgárban még ma is él egy hímnemű *mêdnik* «rézüst», a mely más szláv nyelvek és a szomszéd oláh nyelv tanúsága szerint valószínűleg egy régibb nőnemű *mêdьnica* helyét foglalta el. A *moly* szónak az összes szláv nyelvekben végigvonuló és mindenesetre közös szláv *molь* felel meg, bolgár a magyar szó állítólag csak azért nem lehet, mert a bolgár ma csakis a belőle képezett kicsinyítőt, a *molec*-et ismeri!!! A *palócz* szót M. egy **plavьcь*-ból magyarázza, a mely a képzés sűrű voltánál fogva meglehetett nagyon jól a bolgárban is, hogy itt még a tőszó, a *plavъ* «fakó» sincs meg, az egyszerű tévedés; ha elveszett a bolgárban a **plavьcь*-*plavec* képzés, ne csodálkozzék rajta a szerző, a ki, a mikor a magyar szót a tótból magyarázza, nem egy meglevő tót szóból indul ki, hanem — egy Szarvason élő magyar család nevéből! Hogy a magyar *asztal* szláv *stolъ*-ból való, az kétségtelen, az is kétségtelennek látszik, hogy a műveltség egy régibb fokán a szláv szó se tisztán asztalt, se széket a mai értelemben nem jelentett, hanem valami asztal-székfélét és hogy új műveltségi körökkel való érintkezésnél egyes szláv nyelvekben elveszett az asztal jelentés, a *stolъ* pedig tisztán csak a szék nevéül maradt meg, míg az asztal valószínűleg az asztal fejlettebb formájával együtt idegen nevet kapott. Ezt a jelenséget nemcsak a bolgároknál észleljük, a hol az oláh *masa* az asztalnak legrégibb idegenből átvett neve, hanem a szlovéneknél is, a hol azt *miza*-nak hívják — csakis a magyarországi szlovénben maradt meg az asztal régi szláv neve. A *kakas* szót nem számítottam külön, mert M. szerint lehet bolgár, a *kakat* szóra pedig azért nem vetek nagy ügyet, mivel nem sikerült M.-nek a szóknak az eredetét eléggé tisztába hoznia.

Ezek szerint én épenséggel nem látok abban valami nagy nehézséget, ha fölteszszük, hogy az a pár épen említett szó, mindössze 13, illetőleg 12*) a bolgárban elveszett; valami nagy «tömeg»-et én itt egyáltalában nem látok magam előtt, a melynek eltűnését talán tisztán nyelvfejlődési szempontból kizártnak vagy akár csak valószínűtlennek lehetne mondani. Ha végig

*) A *kopitnjak* ugyanis megvan a bolgárban.

nézek még egyszer azon a 28 szón, a melyet M. tárgyal, sehogy sem akarnak belőlük tisztán egymástól megkülömböztethető rétegek kidomborodni, a melyek kimutatása ennek az egész első résznek voltakép főfóladata lett volna: «Ez első részben e rétegek meglételének a bizonyítása a czélom.» 81. l. Mennyivel több volt már ő előtte kimutatva, mennyivel több szót ismertem el magam is nembolgárnak, mint a mennyi itt igazán annak ki van mutatva és komoly okokkal be is bizonyítva! A *kútya, megye, ragya* mellett már rég említettem a *gatya* és *parittya* szavakat olyanokul, a melyek hangtani okoknál fogva nem lehetnek bolgár eredetűek. Ha M. művéből az elfogadható eseteket, a most említett, ebben a világításban épen nem új *kútya, megye, ragya* szavakon és a szintén nem új *olasz*-on kívül összeállítjuk, mindössze a következő pár eset marad meg: a *garat* a kaj-horvátból, a *poroszló* a horvátból, a *retesz* a tótból, a *túr* a hazai szlovénből kerültek volna. M. mégis úgy tesz, mintha azokat a rétegeket egyenesen ő fedezte volna föl és mutatta volna ki: «A szláv nyelveknek e IX. századi állapota, valamint a magyarság vándorlása és letelepedése eleve is valószínűvé teszi azt a nézetet, a melyet a fentebb tárgyalt szavakon bizonyítottam, hogy nyelvünk szláv jövevényei közt átvételi rétegek vannak», 179. l., és úgy tűnteti föl a dolgot, hogy a távolállóban könnyen az a teljesen téves hit keletkezhetik, mintha én meg mindent, de mindent a bolgárból magyaráznék. Hogy én erre mennyire nem szolgáltam rá, azt hadd bizonyítsa egy orosz nyelven megjelent értekezésen mindössze három lapjáról vett pár adat. Ezen a három lapon horvát-szerbnek, illetőleg egyenesen vagy horvátnak, vagy szerbnek mondom a következő szavakat: *gatya, paprika, csatorna, paszuly, macska, nadragulya, kamat, haramija, jegenye!* l. Nêsk. zamêč. 46—48 = Izvêstija VII : 4 : 291—293. Hogy a szláv jövevényszavainkban vannak rétegek, azt már régesrég tudjuk, azt ne bizonyítsa nekünk M., azzal a bizonyítással elkésett; ő tőle e helyett azt vártuk, hogy tisztán egymástól elválasztható, közös vonásokat föltűntető rétegeket jelöl ki, de akkor, igaz, nem lett volna szabad a szavakat — abc-és sorrendben tárgyalni és így egészen a véletlenre bízni, hogy milyen sorrendben következzenek egymásra a szavak. Ezért és sok másért én e nagy művének I. kötet első részét elhibázottnak tartom. Ezt annál nyugodtabban

jelenthetem ki, mert az I. kötet *második* részének nagy érdemeit én sem tagadom. Hiba van ebben is elég, de azt elismerem, hogy két nagy kérdést végleges megoldásához elég közel vitt: a magyar helyesírás eredetének és a magyar keresztény terminologiának kérdését, olyan két kérdést, a melyek nemzetünk történetének egy nagy jelentős fordulójával, a kereszténység hitre való térésével, a legszorosabb kapcsolatban állnak.

TARTALOM.

	Lap
Előszó	3
Szövétnek	4
Hol érintkeztek a magyarok a bolgárokkal?	7
Szlovének Nyitra- és Pozsonymegyében	15
Gazofilanciom és *Komárom*	18
A rétegek kimutatása	21
1. *Ablak*	22
2. *Asztal*	27
3. *Derék*	33
4. *Dézsa*	34
5. *Dorong*	37
6. *Garat*	40
7. *Gerlicze*	41
8. *Kakas* és a népnyelvi *kakat*	44
9. *Kapcza.* 10. *Kapta*	47
11. *Kapotnyak*	54
12. *Kelepcze*	55
13. *Király*	61
14. *Konkoly*	70
15. 16. *Láncz-retesz*	73
17. *Kútya*	75
18. *Medencze*	75
19. *Megye* és *mesgye*	77
20. 21. *Moly, ragya, rozsda*	81
22. *Olasz, oláh*	85
23. *Otromba*	89
24. *Palócz*	91
25. *Poroszló*	94
26. *Szamár*	95
27. *Túr*	96
28. *Varsa*	97
Visszapillantás	98

30-/5688

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

PH
2582
S5A7

Asboth, Oszkar
Szlav jovevenyszavaink